Ірина ЦИМБАЛЮК

ІНКЛЮЗИВНА ЕКОНОМІКА

Посібник

ЛУЦЬК 2026

Луцький національний технічний університет
Лабораторія проектів та інновацій
Громадська організація «Інститут транскордонних ініціатив»

Ірина ЦИМБАЛЮК

ІНКЛЮЗИВНА ЕКОНОМІКА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Луцьк
Вежа-Друк
2026

УДК: 330.341.1:330.34:316.422

Рекомендовано радою ЛНТУ
(протокол № 7 від 26.12.2025 р.)
Рекомендовано радою ГО «Інститут транскордонних ініціатив»
(протокол № 2-ВД-2025 від 21.12.2025 р.)

Рецензенти:

Горбач Л. М. – д.е.н., доцент, директор «Волинський інститут імені В'ячеслава Липинського ПрАТ «ВНЗ «МАУП», м. Луцьк, Україна.

Ліпич Л. Г. – д.е.н., професор, професор кафедри підприємництва, торгівлі та логістики, Луцький національний технічний університет, м. Луцьк, Україна.

Хомюк Н. Л. – д.е.н., завідувач кафедри менеджменту, Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна.

Цимбалюк І.О.

Ц-62 **Інклюзивна економіка** [Текст] : навчальний посібник / Ірина Олександрівна Цимбалюк. – Луцьк: ФОП Косенко А. О., 2026. – 250 с.

ISBN 978-617-8867-01-0

У навчальному посібнику висвітлено теоретико-методологічні та прикладні засади інклюзивної економіки як сучасної парадигми соціально-економічного розвитку. Розкрито еволюцію поняття інклюзивності, основні наукові підходи, інституційні механізми та роль інклюзивних інновацій і цифрової трансформації в забезпеченні рівного доступу до економічних можливостей. Значну увагу приділено методикам оцінювання інклюзивного розвитку, інклюзивним ринкам праці, фінансовій інклюзії, а також залученню вразливих груп до економічної діяльності. Окремий розділ присвячено інклюзивному відновленню економіки України в умовах війни та формуванню стратегій резильєнтного й інноваційного розвитку.

Посібник призначений для підготовки здобувачів третього рівня вищої освіти спеціальності С1 «Економіка та міжнародні економічні відносини» освітньо-наукової програми «Економіка інновацій та сталого відновлення», а також може бути корисним науковцям, викладачам, управлінцям і фахівцям, діяльність яких пов'язана з проблематикою інклюзивного розвитку та післявоєнної трансформації економіки.

ISBN 978-617-8867-01-0

УДК: 330.341.1:330.34:316.422

© Цимбалюк І. О., 2026

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 9

МОДУЛЬ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ 11

ТЕМА 1. ПАРАДИГМА ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ У СУЧАСНІЙ НАУЦІ 11

1.1. Еволюція поняття «інклюзивна економіка» 11

1.2. Основні наукові школи та підходи до інклюзивності 16

1.3. Принципи та «стовпи» інклюзивної моделі розвитку. 22

1.4. Інклюзивність як відповідь на глобальні економічні виклики . 26

Питання для перевірки знань 30

Тестові завдання 31

Міні-кейси 35

Письмові завдання для самоперевірки 37

ТЕМА 2. ІНКЛЮЗИВНЕ ЗРОСТАННЯ ТА ЙОГО РОЛЬ У СТРАТЕГІЯХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ 39

2.1. Поняття інклюзивного зростання та його відмінність від традиційного зростання 39

2.2. Інклюзивність у системі сталого, смарт та інноваційного розвитку 42

2.3. Людський капітал як детермінанта інклюзивного зростання ... 46

2.4. Платформи та механізми забезпечення інклюзивного зростання 50

Питання для перевірки знань 54

Тестові завдання 55

Кейс-завдання для самостійної роботи 58

Письмові завдання для самоперевірки 61

ТЕМА 3. ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ 62
3.1. Роль держави та інститутів розвитку у формуванні інклюзивних політик 62
3.2. Нормативно-правова база інклюзивного розвитку в Україні та світі 68
3.3. Децентралізація як інструмент інклюзивного розвитку територій 74
3.4. Інституційні бар'єри та механізми їх усунення 80
Питання для перевірки знань 84
Тестові завдання 85
Міні-кейси 88
Письмові завдання 89
ТЕМА 4. ІНКЛЮЗИВНІ ІННОВАЦІЇ ТА ЦИФРОВА ІНКЛЮЗИВНІСТЬ 91
4.1. Концепція інклюзивних інновацій та її застосування в економіці 91
4.2. Цифрова інклюзивність: доступ, навички, цифровий капітал 95
4.3. Роль е-послуг та цифрових платформ у забезпеченні інклюзивності 99
4.4. Інклюзивні технології у сфері освіти, охорони здоров'я та публічних послуг 103
Питання для перевірки знань 106
Тестові завдання 107
Міні-кейси 110
Письмові завдання 112

ТЕМА 5. ІНДИКАТОРИ ТА МЕТОДИКИ ОЦІНЮВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ 113

5.1. Міжнародні індекси інклюзивного розвитку (WEF, OECD, UNDP).....113

5.2. Національні та регіональні підходи до оцінки інклюзивності.116

5.3. Методики інтегральної оцінки інклюзивних процесів.....120

5.4. Моделювання впливу інклюзивних політик на розвиток економіки.....128

Питання для перевірки знань 135

Тестові завдання.....136

Міні-кейси 139

Письмові завдання 140

МОДУЛЬ 2. ІНКЛЮЗИВНА ЕКОНОМІКА В УМОВАХ ВІДНОВЛЕННЯ ТА ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ 142

ТЕМА 6. ІНКЛЮЗИВНІ РИНКИ ПРАЦІ У ТРАНСФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ 142

6.1. Сутність та структура інклюзивного ринку праці 142

6.2. Інклюзивна зайнятість: молодь, жінки, люди з інвалідністю ..145

6.3. Ринок праці України в умовах війни та кризи 148

6.4. Політики та інструменти інклюзивної зайнятості 151

Питання для перевірки знань 155

Тестові завдання.....155

Міні-кейси 159

Письмові завдання 160

ТЕМА 7. ЗАЛУЧЕННЯ ВРАЗЛИВИХ ГРУП ДО ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 162
7.1. Інклюзія ветеранів, ВПО та інших соціально вразливих груп.162
7.2. Освітні та професійні програми для груп ризику 166
7.3. Соціальне підприємництво як інструмент інклюзії.....170
7.4. Бар'єри залучення та моделі їх подолання.....173
Питання для перевірки знань 177
Тестові завдання.....178
Кейс-завдання для самостійної роботи 181
Письмові завдання 183
ТЕМА 8. ФІНАНСОВА ІНКЛЮЗІЯ ТА ІНКЛЮЗИВНІ ІНВЕСТИЦІЇ 185
8.1. Фінансова інклюзія: поняття, інструменти, світові тренди.....185
8.2. Розвиток фінтех-сектору як драйвер інклюзії.....188
8.3. Інклюзивні інвестиції та фінансування вразливих груп.....192
8.4. Фінансова інклюзія в Україні: можливості та обмеження 194
Питання для перевірки знань 197
Тестові завдання.....198
Міні-кейси 201
Письмові завдання 203
ТЕМА 9. ІНКЛЮЗИВНЕ ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ 204
9.1. Соціально-економічні виклики війни.....204
9.2. Інклюзивні підходи до регіонального та локального відновлення 206
9.3. Міграція, демографічні зміни та інклюзивність 210

9.4. Глобалізація та міжнародна інтеграція як можливості для інклюзивного відновлення 213
Питання для перевірки знань 215
Тестові завдання.....216
Міні-кейси 219
Письмові завдання 221
ТЕМА 10. СТРАТЕГІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО ТА РЕЗИЛЬЄНТНОГО РОЗВИТКУ 222
10.1. Моделі інклюзивного відновлення: міжнародні практики 222
10.2. Інклюзивні стратегії громад і регіонів.....225
10.3. Комплексні політики соціальної, економічної та цифрової інклюзії 228
10.4. Стратегічне планування інклюзивного та резильєнтного розвитку.....232
Питання для перевірки знань 235
Тестові завдання.....236
Міні-кейси 239
Письмові завдання 241

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА.....242

ПЕРЕДМОВА

На початку XXI століття світова економіка вступила в епоху глибокої парадигмальної зміни, що поєднує технологічну революцію, демографічні зсуви, геополітичну нестабільність та загострення соціально-економічних диспропорцій. Ці процеси радикально трансформують уявлення про джерела економічного зростання, природу суспільного добробуту та механізми взаємодії держави, бізнесу і громадян. У такому контексті інклюзивність перестає бути факультативною характеристикою розвитку й набуває статусу базового критерію ефективності економічних систем. Для України, що проходить через масштабні випробування війни і водночас формує вектори майбутнього відновлення, концепція інклюзивної економіки стає не лише предметом наукового аналізу, а й фундаментальною рамкою для моделювання стійкого, справедливого та інноваційного розвитку з довгостроковим горизонтом.

Навчальний посібник, який пропонується увазі здобувачів третього рівня вищої освіти, спрямований на систематизацію теоретико-методологічних засад інклюзивної економіки та формування цілісного погляду на її роль у відновленні та інноваційному розвитку України. Матеріал побудовано таким чином, щоб забезпечити поєднання фундаментальних положень із практичними інструментами аналізу, моделювання та розроблення інклюзивних політик.

У першому модулі висвітлено еволюцію поняття «інклюзивна економіка», представлено основні наукові школи та концептуальні підходи до інклюзивності, окреслено принципи та «стовпи» інклюзивного розвитку, а також розкрито взаємозв’язок інклюзивних процесів із глобальними економічними змінами. Другий модуль зосереджений на прикладних аспектах: інклюзивних ринках праці, залученні вразливих груп до економічної діяльності, фінансовій інклюзії, цифрових інструментах, моделях інклюзивного відновлення та резильєнтних стратегіях громад і регіонів.

Окрему увагу приділено індикаторам і методикам оцінювання інклюзивності, що дозволяють здобувачам здійснювати емпіричні дослідження та застосовувати кількісні підходи у своїй науковій роботі. Практичні завдання, мінікейси, питання для дискусій та самоперевірки спрямовані на розвиток критичного мислення, уміння формулювати аналітичні висновки та проєктувати власні наукові рішення.

Посібник створено з урахуванням актуальних потреб освітньо-наукової програми «Економіка інновацій та сталого відновлення» спеціальності С1 «Економіка та міжнародні економічні відносини» та покликаний стати методичним підґрунтям для підготовки економістів нового покоління – тих, хто мислить системно, здатен працювати з комплексними соціально-економічними викликами й вміє перетворювати інклюзивні принципи на реальні інструменти відбудови держави.

Сподіваюся, цей посібник стане для здобувачів не лише джерелом знань, а й інтелектуальним простором для формування власних наукових ідей та дослідницьких стратегій у сфері інклюзивного розвитку.

Доктор економічних наук, професор **Ірина ЦИМБАЛЮК**

МОДУЛЬ 1.
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ

ТЕМА 1.
ПАРАДИГМА ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ У СУЧАСНІЙ НАУЦІ

1. Еволюція поняття «інклюзивна економіка».
2. Основні наукові школи та підходи до інклюзивності.
3. Принципи та «стовпи» інклюзивної моделі розвитку.
4. Інклюзивність як відповідь на глобальні економічні виклики.

1.1. Еволюція поняття «інклюзивна економіка»

Протягом останніх років у світовому науковому й суспільному дискурсі дедалі активніше обговорюється потреба переходу до більш соціально орієнтованої та інклюзивної моделі економічного розвитку. Зростає усвідомлення того, що економічне зростання має бути не лише швидким, а й таким, яке сприймається більшістю громадян як спільне надбання, а не як привілей окремих груп.

Сам термін *«inclusion»* у перекладі з англійської означає *«включення», «належність», «можливість бути частиною цілого»*. У цьому контексті *інклюзія* описує процес, у якому людина стає повноправним учасником соціальних та економічних відносин, отримує доступ до ресурсів і можливостей незалежно від соціального статусу, походження чи фізичних обмежень.

Економічний аспект інклюзивності ґрунтовно пояснюють сучасні дослідники Джеймс Алан Робінсон та Дарон Аджемоглу [39], які визначають інклюзивні системи як такі, що забезпечують широке залучення всіх громадян до участі в економічному житті. Їхній підхід

підкреслює: економіка є інклюзивною тоді, коли можливість участі в ній не залежить від належності до певної соціальної групи, регіону, професії або рівня доходів .

Поняття *інклюзивного розвитку* виникло як реакція на сучасні глобальні виклики – поглиблення нерівності, стійку бідність, регіональні диспропорції та соціальну фрагментацію. Досвід останніх десятиліть показав, що стратегія, орієнтована виключно на зростання виробництва чи капіталу без урахування соціальних наслідків, не забезпечує довгострокового добробуту. Стала очевидною необхідність розробки моделі, що поєднує ідеї сталого розвитку з конкретними механізмами залучення різних груп населення до економічної діяльності та розподілу соціально-економічних вигод.

Сучасна концепція інклюзивного розвитку акцентує на тому, що зростання повинно бути стабільним, охоплювати всі ключові сектори економіки та спиратися на широке залучення трудових і підприємницьких ресурсів. Важливою умовою є рівний розподіл вигод між різними верствами суспільства, забезпечення доступу до ринку праці, освіти, фінансів і ресурсів, а також створення інституцій, які гарантують справедливі правила гри для всіх.

Поняття *інклюзивна економіка* сформувалося не одномоментно – воно є результатом тривалої еволюції економічної думки, де в центр поступово переходила людина, а не лише виробництво чи макроекономічні показники. На різних етапах розвитку світової економіки це поняття мало різні змісти, але всі вони об’єднані однією ідеєю: економіка повинна створювати можливості для всіх, а не для окремих груп населення.

Етапи формування інклюзивної економіки:

1. Початкові передумови: критика традиційної моделі зростання. У другій половині XX століття починає формуватися критика моделі, за якою *економічне зростання автоматично забезпечує добробут*. Досвід багатьох країн показував, що навіть за високих темпів зростання зберігається бідність, існує диспропорція в доступі до освіти й медицини, різні групи населення отримують нерівні шанси на розвиток.

Це спричинило появу нових підходів у теорії розвитку, зокрема підходу спроможності Амартії Сена, який наполягав, що *розвиток – це не зростання доходів, а розширення можливостей людини жити тим життям, яке вона цінує*. Ця позиція стала концептуальним підґрунтям майбутньої інклюзивної економіки [3].

2. Формування концепції інклюзивного зростання. У 1990-х роках глобалізація й технологічні зміни загострили нерівність між країнами, регіонами, сферами зайнятості. У відповідь у міжнародній практиці з'являється термін:

Інклюзивне зростання – це економічне зростання, яке створює робочі місця та забезпечує доступ широких груп населення до результатів розвитку.

Це був перший офіційний крок до усвідомлення того, що сам факт зростання ВВП не відображає якості економічних процесів.

Інклюзивне зростання – це концепція, яка має різні визначення та підходи в залежності від контексту та перспективи. Ця концепція активно використовується в глобальній економічній дискусії і розглядається різними міжнародними організаціями та економістами.

Таблиця1.1

Основні підходи до визначення інклюзивного зростання

Підхід / Визначення	**Характеристика**	**Співвідношення з іншими поняттями**
Світовий банк	Стабільне зростання, яке охоплює всі сектори економіки та залучає значну кількість робочих ресурсів країни.	Інклюзивне зростання – підмножина інклюзивного розвитку.
Європейська комісія	Забезпечення високого рівня заінтересованості всіх верств населення, інвестування в освіту, боротьбу з бідністю та модернізацію ринків праці.	Інклюзивне зростання – один із аспектів інклюзивного розвитку.
Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)	Економічне зростання, яке справедливо розподілене в усьому суспільстві та створює можливості для всіх.	Інклюзивне зростання – концепція, яка доповнює інклюзивний розвиток.

Джерело: систематизовано за [43; 41; 42].

З таблиці 1.1 видно, що інклюзивне зростання асоціюється з рівністю можливостей та розподілом економічного успіху серед всіх верств населення. Воно є підмножиною інклюзивного розвитку, що включає в себе також інші аспекти, такі як освіта, боротьба з бідністю і соціальне обєднання.

3. Перелом після кризи 2008 року: інклюзія як умова економічної стійкості

Світова фінансова криза стала «лакмусовим папірцем». Вона довела, що висока нерівність робить економіку нестійкою. OECD, IMF та Світовий банк у серії звітів зазначили, що нерівність уповільнює довгострокове зростання, знижує продуктивність, посилює соціальні ризики.

Саме після цього термін *інклюзивна економіка* набуває самостійного змісту – ширшого, ніж інклюзивне зростання.

4. Сучасне визначення інклюзивної економіки

На основі сучасних підходів OECD, UNDP, WEF можна сформувати узагальнене визначення:

Інклюзивна економіка – це система економічних відносин, яка забезпечує рівний доступ до ресурсів, можливостей і результатів розвитку для всіх груп населення та гарантує справедливий розподіл економічних вигод.

У цілому, інклюзивна економіка є однією із складових інклюзивного розвитку та інклюзивного зростання, які спрямовані на створення більш справедливого, рівного та стійкого суспільства, де всі громадяни мають можливість брати участь у економічному процесі та отримувати вигоди від економічного успіху.

У світовій літературі поступово сформувалася структура інклюзивної економіки, яку сьогодні трактують через кілька взаємопов’язаних вимірів:

1. Економічний вимір – охоплює доступ до ринку праці, зайнятість, можливості для підприємництва та інновацій. Економіка вважається інклюзивною тоді, коли у всіх є реальні можливості брати участь у створенні економічної вартості.

2. Соціальний вимір – стосується доступу до освіти, медицини, соціального захисту, послуг, що визначають якість життя. Соціальні умови є фундаментом рівних шансів.

3. Інституційний вимір – відображає рівень прозорості, справедливості й ефективності державних інститутів, які забезпечують умови для рівної участі громадян у соціально-економічному житті.

4. Територіальний вимір – спрямований на зменшення відмінностей між регіонами, містом і селом, центром і периферією.

5. Екологічний вимір («зелена інклюзія») – пояснює, як екологічні політики впливають на можливості й вразливість різних груп населення.

6. Цифровий вимір – один із новітніх компонентів. Цифрові навички, доступ до інтернету й електронних послуг сьогодні визначають соціальну й економічну мобільність людини не менше, ніж освіта чи професія.

За К. Центиловою та А. Гуторовою інклюзивний розвиток розглядається як системний і динамічний процес трансформації соціально-еколого-економічного простору, спрямований на рівноправне залучення всіх груп населення до створення, розподілу та використання благ. Автори акцентують, що інклюзивність проявляється через труктурні зміни економіки, соціальної та просторової організації територій, формування інклюзивних інституцій і партисипативних механізмів управління. Кінцевою метою такого розвитку визначається досягнення балансу між економічною ефективністю, соціальною справедливістю, екологічною сталістю та міжпоколінною солідарністю [8].

Наведена структура показує, як широко нова парадигма охоплює сфери суспільного життя.

Інклюзивна економіка – це еволюція, а не революція, оскільки сучасне поняття інклюзивної економіки є результатом:

- накопичення економічних теорій (людський капітал, capabilities-approach);
- переосмислення розвитку після криз;

- розширення ролі інституцій та державного управління;
- переходу до цифрової та зеленої економіки;
- глобального консенсусу щодо важливості рівних можливостей.

Кожен з етапів не заперечував попередній, а розширював його, додаючи нові виміри. Тому еволюція поняття є закономірною відповіддю на зміни у світовій економіці.

Для України еволюція поняття отримала нове звучання. З'явилися групи населення, яких раніше не було в таких масштабах: ветерани, ВПО, люди, які втратили домівки чи роботу, території з критичними руйнуваннями.

Тому інклюзивна економіка доповнилася ще одним сучасним виміром – інклюзивного відновлення, де йдеться не лише про рівний доступ до благ, а й про рівний доступ до *процесу відновлення*.

Еволюція поняття «інклюзивна економіка» – це шлях від вузької соціальної політики до комплексної багатовимірної моделі розвитку, що поєднує економічні, соціальні, інституційні, цифрові та екологічні компоненти.

1.2. Основні наукові школи та підходи до інклюзивності

Поняття інклюзивності сформувалося внаслідок розвитку кількох наукових традицій, кожна з яких зробила власний внесок у розширення розуміння того, як економіка може забезпечувати рівні можливості для всіх. Наукові школи не існують ізольовано: вони взаємодіють, доповнюють одна одну і формують міждисциплінарну основу сучасної інклюзивної економіки. Їхній поступовий вплив можна побачити в тому, як змінювалися акценти – від соціальної справедливості та людського розвитку до інституційної якості, цифрової доступності та участі громадян.

1. Підхід людського розвитку

Витоки інклюзивності нерозривно пов'язані з працями Амартії Кумара Сена та Махбуба уль Хака, які заклали основу концепції *людського розвитку*. Їхня головна ідея полягала в тому, що рівень

розвитку суспільства слід оцінювати не лише через економічні показники, а через розширення можливостей людини.

Амартія Кумар Сен стверджував, що добробут визначається тим, *що люди можуть робити і ким можуть бути*, а не лише тим, скільки вони заробляють. Саме він уперше підкреслив, що соціальна нерівність – це не тільки економічний, а й можливісний розрив, який обмежує свободи розвитку.

Махбуб уль Хак, у свою чергу, запропонував створити Індекс людського розвитку (HDI), що став першим інструментом вимірювання розвитку, де людина – а не економічні показники – є центральним елементом. Цей підхід створив інтелектуальний фундамент для подальшого розширення інклюзивної парадигми.

2. Інституційний підхід

Вагомий внесок у розуміння інклюзивних систем зробила школа інституціоналізму, представлена такими вченими, як Дуглас Сесіл Норт**,** Олівер Ітон Вільямсон**,** Елінор Клер Остром. Інституційний підхід пояснює, як інституції – формальні й неформальні правила, норми, механізми взаємодії – визначають економічну поведінку людей та їхні можливості.

Особливо важливою для інклюзивності є ідея Дугласа Сесіла Норта про те, що стійкий розвиток можливий лише за умов інклюзивних інституцій, які забезпечують:

- рівний доступ до ринків;
- справедливе правосуддя;
- захищеність прав власності;
- прозорість державного управління.

Розмежування між інклюзивними та екстрактивними інституціями, запропоноване послідовниками цього підходу, дало новий інструмент для аналізу країн, де нерівність є наслідком не лише економічних факторів, а й інституційного дизайну.

Значно поглибили цей підхід Дерон Аджемоглу разом із Джеймсом Аланом Робінсоном, які запропонували одну з найвпливовіших інституційних класифікацій сучасності – *інклюзивні*

та екстрактивні інституції. У їхній інтерпретації інклюзивні інституції – це ті, що створюють умови рівного доступу до можливостей, забезпечують захист прав власності, відкритість ринків, політичну участь і стимулюють інновації.

Екстрактивні інституції, навпаки, зосереджують владу та ресурси у руках вузької групи, блокуючи економічну активність решти населення.

Ця концепція стала ключовою для інклюзивної економіки, тому що вперше дала цілісне пояснення, чому нерівність можливостей і нерівний доступ до інституцій призводять до економічної відсталості, а не лише підсилюють соціальну нерівність. За Аджемоглу і Робінсоном, саме інклюзивні інституції визначають довгострокові можливості розвитку країни.

Праця Дерона Аджемоглу *"Why Nations Fail" [39]* є інтелектуальним фундаментом для сучасних політик інклюзивного розвитку, оскільки показала: *без інклюзивних політичних і економічних інституцій інклюзивної економіки не може існувати в принципі*.

3. Підхід соціальної справедливості та рівності

Друга важлива інтелектуальна традиція – соціальна філософія, яка зробила великий внесок у формування ідеї справедливого розподілу благ. Тут варто назвати Джона Бордлі Ролза, автора теорії справедливості як чесності.

Джон Бордлі Ролз обґрунтував концепцію, за якою суспільні інституції повинні бути організовані так, щоб покращувати становище найменш захищених груп. Саме цей принцип – «максимізація вигод для найменш забезпечених» – став одним із моральних аргументів на користь інклюзивної моделі розвитку.

Цей підхід не є економічним у вузькому сенсі, але він сформував філософські засади сучасної інклюзивності, особливо в питаннях соціальної політики, розподілу доходів та гендерної рівності.

4. Школа сталого розвитку (Sustainable Development)

Ще однією важливою основою інклюзивності стала концепція сталого розвитку, активно розвинута у 1980–1990-х роках у рамках

діяльності ООН. Вагомий внесок зробили експерти Комісії Брундтланд, що під керівництвом Ґру Харлем Брундтланд сформулювала знамените визначення сталого розвитку.

Основні ідеї – баланс економічних, соціальних та екологічних складових – природно інтегрувалися з інклюзивною парадигмою. У сучасних документах ООН інклюзивність є невід'ємною умовою сталого розвитку, оскільки жодна країна не може бути стійкою, якщо значні групи населення залишаються поза економічними процесами або вразливі до зовнішніх шоків.

5. Регіонально-просторовий підхід

Сучасні уявлення про інклюзивність неможливі без розуміння територіальної нерівності. Наукові школи, що займаються просторовим розвитком, підкреслюють, що регіони відрізняються за доступом до ресурсів, інфраструктури, людського капіталу та інновацій.

Європейська школа регіональних досліджень (представники – Філіп МакКанн**,** Андрес Родрігес-Позе) наголошує, що нерівність між територіями є не лише економічним, а й політичним ризиком. Саме тому інклюзивність сьогодні включає *територіальну рівність* та *залучення громад до розвитку*.

6. Цифрова школа (Digital Inclusion Approach)

У XXI столітті інклюзивність отримала новий вимір – цифровий. Тут ключову роль відіграють дослідження таких експертів, як Ерік Бріньолфссон**,** Ендрю Макафі, які аналізують вплив цифрових технологій на ринки праці, продуктивність і соціальну мобільність.

Основна ідея цієї школи полягає у тому, що цифровий розрив стає новою формою соціально-економічної нерівності. Доступ або недоступ до інтернету, цифрових сервісів та цифрових компетентностей впливає на:

- можливість отримати освіту;
- шанси знайти роботу;
- доступ до ринку послуг;
- участь у суспільному житті.

Тому цифрова інклюзивність зараз є невід'ємною частиною загальної інклюзивної моделі.

7. Інноваційно-економічний підхід

Окрема наукова традиція – інклюзивні інновації. Представники цієї школи, зокрема Річард Хефернан**,** Роберт Чемберс, звертають увагу на необхідність створення інновацій не лише «для ринку», а й для вразливих груп населення.

Інклюзивні інновації – це технології, продукти та послуги, які розширюють доступ до можливостей для тих, хто раніше був виключений із розвитку. Ця школа підкреслює, що інклюзивність – це не лише про розподіл благ, а й про створення нових можливостей через технологічні рішення.

Таблиця 1.2.

Наукові підходи до формування концепції інклюзивності

Підходи	Автори, науковці	Суть підходу
1	**2**	**3**
Підхід людського розвитку (Human Development)	Амартія Кумар Сен; Махбуб уль Хак	Розвиток оцінюється через розширення можливостей людини, а не лише економічні показники. Наголос на свободах, можливісному розриві та створенні HDI як інструменту вимірювання людського розвитку.
Інституційний підхід (Institutional Economics)	Дуглас Сесіл Норт; Олівер Ітон Вільямсон; Елінор Клер Остром; Дерон Аджемоглу; Джеймс Алан Робінсон	Економічні результати визначаються якістю інституцій. Інклюзивні інституції забезпечують рівний доступ, захист прав власності, відкритість ринків і політичну участь. Екстрактивні інституції концентрують владу та створюють бар'єри доступу.
Підхід соціальної справедливості та рівності (Social Justice)	Джон Бордлі Ролз	Справедливість розглядається як чесність. Інституції мають поліпшувати становище найменш захищених груп. Підхід сформував моральні засади інклюзивної моделі розвитку.

Продовження таблиці 1.2

1	2	3
Школа сталого розвитку (Sustainable Development)	Експерти Комісії Брундтланд; Ґру Харлем Брундтланд	Сталий розвиток ґрунтується на балансі економічної, соціальної та екологічної складових. Інклюзивність є умовою стійкості, оскільки жодна модель не може бути стабільною при високій соціальній нерівності.
Регіонально-просторовий підхід	Європейська школа регіональних досліджень; Філіп МакКанн; Андрес Родрігес-Позе	Аналізує просторову нерівність і відмінності між регіонами за доступом до ресурсів, інфраструктури та можливостей. Нерівність між територіями є фактором економічних і політичних ризиків, тому інклюзивність включає територіальну рівність.
Цифрова школа (Digital Inclusion Approach)	Ерік Бріньолфссон; Ендрю Макафі	Цифровий розрив стає новою формою нерівності. Доступ до технологій визначає доступ до освіти, роботи, послуг та участі в суспільному житті. Цифрова інклюзивність є необхідною умовою сучасної інклюзивної економіки.
Інноваційно-економічний підхід (Inclusive Innovation Approach)	Річард Хефернан; Роберт Чемберс	Наголос на створенні інновацій для вразливих груп населення. Інклюзивні інновації розширюють можливості через доступні технологічні рішення, продукти та послуги, орієнтовані на тих, хто був раніше виключений із розвитку.

Сучасна інклюзивна економіка – це не окрема школа, а синтез кількох наукових традицій, які сформували різні виміри інклюзивності:

- *людський*: можливості, спроможності, свободи;
- *соціальний*: справедливість, мобільність, рівність;
- *економічний*: зайнятість, ринки, підприємництво;
- *інституційний*: інклюзивні інституції;
- *екологічний*: стійкість;
- *цифровий*: доступ до технологій;

– *територіальний*: рівність регіонів.

Міждисциплінарний характер і робить інклюзивну економіку однією із найбільш сучасних, гнучких і практично значущих економічних парадигм.

Основні наукові школи, що вплинули на формування інклюзивної економіки, створили різні за змістом, але взаємодоповнювальні підходи – від гуманістичного бачення Амартії Кумара Сена до регіональних концепцій Філіпа МакКанна та цифрових моделей Еріка Бріньолфссона. У підсумку сучасне поняття інклюзивності є результатом тривалого розвитку економічної, соціальної та інституційної думки, що об’єднує в собі різні науки й сфери знань.

1.3. Принципи та «стовпи» інклюзивної моделі розвитку.

Принципи інклюзивної економіки сформувалися як результат поступового розширення поглядів на те, що саме становить основу справедливого й стійкого розвитку. Ці принципи не виникли штучно – вони є логічним висновком із досліджень про нерівність, інституційний дизайн, людський розвиток і вплив технологічних змін на можливості людей. У різних міжнародних організаціях та наукових школах формулювання принципів може дещо відрізнятися, однак їхній зміст залишається спільним: інклюзивна економіка повинна забезпечувати участь усіх, справедливість процесів і результатів, сталу соціально-економічну мобільність, а також доступ до ресурсів і можливостей.

Основними принципами інклюзивної економіки є рівність можливостей і доступу до ресурсів, бездискримінаційність та соціальна справедливість. Ці принципи визнаються як важливі складові створення стійкого та прогресивного суспільства.

Інклюзивна економіка представляє собою новий підхід до соціально-економічного розвитку, який отримав широкий визнання у світовій спільноті та набуває значного поширення в розвинених країнах. Основоположною концепцією інклюзивної економіки є «три стовпи» – це три основні принципи, які, якщо їх дотримуватися,

дозволять отримати позитивні соціальні та економічні результати внаслідок їх впровадження (див. Рис. 1.1).

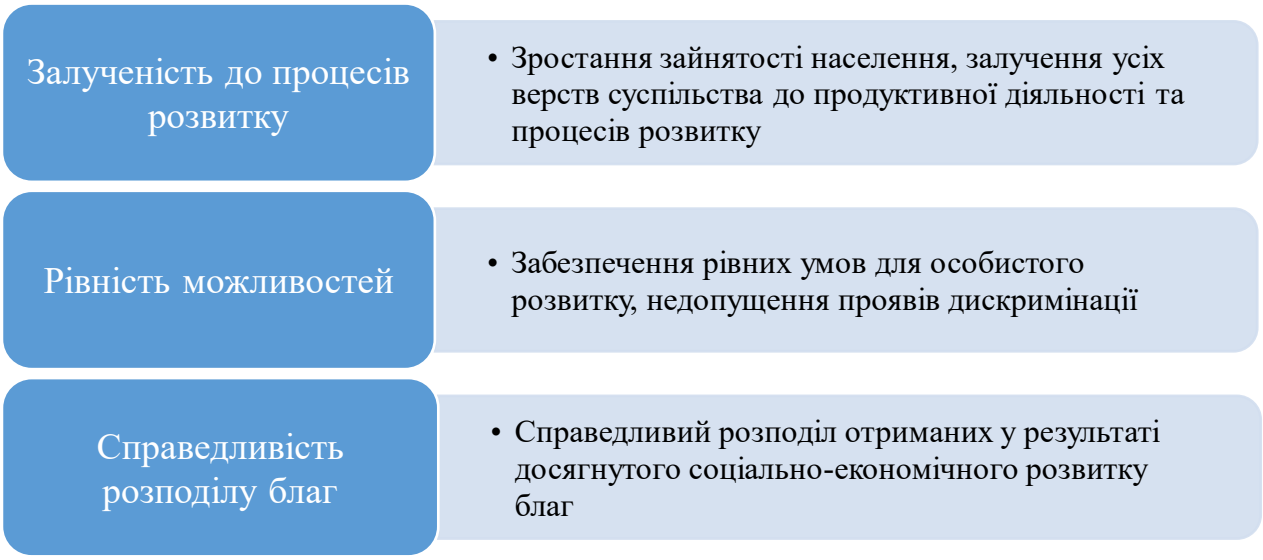

Рис. 1.1. *Основні принципи інклюзивної економіки*

**Джерело:[34].*

Принципи інклюзивної економіки можна узагальнити так:

1. Забезпечення рівних умов для особистісного розвитку і запобігання будь-якій формі дискримінації, включаючи дискримінацію за гендерними, расовими, соціальними та економічними ознаками. Гарантування рівних можливостей доступу до ресурсів для розвитку. Це включає в себе різноманітні аспекти, такі як соціальна інклюзія, екологічна інклюзія, інклюзивна освіта, розвиток інклюзивної інфраструктури, фінансова інклюзія і багато інших.
2. Збільшення рівня зайнятості населення та залучення до продуктивної діяльності всіх верств суспільства. Створення сприятливих умов для бізнесу і дотримання правил чесної конкуренції. Для досягнення цих цілей важливе функціонування інклюзивних ринків праці, розвиток соціального партнерства і забезпечення як соціальної, так і економічної інклюзії.
3. Справедливий розподіл благ, отриманих внаслідок досягненого соціально-економічного розвитку. Важливо запобігати корупції,

впроваджувати інклюзивні інституції і включати населення у процеси розподілу фінансових ресурсів через бюджети участі та активізацію громадсько-політичної діяльності.

Традиційно принципи інклюзивної економіки описують через *кілька ключових ідей*:

Першим фундаментальним принципом є *рівність можливостей*. Йдеться не про зрівнювання доходів чи майнового статусу, а про створення такого суспільного середовища, де люди незалежно від соціального походження, віку, статі, регіону проживання або фізичних можливостей мають доступ до тих самих інструментів розвитку. Це включає рівний доступ до якісної освіти, охорони здоров'я, інфраструктури, інформації та цифрових сервісів. Саме цей принцип лежить у центрі інклюзивності: економіка вважається інклюзивною лише тоді, коли вихідні умови для розвитку є відкритими, а стартові бар'єри – мінімізовані.

Другим базовим принципом є *участь у створенні економічної вартості*. У сучасній інклюзивній моделі важливо не лише те, хто отримує вигоди від розвитку, але й те, хто може брати участь у його формуванні. Це означає створення умов для широкої та продуктивної зайнятості, розвитку підприємництва, доступності ринків, підтримки інноваційної активності, стимулювання малого й середнього бізнесу та інтеграції вразливих груп у ринок праці. Інклюзивна економіка виходить із того, що повна участь населення у виробничих процесах не лише забезпечує соціальну справедливість, а й підвищує темпи зростання та інноваційний потенціал країни.

Третій принцип – *справедливий розподіл вигод від зростання*. Його зміст полягає в тому, що результати економічного успіху не повинні концентруватися в одному секторі, регіоні чи групі населення. Це не є вимогою до однакових результатів, але є вимогою до прозорого й справедливого розподілу ренти, прибутків, ресурсів та можливостей. Такий розподіл забезпечується через систему податків, соціальних програм, розвиток людського капіталу, підтримку слабших регіонів і зміцнення інституцій. У цьому сенсі інклюзивність виступає

механізмом зменшення соціальних ризиків і підвищення довіри в суспільстві.

Четвертий принцип – *інституційна відкритість і справедливість*. Інституції – формальні (законодавство, судова система, державні органи) і неформальні (нормативи, культурні цінності, правила взаємодії) – визначають, хто може брати участь в економічних процесах, які існують бар'єри входу, і наскільки економіка є чесною та прогнозованою. Інклюзивна економіка передбачає прозорі, підзвітні та недискримінаційні інституції, які гарантують рівний доступ до правосуддя, захист власності та чесні правила гри. Саме інституційна інклюзивність забезпечує довгострокову стабільність, знижує ризики корупції й формує умови для інвестицій та інновацій.

П'ятий принцип – *відповідальність міжпоколіннями і сталість*. Інклюзивність розглядалася б неповною, якби вона не враховувала питання стійкості розвитку. У цьому принципі закладено ідею, що економічні рішення сьогодення не повинні погіршувати можливості майбутніх поколінь. Це стосується як екологічної складової – раціонального використання природних ресурсів, скорочення викидів, розвитку зеленої енергетики, – так і соціальної: інвестиції в освіту, здоров'я, інфраструктуру, науку є інвестиціями в те, яким буде майбутній добробут країни. Таким чином, інклюзивна економіка поєднує соціальну справедливість із принципами сталого розвитку.

Шостий принцип – *цифрова доступність і включеність*. У XXI столітті саме цифрові технології визначають доступ до ринку праці, інформації, державних послуг, освіти й нових можливостей. Тому сучасна інклюзивна економіка виходить із того, що цифрові навички та доступ до цифрової інфраструктури є так само важливими, як доступ до базових соціальних послуг. Розрив у цифрових компетентностях породжує нову нерівність – цифрову, і цей виклик уже включено до інклюзивної парадигми.

Важливо підкреслити, що всі ці принципи працюють лише у взаємодії. Окремо вони не формують інклюзивну економіку. Але в комплексі вони створюють модель розвитку, у якій можливості,

ресурси та вигоди від зростання доступні всім, а економіка здатна забезпечувати соціальну стабільність, інноваційність та стійкість до криз. Саме тому інклюзивність сьогодні розглядається як один із ключових факторів стійкого та справедливого розвитку країн у довгостроковій перспективі.

1.4. Інклюзивність як відповідь на глобальні економічні виклики

Інклюзивність у сучасній економіці постала не як теоретична мода, а як відповідь на комплекс глобальних викликів, що дедалі сильніше впливають на можливості людей, стабільність ринків і перспективи розвитку. У XXI столітті світова економіка змінюється швидше, ніж будь-коли, і ці зміни нерідко поглиблюють нерівність. Тому інклюзивність стала не додатковою соціальною категорією, а механізмом забезпечення стійкості економічних систем, інструментом захисту вразливих груп і засобом адаптації суспільств до швидких трансформацій.

Як зазначає Сіденко В., інклюзивність розвитку в сучасній економічній думці розглядається як комплексна властивість економічного зростання – як у глобальному масштабі, так і в межах окремих економічних об’єднань. Зокрема, інклюзивність дедалі більше сприймається як невідємна характеристика розвитку Європейського Союзу, членство в якому є стратегічною ціллю України [24]. Щоб зрозуміти, чому інклюзивність сьогодні розглядається як необхідний елемент стратегій розвитку, важливо розглянути ті глобальні процеси, що формують *нові ризики для економік різних країн:*

1. Нерівність як системний виклик. Одним із найпотужніших трендів останніх десятиліть стало зростання економічної та соціальної нерівності. За даними OECD, у більшості розвинених і країн, що розвиваються, коефіцієнт Джині зростає або залишається стабільно високим. Нерівність виявляється не лише у доходах – вона зачіпає

доступ до освіти, цифрових технологій, медичних послуг, якісної роботи та житла.

У цих умовах інклюзивність виступає механізмом пом'якшення структурних дисбалансів, адже надає кожній людині рівні стартові можливості. Економіка, яка зменшує нерівність, стає не лише справедливішою, а й більш продуктивною: численні дослідження OECD доводять, що зниження нерівності підвищує темпи економічного зростання, оскільки збільшує участь робочої сили та посилює інноваційний потенціал.

2. Цифрова революція та цифровий розрив. Швидка цифровізація створила новий вид нерівності – цифровий розрив, який проявляється у різному доступі до інтернету, цифрових сервісів, платформ зайнятості та цифрових навичок. Від того, наскільки люди вміють користуватися технологіями, залежить їхня здатність:

- отримувати освіту,
- знаходити роботу,
- відкривати бізнес,
- користуватися e-government,
- брати участь у суспільному житті.

Цифрова інклюзія в такому контексті стає невід'ємною частиною економічної інклюзивності. Вона передбачає подолання цифрової нерівності, щоб технологічний прогрес не посилював соціальні бар'єри, а навпаки – розширював можливості для людей різного віку, статі, регіону проживання чи соціального статусу.

3. Глобалізація та вразливість ринків праці. Глобалізація принесла значні вигоди для світової економіки, проте вона також створила *нерівномірний розподіл вигод між країнами, секторами і професійними групами [6]*. Виробництво переміщується у країни з дешевшою робочою силою, а високотехнологічні робочі місця концентруються у розвинених державах.

У таких умовах групи з низькою кваліфікацією або обмеженими ресурсами стають найбільш уразливими. Інклюзивність, як

економічний принцип, спрямована на те, щоб пом’якшувати ці наслідки через:

- розвиток систем reskilling та upskilling,
- створення доступних інструментів професійного навчання,
- підтримку малих і середніх підприємств,
- стимулювання локальної економічної активності.

Завдяки цьому інклюзивні підходи допомагають зберегти зайнятість, забезпечити економічну участь населення та підтримати регіони, що відстають.

4. Демографічні зміни та нові соціальні вразливості. Багато країн стикаються з демографічними викликами: старінням населення, міграцією, зростанням кількості одиноких домогосподарств, зміною структури сім’ї. Це створює нові форми вразливостей, які не можна подолати традиційними економічними інструментами.

Інклюзивність у цьому контексті означає розробку політик, які враховують потреби різних вікових і соціальних груп. Наприклад доступні медичні послуги для літніх людей, інклюзивні освітні програми для молоді, можливості для жінок із маленькими дітьми поєднувати роботу й сім’ю.

Таким чином, інклюзивність виступає відповіддю на демографічну трансформацію, забезпечуючи соціальну мобільність і стійкість робочої сили.

5. Екологічні виклики та справедливий зелений перехід. Зростання екологічних ризиків – одна з ключових проблем XXI століття. Переходячи до низьковуглецевої економіки, країни стикаються з ризиком, що екологічні політики можуть:

- збільшувати витрати домогосподарств,
- скорочувати робочі місця в традиційних секторах,
- створювати «переможців» і «переможених» зеленого переходу.

Тому з’явився новий термін – «справедливий перехід», який передбачає, що екологічні трансформації повинні бути соціально справедливими. Інклюзивність у цій сфері означає створення *зелених*

можливостей для всіх – нових робочих місць, доступу до енергозберігаючих технологій, підтримки вразливих громад.

6. Політичні кризи та вимога до стійких інститутів. Глобальні політичні потрясіння, зниження довіри до інституцій, поширення популізму й авторитаризму показали, наскільки важливою є інституційна інклюзивність. Досвід країн свідчить, що інклюзивні інституції:

- забезпечують прозорість,
- гарантують рівність доступу до рішень,
- захищають від корупції,
- створюють передумови для економічної стійкості.

Без інклюзивних інститутів економічна інклюзія неможлива.

7. Війни, конфлікти та відновлення

Особливий контекст має інклюзивність для України. Війна створила масштабні соціально-економічні диспропорції, породила нові групи вразливості та загострила регіональну нерівність. У таких умовах інклюзивність означає:

- рівний доступ до програм відновлення,
- участь громадян у прийнятті рішень,
- справедливий розподіл ресурсів відбудови,
- інтеграцію ветеранів, ВПО, сімей загиблих.

Інклюзивність сьогодні – це відповідь на найскладніші глобальні виклики: нерівність, цифровий розрив, демографічні трансформації, екологічні ризики, інституційну крихкість, наслідки воєн та криз. Її значення виходить за межі соціальної політики, адже вона є умовою економічної ефективності, стійкості й конкурентоспроможності.

Саме тому інклюзивні підходи стають елементом стратегій розвитку країн, що прагнуть забезпечити гармонійне, стійке та справедливе майбутнє.

Питання для перевірки знань

1. Як змінювалося розуміння економічного розвитку від класичної моделі зростання ВВП до концепції інклюзивної економіки?
2. У чому полягає відмінність між поняттями «інклюзія», «інклюзивне зростання», «інклюзивний розвиток» та «інклюзивна економіка»?
3. Які ключові ідеї підходу людського розвитку Амартії Кумара Сена та Махбуба уль Хака стали методологічним підґрунтям інклюзивної економіки?
4. Як інституційний підхід (Дуглас Сесіл Норт, Дерон Аджемоглу, Джеймс Алан Робінсон) пояснює різницю між інклюзивними та екстрактивними інституціями і чому це важливо для інклюзивної економіки?
5. Яким чином теорія справедливості Джона Бордлі Ролза вплинула на формування уявлень про соціальну справедливість та інклюзивність у економічній політиці?
6. Розкрийте зміст основних принципів інклюзивної економіки: рівність можливостей, участь у створенні економічної вартості, справедливий розподіл вигод, інституційна відкритість, відповідальність, цифрова доступність.
7. Чому інклюзивну економіку доцільно розглядати через кілька вимірів (економічний, соціальний, інституційний, територіальний, екологічний, цифровий)? Наведіть приклади для кожного виміру.
8. Які глобальні економічні виклики (нерівність, цифровий розрив, глобалізація ринків праці, демографічні зміни, зелений перехід, інституційна крихкість, війни) зумовили формування парадигми інклюзивності?
9. Чому після фінансової кризи 2008 року та в умовах сучасних воєнних конфліктів інклюзивність почали розглядати як умову економічної стійкості, а не як суто соціальний «додаток» до зростання?

10. У чому полягає специфіка еволюції поняття «інклюзивна економіка» для України в умовах війни, появи масових груп ВПО, ветеранів, зруйнованих територій і потреби в інклюзивному відновленні?

Тестові завдання

1. Яка ключова ідея підходу людського розвитку Амартії Кумара Сена?

a) Розвиток – це насамперед зростання державних інвестицій

b) Розвиток – це розширення можливостей людини жити тим життям, яке вона цінує

c) Розвиток – це максимізація експорту й притоку капіталу

d) Розвиток – це досягнення нульового дефіциту бюджету

2. Що відрізняє інклюзивну економіку від суто «інклюзивного зростання» у трактуванні міжнародних організацій?

a) Інклюзивна економіка зосереджується лише на соціальній політиці та трансфертах

b) Інклюзивна економіка описує лише регіональний вимір нерівності

c) Інклюзивна економіка ідентична інклюзивному зростанню, лише з іншим формулюванням

d) Інклюзивна економіка є ширшою концепцією, що охоплює інституційні, соціальні, територіальні, цифрові та екологічні виміри розвитку

3. Який із наведених підходів найбільш безпосередньо пов'язаний із ідеєю «можливісного розриву» між людьми?

a) Підхід людського розвитку (Human Development Approach)

b) Регіонально-просторовий підхід

c) Інноваційно-економічний підхід

d) Підхід соціальної справедливості Джона Бордлі Ролза

4. Яка характеристика найточніше описує інклюзивні інституції за Дероном Аджемоглу та Джеймсом Аланом Робінсоном?

a) Інституції, що дозволяють елітам централізовано контролювати розподіл ресурсів

b) Інституції, які мінімізують роль ринку й заміщують його державною власністю

c) Інституції, які забезпечують широкому колу громадян доступ до ринків, прав власності та політичної участі

d) Інституції, що орієнтовані виключно на зростання ВВП

5. *Чому після фінансової кризи 2008 року інклюзивність почали розглядати як умову економічної стійкості?*

a) Тому що криза показала надмірну роль держави в перерозподілі доходів

b) Тому що було доведено, що нерівність стимулює інновації та ризик

c) Тому що глобальні ринки виявилися надто закритими для транскордонних потоків капіталу

d) Тому що стало очевидно: висока нерівність підвищує вразливість економіки, знижує продуктивність і посилює соціальні ризики

6. *Який принцип інклюзивної економіки найтісніше пов'язаний із доступом до якісної освіти, медицини, інфраструктури й цифрових сервісів?*

a) Принцип рівності можливостей

b) Принцип максимізації доходів бюджету

c) Принцип централізації прийняття рішень

d) Принцип нульової інфляції

7. *Що є ключовою відмінністю між «рівністю результатів» та інклюзивним підходом до розвитку?*

a) Інклюзивність вимагає однакових доходів для всіх домогосподарств

b) Інклюзивність заперечує ринкові механізми розподілу ресурсів

c) Інклюзивність фокусується на рівності можливостей і доступу до ресурсів, а не на механічному вирівнюванні результатів

d) Інклюзивність передбачає повну відмову від приватної власності

8. Який із вимірів інклюзивної економіки безпосередньо пов'язаний із просторовими відмінностями між містом і селом, центром і периферією?

a) Цифровий вимір

b) Територіальний вимір

c) Екологічний вимір

d) Інституційний вимір

9. Що в контексті інклюзивної економіки означає «цифровий розрив»?

a) Різницю у продуктивності між промисловістю та IT-сектором

b) Лише проблему нестачі комп'ютерів у закладах освіти

c) Відмінності між країнами за рівнем експорту IT-послуг

d) Системну нерівність у доступі до інтернету, цифрових сервісів і цифрових компетентностей між різними соціальними й територіальними групами

10. Яка ідея Джона Бордлі Ролза найбільшою мірою резонує з інклюзивною моделлю розвитку?

a) Суспільні інституції мають бути організовані так, щоб покращувати становище найменш захищених груп

b) Справедливість полягає у максимізації середнього доходу незалежно від його розподілу

c) Найефективнішим є суспільство з мінімальним втручанням держави

d) Рівність можлива лише через повну уніфікацію доходів

11. Який із наведених вимірів інклюзивної економіки безпосередньо пов'язаний із прозорістю, підзвітністю та якістю правосуддя?

a) Соціальний

b) Екологічний

c) Інституційний

d) Економічний

12. Чому цифрова інклюзія розглядається як невід'ємна складова сучасної інклюзивної економіки?

a) Тому що цифрові технології автоматично зменшують майнову нерівність

b) Тому що доступ до інтернету й цифрових сервісів визначає можливості людини в освіті, зайнятості, отриманні послуг та участі в суспільному житті

c) Тому що цифровізація дозволяє повністю замінити традиційні інституції

d) Тому що цифрові платформи усувають потребу в державній політиці

13. Яка характеристика найкраще описує еволюцію поняття «інклюзивна економіка»?

a) Перехід від вузького розуміння соціальної політики до комплексної багатовимірної моделі розвитку, що об'єднує економічні, соціальні, інституційні, цифрові та екологічні компоненти

b) Швидка відмова від усіх класичних економічних теорій на користь нової парадигми

c) Заміна макроекономічного аналізу мікроекономічним

d) Орієнтація виключно на показники бідності

14. Чому для України інклюзивна економіка набуває специфічного змісту в умовах війни?

a) Тому що інклюзивність означає скорочення частки державних витрат у ВВП

b) Тому що війна зменшує актуальність питань соціальної політики

c) Тому що інклюзивність зводиться лише до підтримки бізнесу у прифронтових регіонах

d) Тому що з'являються нові масштабні групи вразливості (ветерани, ВПО, домогосподарства на деокупованих територіях), і постає завдання рівного доступу до процесів та результатів відновлення

15. Який із нижченаведених висновків відповідає логіці сучасної парадигми інклюзивної економіки?

a) Економіка може бути стійкою навіть за умов хронічно високої нерівності можливостей

b) Зростання ВВП є достатнім критерієм успішності економічної політики

c) Справедливі та відкриті інституції, рівний доступ до можливостей і збалансований розподіл вигод від зростання є необхідними умовами довгострокового розвитку

d) Фокус на інклюзивності є важливим лише для країн із низьким рівнем доходу

Міні-кейси

Міні-кейс 1. «Регіон, що не зростає»

Один із промислових регіонів України протягом останніх 10 років демонструє помірне зростання ВРП, однак рівень бідності та безробіття в ньому залишається стабільно високим. Місцеві громади заявляють, що «економічне зростання не відчувається». Дослідження показують: частка високотехнологічних робочих місць не збільшується, а доступ до якісної освіти й медицини недостатній у сільській місцевості.

Запитання: Які підходи інклюзивної економіки дозволяють пояснити цю ситуацію? Який вимір інклюзивності порушений найбільше – економічний, соціальний, інституційний чи територіальний?

Міні-кейс 2. «Цифрова нерівність у громаді»

У громаді запроваджено систему електронних послуг, але користуються нею переважно молоді люди з міста. Старше населення та жителі віддалених сіл продовжують звертатися до ЦНАПів особисто, часто витрачаючи на це значні кошти й час.

Запитання: Який із принципів інклюзивної економіки порушено у цій ситуації? Як би ви пояснили проблему через концепцію цифрової інклюзії?

Міні-кейс 3. «Реформа ринку праці»

Уряд розглядає можливість дерегулювати ринок праці з метою стимулювання інвестицій та розвитку підприємництва. Проте експерти попереджають, що такі зміни можуть поглибити нерівність між висококваліфікованими й низькокваліфікованими працівниками.

Запитання: Які принципи інклюзивної моделі розвитку слід врахувати під час реформування ринку праці, щоб не створити екстрактивних інституцій?

Міні-кейс 4. «Освітній старт»

Дослідження виявили, що учні в малих громадах мають значно нижчі результати ЗНО та доступ до сучасних освітніх технологій, ніж учні у великих містах. Це впливає на їхні шанси вступити до університетів і знайти роботу в інноваційних секторах.

Запитання: Як ця ситуація ілюструє концепції Амартії Кумара Сена щодо можливісного розриву? Який вимір інклюзивності тут є ключовим?

Міні-кейс 5. «Криза довіри до інституцій»

У декількох громадах мешканці відмовляються брати участь у плануванні місцевого розвитку, пояснюючи це тим, що всі рішення приймаються «для обраних». Жителі вважають, що розподіл бюджетних коштів непрозорий і вигоди від проєктів отримує вузьке коло бізнесів.

Запитання: Поясніть, чому така ситуація є ознакою екстрактивних інституцій. Які інституційні принципи інклюзивної економіки допомогли б вирішити проблему?

Письмові завдання для самоперевірки

1. Поясніть еволюцію поняття «інклюзивна економіка» у логіці розвитку економічної думки.

У відповіді простежте, як зміщувався акцент від економічного зростання до рівності можливостей, від макропоказників – до людського розвитку та інституційної справедливості.

2. Порівняйте підхід людського розвитку Амартії Кумара Сена з інституційним підходом Дугласа Сесіла Норта та Дерона Аджемоглу.

Поясніть, як кожен із цих підходів трактує роль індивіда, інституцій та можливостей у формуванні інклюзивної економіки.

3. Проаналізуйте, як цифрова трансформація вплинула на формування нового виміру інклюзивності.

У відповіді поясніть, чому цифровий розрив сьогодні розглядається як фактор економічної та соціальної нерівності.

4. На основі концепції Джона Бордлі Ролза поясніть, яким чином принцип справедливості найменш забезпечених груп інтегрується в інклюзивну модель економічної політики.

Наведіть приклади того, як цей принцип може проявлятися в практичних програмах держави.

5. Запропонуйте власну класифікацію глобальних викликів, що впливають на інклюзивність економічних систем.

Поясніть, чому інклюзивність сьогодні розглядається не лише як соціальна, а й як макроекономічна необхідність.

6. Розкрийте взаємозв'язок між інклюзивністю та економічною стійкістю у період криз.

Поясніть, чому моделі з високою нерівністю виявляються більш вразливими до шоків і які інституційні механізми можуть це змінити.

7. Порівняйте виміри інклюзивної економіки (економічний, соціальний, інституційний, територіальний, екологічний, цифровий).

У відповіді проаналізуйте, який із них є найбільш слабким у сучасній Україні та чому.

8. Поясніть, чому інклюзивні інституції вважаються базовою умовою інклюзивної економіки.

Зробіть аналітичний висновок, спираючись на праці Дерона Аджемоглу та Джеймса Алана Робінсона.

9. Проаналізуйте особливості формування інклюзивної економіки в Україні в умовах війни.

У відповідь включіть міркування про нові групи вразливості, територіальні диспропорції та потребу в інклюзивному відновленні.

10. Сформулюйте власне визначення інклюзивної економіки на основі опрацьованих концепцій.

Поясніть, які елементи ви вважаєте ключовими та чому саме вони відображають сучасну парадигму розвитку.

ТЕМА 2.
ІНКЛЮЗИВНЕ ЗРОСТАННЯ ТА ЙОГО РОЛЬ У СТРАТЕГІЯХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

2.1. Поняття інклюзивного зростання та його відмінність від традиційного зростання.

2.2. Інклюзивність у системі сталого, смарт та інноваційного розвитку.

2.3. Людський капітал як детермінанта інклюзивного зростання.

2.4. Платформи та механізми забезпечення інклюзивного зростання

2.1. Поняття інклюзивного зростання та його відмінність від традиційного зростання

Поняття *інклюзивного зростання* виникло як відповідь на обмеженість класичної моделі економічного розвитку, яка протягом тривалого часу зосереджувалася переважно на кількісних показниках – насамперед темпах зростання ВВП. Упродовж десятиліть політики та економісти вважали, що зростання виробництва автоматично трансформується у зростання добробуту населення. Проте емпіричні дослідження кінця XX – початку XXI століття довели, що високий рівень ВВП не гарантує рівності можливостей, а вигоди розвитку нерідко концентруються у вузьких групах населення.

Саме на тлі усвідомлення цього дисбалансу сформувалося поняття інклюзивного зростання, у центрі якого стоїть не просто економічне зростання, а участь у ньому різних соціальних груп та можливість отримувати вигоди від розвитку незалежно від статі, віку, місця проживання, соціального статусу чи фізичних можливостей.

У сучасній економічній літературі існує декілька *підходів до трактування інклюзивного зростання*. Найчастіше його визначають як такий тип економічного розвитку, який забезпечує:

– рівний доступ до можливостей (ринків, освіти, ресурсів, технологій);

– широку участь населення у процесах виробництва та розподілу;
– справедливий розподіл вигод від економічного зростання;
– підвищення добробуту не лише “в середньому”, а для всіх соціальних груп.

Одне з найбільш визнаних визначень, сформоване у документах OECD, полягає в тому, що:

> *Інклюзивне зростання* – це економічний розвиток, у якому темпи зростання є сталими, а вигоди від нього розподіляються широко серед населення, забезпечуючи рівні можливості для участі всіх громадян у соціально-економічному житті.

Визначення підкреслює основну відмінність: важливо не лише *як швидко* зростає економіка, а й *хто* отримує доступ до цього зростання.

Чому ж виникла потреба у новому підході до зростання? У традиційних моделях розвитку передбачалося, що:

– зростання ВВП свідчить про розвиток суспільства;
– ринок самостійно забезпечить оптимальний розподіл ресурсів;
– соціальні проблеми розв’язуються автоматично через загальний приріст багатства.

Однак реальні дані показали інше: нерівність у доходах, освіті, зайнятості та доступі до інновацій зростає навіть у країнах із високим ВВП. Особливо різкими стали контрасти між містами й сільськими територіями, між молоддю та людьми старшого віку, між висококваліфікованою і низькокваліфікованою працею.

Такі тенденції переконали наукову спільноту, що економічне зростання автоматично не є інклюзивним.

У сучасній економіці інклюзивне зростання розглядається як багатовимірний процес, що охоплює:

1. Економічну участь – можливість різних соціальних груп брати участь у створенні доданої вартості.
2. Можливості та доступ – рівний доступ до освіти, медицини, інфраструктури, цифрових ресурсів.

3. Справедливий розподіл результатів – вигоди зростання не концентруються у найзаможніших групах.
4. Соціальну мобільність – можливість покращувати свій соціально-економічний статус.
5. Стійкість – економічні вигоди не досягаються ціною зростання вразливості або виснаження ресурсів.

Ця структура підкреслює, що інклюзивне зростання має враховувати як економічні, так і соціальні фактори.

Відмінність інклюзивного зростання від традиційного полягає у тому, що традиційне зростання фокусується на кількісних показниках (ВВП, інвестиції, виробництво), тоді як інклюзивне – на якісних змінах у добробуті населення.

Таблиця 2.1.

Відмінність інклюзивного від традиційного зростання

Підхід	Традиційне зростання	Інклюзивне зростання
Основна мета	Приріст ВВП	Добробут населення та участь усіх
Предмет оцінки	Обсяг виробництва	Можливості, доступ, рівність
Хто виграє?	Ті, хто інтегрований у ринок	Усі соціальні групи, включно з вразливими
Інструменти	Лібералізація, інвестиції	Освіта, зайнятість, інституції, цифровізація
Результат	Нерідко посилення нерівності	Зменшення нерівності та стійкий розвиток

Принципова різниця полягає у тему, що:

Традиційна модель відповідає на запитання: **“**Наскільки швидко зростає економіка?”

Інклюзивна модель відповідає на запитання: “Чи зростає добробут людей, і хто саме його отримує?”

Інклюзивне зростання є новим стандартом економічної політики. У XXI столітті інклюзивне зростання стало стрижневим елементом стратегій розвитку багатьох країн. ООН, OECD, Світовий банк та ЄС визнають його:

- основою соціально-економічної стабільності;
- передумовою інноваційного розвитку;
- інструментом подолання бідності;
- способом адаптації до цифрової трансформації;
- ключем до повоєнного відновлення та згуртованості суспільства.

Для України інклюзивне зростання має ще ширший зміст, адже охоплює підтримку ветеранів, внутрішньо переміщених осіб, територій, що постраждали від бойових дій, та груп, які ризикують залишатися поза економічними процесами.

Отже, інклюзивне зростання – це не альтернатива економічному зростанню, а його сучасна, глибша та якісніша інтерпретація. Воно поєднує економічну ефективність із соціальною справедливістю, доступністю, участю та стійкістю.

На відміну від традиційної моделі, інклюзивне зростання розглядає економічний успіх не лише як приріст виробництва, а як можливість для кожної людини скористатися результатами розвитку та брати участь у створенні майбутнього країни.

2.2. Інклюзивність у системі сталого, смарт та інноваційного розвитку

Інклюзивність у сучасній економіці посідає центральне місце не лише як соціальний принцип, а як ключовий елемент моделей сталого, смарт і інноваційного розвитку. Ці три концепції – sustainability, smart development та innovation-driven growth – формувалися у різні періоди, але всі вони на певному етапі прийшли до спільного висновку: розвиток можливий і ефективний лише тоді, коли він *доступний*, *учасний* та *справедливий*. Інклюзивність стала тим об'єднувальним елементом, який зв'язує між собою економічні, соціальні та технологічні аспекти сучасного розвитку.

Інклюзивність у концепції сталого розвитку. Сталий розвиток, який було офіційно сформульовано у доповіді Комісії Брундтланд у

1987 році, від самого початку містив соціальний компонент, але впродовж тривалого часу акцент робився переважно на екологічних питаннях. Лише з поширенням Цілей сталого розвитку ООН (ЦСР, 2015–2030) соціальна складова стала повноцінною та невід'ємною частиною сталих стратегій.

У структурі сталого розвитку традиційно виокремлюють три компоненти:

- економічний – зростання, ефективність, інновації;
- екологічний – збереження ресурсів, мінімізація шкоди довкіллю;
- соціальний – рівність, доступність, добробут.

Інклюзивність інтегрована саме у соціальний компонент, але її вплив значно ширший.

Інклюзивність у сталому розвитку передбачає:

1. рівність доступу до ресурсів та екосистемних благ, щоб екологічні політики не поглиблювали соціальні бар'єри;
2. участь громад у прийнятті рішень, особливо у питаннях землекористування, енергетики, збереження довкілля;
3. справедливість зеленого переходу, де екологічні реформи не створюють нові групи «переможців» і «переможених»;
4. рівність поколінь, тобто забезпечення розвитку так, щоб майбутні покоління не були позбавлені ресурсів.

Сталий розвиток не може бути досягнутий без інклюзивності, адже екологічні й економічні цілі потребують соціальної справедливості та рівності можливостей.

Інклюзивність у смарт-розвитку. Концепція смарт-розвитку сформувалася у Європейському Союзі на початку 2010-х років, зокрема у стратегії «Європа 2020», і згодом стала основою регіональної політики smart specialisation. Її суть полягає у використанні інновацій, цифрових технологій та інтелектуального потенціалу для розвитку територій.

Попри технологічну орієнтованість, смарт-розвиток має потужний соціальний вимір. Він визнає, що регіони різняться не лише

економічною базою, а й доступом до знань, інфраструктури, інститутів, цифрових сервісів, і що ці відмінності можуть посилювати або зменшувати нерівність.

Інклюзивність у смарт-розвитку включає:

- доступність цифрових технологій для всіх груп населення і всіх територій;
- підтримку участі громад у процесах визначення пріоритетів (смарт-спеціалізація передбачає залучення стейкхолдерів);
- створення можливостей для бізнесу і людей у «слабких» регіонах;
- інновації, спрямовані на соціальні проблеми;
- зниження цифрового розриву як ключової умови смарт-економіки.

Смарт-розвиток неможливий без інклюзивності, оскільки цифрова і технологічна нерівність здатна перетворитися на основний бар'єр для смарт-проєктів. Якщо частина населення або регіонів не має доступу до цифрових ресурсів чи компетенцій, смарт-підходи стають вибірковими, а не системними.

Інклюзивність у інноваційному розвитку. Інноваційний розвиток традиційно пов'язують із підвищенням продуктивності, впровадженням нових технологій, розвитком секторів високої доданої вартості. Проте останні два десятиліття дедалі більше досліджень показують: інновації можуть водночас посилювати нерівність, якщо доступ до них обмежений.

Саме тому у структурах UNDP, OECD та ЄС сформувався окремий напрям – інклюзивні інновації.

Інклюзивні інновації – це інновації, спрямовані на:

- залучення соціально вразливих груп до ринку праці та підприємництва;
- створення доступних технологій (у медицині, освіті, управлінні, транспорті);
- усунення бар'єрів доступу до цифрових сервісів;

– розширення можливостей малих і середніх підприємств, які не завжди можуть конкурувати з великими корпораціями.

Важливою є й інституційна складова інноваційного розвитку: інновації мають поширюватися не лише у високотехнологічних регіонах, а й у громадах, що мають менше інфраструктури або нижчі доходи. Це забезпечує рівномірний доступ до технологічних переваг та підвищує конкурентоспроможність країни загалом.

Незважаючи на різні акценти – екологічні, цифрові чи інноваційні – усі три моделі сходяться у тому, що:

– інклюзивність є умовою довгострокової стійкості,
– технологічні та екологічні зміни потребують соціального балансу,
– економічні реформи без соціальної участі стають нестійкими,
– рівний доступ до ресурсів підсилює потенціал розвитку.

Спільні риси інклюзивності в трьох моделях:

1. Доступність – ресурси, інновації, екосистемні блага мають бути доступними всім групам населення.
2. Участь – громадяни, бізнес, громади повинні брати участь у прийнятті рішень.
3. Справедливість – вигоди від розвитку не мають концентруватися у вузьких групах.
4. Стійкість – розвиток повинен забезпечувати добробут як сучасних, так і майбутніх поколінь.

Для України інклюзивність у сталому, смарт і інноваційному розвитку має особливу вагу, оскільки:

– екологічні проблеми й відбудова потребують справедливого підходу;
– цифрова нерівність між регіонами різко збільшилася через війну;
– інновації концентруються у кількох великих містах;
– громади потребують залучення до рішень про відновлення;

– нові вразливі групи (ветерани, ВПО, сім’ї загиблих) потребують підтримки для участі у розвитку.

Інклюзивність стає не лише принципом розвитку, а й критичною умовою повоєнної стійкості.

Інклюзивність є центральним елементом системи сталого, смарт та інноваційного розвитку: вона забезпечує рівність можливостей, зменшує ризики нерівності, спрямовує технологічні та екологічні трансформації у соціально справедливе русло. Без інклюзивності ці моделі залишаються фрагментарними; з інклюзивністю вони стають системними й життєздатними.

Саме тому інклюзивність у сучасній науці розглядається не як окремий напрям, а як інтегральний принцип побудови економіки майбутнього.

2.3. Людський капітал як детермінанта інклюзивного зростання

Людський капітал є одним із ключових факторів інклюзивного зростання, оскільки саме від рівня освіти, здоров’я, кваліфікації та соціальної активності залежить здатність людей брати участь у створенні економічної вартості й отримувати вигоди від розвитку. Інклюзивне зростання неможливе в умовах, коли значна частина населення не має доступу до якісних освітніх послуг, сучасних компетентностей або медичної підтримки. Тому людський капітал у сучасній економічній думці розглядається не лише як ресурс виробництва, а як **основа рівних можливостей**, що визначає здатність суспільства до стійкого, справедливого та інноваційного розвитку.

Термін *«людський капітал»* виник у 1960-х роках завдяки працям Теодора Вільяма Шульца та Гаррі Стенлі Беккера, які довели, що інвестиції в освіту, охорону здоров’я й підвищення кваліфікації так само важливі для економічного зростання, як і інвестиції в матеріальні ресурси. Людина перестала розглядатися тільки як носій робочої сили; вона стала «носієм» знань, навичок, компетентностей і творчого потенціалу.

У подальшому підхід розширився, і сьогодні людський капітал охоплює:

- формальну освіту,
- професійні навички,
- здоров’я та працездатність,
- соціальні компетентності (soft skills),
- інноваційні здібності,
- цифрову грамотність,
- мотивацію й креативність.

Усе це визначає не лише продуктивність окремої людини, а й здатність країни створювати інновації, залучати інвестиції й забезпечувати включеність громадян у розвиток.

Чому людський капітал є фундаментом інклюзивності? На відміну від традиційних чинників зростання (капітал, природні ресурси, технології), людський капітал є універсальним і соціально чутливим ресурсом.

Інклюзивне зростання не просто потребує висококваліфікованої робочої сили – воно залежить від того, наскільки *широко* цей капітал розподілений серед населення.

Людський капітал визначає інклюзивність через:

1. Рівність стартових можливостей. Доступ до якісної освіти забезпечує можливість реалізувати свої таланти незалежно від соціального походження.
2. Здатність адаптуватися до змін. Сучасна економіка вимагає постійного оновлення навичок, а слабкий людський капітал робить групи населення вразливими до безробіття та бідності.
3. Інноваційний потенціал. Регіони й країни з високим рівнем людського капіталу мають більше шансів на створення інклюзивних інновацій – тих, що орієнтовані на вирішення соціальних проблем.
4. Участь у суспільному житті. Освіта та компетентності формують громадянську активність, готовність брати участь у прийнятті

рішень, що є важливою умовою інклюзивних інституцій.

Отже, людський капітал визначає здатність суспільства не лише виробляти, а й *справедливо розподіляти* вигоди від зростання.

У рамках інклюзивності людський капітал має розглядатися у ширшій структурі.

Компоненти людського капіталу в контексті інклюзивного зростання:

1) освітній капітал – включає базову, професійну й вищу освіту, цифрові навички, уміння вчитися протягом життя. Для інклюзивного зростання важливо, щоб доступ до якісної освіти був *незалежним від місця проживання чи доходів сім'ї*;

2) медичний капітал – здоров'я безпосередньо впливає на продуктивність, тривалість робочого життя, включеність у ринок праці. Якщо певні групи населення не мають доступу до медичних послуг, вони опиняються у «пастці низької продуктивності».

3) культурний та соціальний капітал – соціальні зв'язки, мобільність, доступ до інформації та культурного середовища також впливають на можливості людини. У багатьох дослідженнях зазначається: високий соціальний капітал зменшує нерівність результатів.

4) цифровий капітал – цифрові навички визначають конкурентоспроможність у смарт-економіці. Цифрова нерівність – одна з найбільших загроз інклюзивному розвитку сьогодні.

Сучасні економіки вже не можуть спиратися виключно на матеріальні активи. Глобальний ринок праці змінюється швидко, а попит на висококваліфікованих фахівців зростає щороку.

Людський капітал є детермінантою інклюзивного зростання оскільки:

- він визначає *хто може працювати в сучасній економіці*;
- він формує *інноваційний потенціал* суспільства;
- він створює *умови для рівності можливостей*;
- він забезпечує *участь усіх груп у створенні доданої вартості*;

– він сприяє *соціальній мобільності* та подоланню міжпоколінної бідності.

Країни з високим рівнем людського капіталу легше адаптуються до викликів цифровізації, глобалізації, міграційних процесів і технологічних змін.

Навпаки, дефіцит людського капіталу – ознака того, що значні групи населення перебувають у стані виключеності, що суперечить інклюзивній логіці розвитку.

Для України людський капітал з огляду на необхідність інклюзивного зростання має особливе значення, оскільки країна стикається з масштабною міграцією, демографічним спадом, зниженням рівня здоров'я населення, втратами кваліфікованих фахівців через війну, нерівністю між регіонами у доступі до освіти, великими групами вразливих громадян (ветерани, ВПО, сім'ї загиблих).

У цих умовах державна політика має спиратися на ідею, що *інвестиції в людину – це інвестиції у відновлення країни*. Рівність можливостей у доступі до освіти, цифрових інструментів, охорони здоров'я та професійної перепідготовки є базовою умовою інклюзивного відновлення економіки.

Отже, людський капітал – це головна детермінанта інклюзивного зростання, адже він забезпечує рівні можливості для всіх соціальних груп, формує інноваційність економіки, підвищує продуктивність праці та зменшує вразливість суспільства до економічних шоків.

Інклюзивне зростання можливе лише тоді, коли людський капітал розвивається системно, рівномірно й доступно – як у соціальному, так і в територіальному вимірі. У цьому його фундаментальна роль для країн, що прагнуть стійкого, справедливого та інноваційного розвитку.

2.4. Платформи та механізми забезпечення інклюзивного зростання

Інклюзивне зростання потребує цілеспрямованих інституційних, економічних, соціальних і технологічних рішень. Воно не виникає автоматично, навіть за наявності високих темпів економічного зростання. Для того щоб розвиток став інклюзивним, країни формують спеціальні платформи та механізми, які забезпечують участь різних соціальних груп у створенні доданої вартості й дозволяють їм отримувати вигоди від економічних процесів.

Ці інструменти охоплюють широкий спектр політик: від освіти, цифрових сервісів і зайнятості до інституційного планування, децентралізації та інновацій.

1. Інституційні платформи інклюзивності

Однією з найважливіших умов інклюзивності є формування інклюзивних інституцій, які створюють справедливі, прозорі та доступні правила взаємодії між громадянами, бізнесом та державою.

Інституційні платформи включають:

- систему прозорого врядування, що забезпечує рівний доступ до державних послуг і рішень;
- механізми участі громадян – громадські ради, публічні консультації, інструменти участі;
- децентралізацію, що дає можливість громадам приймати рішення, розподіляти ресурси й формувати власні пріоритети розвитку;
- антикорупційні інститути, що підвищують ефективність використання ресурсів і довіру населення;
- правосуддя та захист прав власності, без яких рівні можливості неможливі.

Інституційні платформи створюють рамкове середовище, де інші механізми інклюзивності можуть працювати ефективно.

2. Освітні та професійні механізми інклюзивного зростання

Рівний доступ до якісної освіти є базовою умовою інклюзивності. Країни, які прагнуть інклюзивного розвитку, активно інвестують у дошкільну, шкільну й вищу освіту, системи професійної освіти й перепідготовки, платформи lifelong learning, цифрові освітні сервіси, програми підтримки освітніх центрів у громадах.

Сучасна економіка змінюється швидко, тому важливим стає не лише базовий рівень освіти, а й здатність людини постійно оновлювати навички. Така мобільність дозволяє долати нерівність, забезпечуючи людям можливість адаптуватися до технологічних і ринкових трансформацій.

Механізми розвитку людського капіталу:

- гранти та ваучери на навчання;
- програми перепідготовки для ветеранів, ВПО, людей із соціально вразливих груп;
- розвиток інклюзивних освітніх просторів у громадах;
- цифрові освітні портали, які роблять навчання доступним незалежно від місця проживання.

Таким чином освіта перетворюється на платформу, що забезпечує рівність можливостей.

3. Платформи зайнятості та ринків праці

Ядром інклюзивного зростання є рівний доступ до гідної зайнятості. У цьому контексті важливим є створення умов, за яких різні групи населення – молодь, жінки, ветерани, люди з інвалідністю, внутрішньо переміщені особи – мають можливість знайти роботу, створити власний бізнес або включитися у професійне життя через цифрові інструменти.

Платформами зайнятості є:

- служби зайнятості нового типу (career hubs, skill centers);
- центри розвитку підприємництва;
- програми підтримки малого і середнього бізнесу;
- цифрові біржі праці та онлайн-маркетплейси вакансій;
- гнучкі форми зайнятості, що враховують потреби різних груп.

У інклюзивній економіці ринок праці не має бути бар’єром: він має стати каналом доступу до добробуту.

4. Цифрові платформи як інструмент інклюзивності

Цифрові технології стали визначальним механізмом інклюзивного зростання, оскільки вони забезпечують рівний доступ до державних послуг, освіти, медицини, ринку праці, фінансових операцій, участі у громадському житті.

Цифрова інклюзивність базується на:

– доступній цифровій інфраструктурі – інтернет, мобільний зв’язок, цифрові інструменти;
– цифровій грамотності населення – знання та навички;
– е-послугах, що мінімізують бар’єри доступу;
– електронній демократії – механізмах участі через цифрові інструменти.

Для України особливо важливими є державні цифрові платформи на кшталт «Дія», які дають змогу громадянам отримувати послуги швидко і без фізичних бар’єрів. Це відкриває можливості для людей у віддалених регіонах, для осіб з інвалідністю, для тих, хто тимчасово змінив місце проживання через війну.

5. Фінансові механізми інклюзивного розвитку

Фінансова інклюзія є механізмом, що забезпечує доступ до фінансових послуг визначає здатність людини чи бізнесу реалізувати економічні можливості.

Основні фінансові механізми:

– мобільний банкінг та цифрові фінансові сервіси;
– мікрокредитування та мікрофінансування для малого підприємництва;
– інклюзивні фінансові продукти (соціальні кредити, кредити на навчання, програми підтримки);
– соціальні інвестиції та impact investing;
– гендерно-чутливе бюджетування та бюджети участі.

Доступність фінансових ресурсів створює умови, за яких люди можуть інвестувати у власні навички, бізнес або житло, завдяки чому економічне зростання стає більш рівномірним.

6. Інноваційні та територіальні платформи

Розвиток інклюзивної економіки неможливий без територіального виміру. Регіони відрізняються за ресурсами, інфраструктурою, людським капіталом, тому важливо створювати платформи, які забезпечують рівні умови розвитку.

Інноваційні та територіальні платформи це:

- центри інноваційного розвитку та стартап-інкубатори;
- регіональні стратегії смарт-спеціалізації;
- хаби розвитку підприємництва у громадах;
- індустріальні парки та кластери;
- платформи співпраці між університетами, бізнесом і громадами.

Вони поширюють інновації територіями, залучаючи до розвитку регіони, що традиційно відставали.

7. Платформи соціальної підтримки та соціальної інтеграції

Соціальний аспект інклюзивного зростання спрямований на те, щоб жодна група не залишалася поза суспільно-економічними процесами. Сюди належать:

- програми підтримки ветеранів і ВПО;
- інклюзивні програми в освіті й охороні здоров’я;
- послуги соціального інтегратора;
- інклюзивна інфраструктура та доступність середовища;
- програми соціальних інновацій.

За допомогою цих інструменів вразливі групи отримують можливості для самореалізації, працевлаштування й соціальної адаптації.

Отдже, платформи та механізми забезпечення інклюзивного зростання охоплюють інституції, освіту, цифрові технології, ринок праці, фінанси, соціальну підтримку та інновації. Саме їх поєднання створює умови, за яких економічний розвиток стає не лише швидким, а й справедливим і доступним.

Чим ширша участь громадян у цих платформах, тим стійкішим є розвиток держави – і тим ближче суспільство до того типу економіки, що справді не залишає нікого осторонь.

Питання для перевірки знань

1. У чому полягає сутність інклюзивного зростання та як його визначення відрізняється від трактування традиційного економічного зростання?
2. Чому інклюзивне зростання вважають багатовимірною категорією? Назвіть основні виміри, які входять до його структури.
3. Які ключові ознаки інклюзивності містить концепція сталого розвитку та чому соціальна складова є центральною для досягнення sustainability?
4. Як цифрова нерівність впливає на можливості смарт-розвитку територій? Поясніть взаємозв’язок між цифровою інклюзією та smart specialisation.
5. Яким чином інноваційні процеси можуть як підсилювати, так і зменшувати соціально-економічну нерівність? Поясніть зміст поняття «інклюзивні інновації».
6. Чому людський капітал розглядається як детермінанта інклюзивного зростання? Поясніть роль освіти, здоров’я та цифрових компетентностей у цьому процесі.
7. Які інституційні передумови необхідні для формування інклюзивної економіки? Наведіть приклади інституцій, що сприяють рівності можливостей.
8. Які економічні й соціальні наслідки може мати відсутність механізмів інклюзивності у політиці зайнятості?
9. Яку роль відіграють цифрові платформи у забезпеченні інклюзивності? Поясніть, як електронні послуги й цифрова компетентність впливають на доступ до ринку праці.
10. Чому фінансова інклюзія є важливою умовою інклюзивного зростання? Охарактеризуйте основні фінансові механізми, що забезпечують рівність доступу до економічних можливостей.

Тестові завдання

1. Який елемент є визначальною ознакою інклюзивного зростання, що відрізняє його від традиційного зростання?

A. Збільшення обсягів промислового виробництва

B. Зростання експорту високотехнологічної продукції

C. Широке розподілення вигод економічного розвитку між усіма соціальними групами

D. Розширення інвестицій у капіталоємні галузі

2. Що є ключовою характеристикою освітнього компонента людського капіталу в контексті інклюзивного зростання?

A. Підвищення частки приватних університетів

B. Акцент на фундаментальних науках

C. Рівний доступ до якісної освіти незалежно від місця проживання та соціального статусу

D. Домінування STEM-спеціальностей у системі вищої освіти

3. Що відрізняє смарт-розвиток від інших моделей розвитку у контексті інклюзивності?

A. Обов’язкове залучення місцевих стейкхолдерів до визначення пріоритетів розвитку територій

B. Зменшення ролі інституцій у регіональній політиці

C. Орієнтація на підтримку аграрного сектору

D. Спрямованість виключно на розвиток цифрових інфраструктур

4. Який із наведених компонентів є невід’ємною частиною інклюзивних інновацій?

A. Оптимізація витрат на НДДКР

B. Комерціалізація винаходів великих корпорацій

C. Створення інновацій, доступних для соціально вразливих груп населення

D. Зростання патентної активності університетів

5. Чому нерівність у доступі до охорони здоров'я підриває інклюзивне зростання?

A. Зменшує тривалість робочого тижня

B. Обмежує розвиток індустрії медичного туризму

C. Знижує продуктивність і збільшує ризики виключення з ринку праці слабких груп

D. Створює надлишковий попит на приватні медичні послуги

6. Який інструмент є прикладом цифрової платформи інклюзивності?

A. Система міжбанківських переказів SWIFT

B. Електронні державні послуги, доступні незалежно від місця проживання

C. Автоматизовані системи промислового контролю

D. Платформи електронної торгівлі B2B

7. Яка інституційна умова найбільше впливає на інклюзивність ринку праці?

A. Лібералізація імпорту

B. Збільшення державного боргу

C. Гарантії недискримінації та рівного доступу до вакансій

D. Інвестиції у військово-промисловий комплекс

8. Який аспект людського капіталу є критично важливим для подолання цифрової нерівності?

A. Доступ до кредитних ресурсів

B. Рівень урбанізації

C. Цифрова грамотність та навички роботи з ІКТ

D. Частка працівників у традиційних виробництвах

9. Чому сталий розвиток вважається основою інклюзивного зростання?

A. Тому що він підвищує рівень ВВП через інвестиції у енергетику

B. Тому що стимулює розвиток промисловості

C. Тому що поєднує економічні, соціальні та екологічні цілі, забезпечуючи рівність поколінь і доступ до ресурсів

D. Тому що передбачає відмову від регулювання економіки

10. Який механізм найкраще забезпечує інклюзивність у смарт-спеціалізації регіонів?

A. Фінансування досліджень лише у провідних університетах

B. Залучення бізнесу, університетів та громад до визначення регіональних пріоритетів (підхід «triple helix»)

C. Створення індустріальних парків у столиці

D. Обмеження імпорту інноваційних технологій

11. Яка риса відрізняє інклюзивну модель ринку праці?

A. Жорсткі бар'єри для самозайнятості

B. Можливість професійної перепідготовки для всіх груп населення

C. Перевага довічної зайнятості

D. Обмеження мобільності робочої сили між регіонами

12. Чому цифрові сервіси вважаються важливим механізмом інклюзії?

A. Вони створюють додаткові витрати для бізнесу

B. Вони скорочують кількість офлайн-послуг

C. Вони мінімізують адміністративні бар'єри та забезпечують доступ до послуг тим, хто раніше був виключений

D. Вони зменшують конкуренцію між компаніями

13. Який інструмент безпосередньо сприяє фінансовій інклюзивності?

A. Жорсткі валютні обмеження

B. Збільшення цін на банківські послуги

C. Зменшення кількості банківських відділень

D. Мікрокредитування для малого підприємництва та вразливих груп

14. Який фактор найсильніше впливає на територіальну інклюзивність?

A. Відсутність конкуренції у регіонах

B. Прискорена урбанізація

C. Рівність доступу регіонів до інфраструктури, освіти та цифрових ресурсів

D. Збільшення кількості комунальних підприємств

15. Чому інклюзивне зростання є важливим для інноваційної економіки?

A. Воно зменшує рівень державного регулювання науки

B. Воно забезпечує широке поширення людського капіталу, що є необхідним для розвитку інновацій та технологічних рішень

C. Воно скорочує кількість малих підприємств

D. Воно замінює роль університетів у розвитку технологій

Кейс-завдання для самостійної роботи

Кейс: «Громада у пошуках інклюзивного зростання»

Громада «Надрічна» – це середній за розміром населений пункт із 27 тис. мешканців. Протягом останніх п’яти років громада переживає низку соціально-економічних проблем різке скорочення молоді через міграцію, нестачу кваліфікованих кадрів, низький рівень цифрової інфраструктури, невисоку продуктивність місцевого бізнесу, зростання частки сімей, що перебувають за межею бідності.

Після початку війни ситуація ускладнилася на території громади розміщено понад 4 тис. внутрішньо переміщених осіб, з’явилась значна кількість ветеранів, які потребують ресоціалізації, зруйновані окремі об’єкти соціальної інфраструктури, зросли витрати місцевого бюджету на соціальні послуги.

Попри це, громада має певні можливості для розвитку:

- поруч із центром громади знаходиться університетський кампус,
- є працююче деревообробне підприємство та кілька агрокооперативів,
- місцеві ІТ-волонтери створили невеликий цифровий хаб для навчання дітей і молоді.

Місцева рада вирішує розробити план інклюзивного зростання на 2025–2030 роки.

Для цього вона створює робочу групу та запрошує вас як експерта-аналітика.

Завдання

1. Ідентифікуйте основні бар'єри інклюзивного зростання в громаді «Надрічна».

Зверніть увагу на економічні, соціальні, інституційні та цифрові фактори.

2. Запропонуйте три стратегічні напрями інклюзивного розвитку громади.

Поясніть, як вони допоможуть долати виявлені бар'єри.

3. Розробіть можливу модель участі мешканців у визначенні пріоритетів смарт-спеціалізації громади.

Опишіть інструменти залучення (консультації, цифрові платформи, участь бізнесу, університету тощо).

4. Запропонуйте інклюзивні інновації, які громада могла б реалізувати з урахуванням її ресурсів.

Обґрунтуйте, кому саме вони принесуть соціально-економічні вигоди.

5. Сформуйте список із 5 показників, за якими громада може оцінювати успіх інклюзивного зростання до 2030 року.

Показники мають бути вимірюваними, реалістичними та логічно пов'язаними з інклюзивністю.

Міні-кейс 1. «Цифровий розрив у громаді». У сільській громаді виявлено, що понад 40% домогосподарств не мають стабільного доступу до інтернету. Молодь виїжджає до міста через неможливість дистанційного навчання, а місцевий бізнес не може користуватися е-послугами.

Запитання: Які кроки місцева влада може здійснити для подолання цифрового розриву як бар'єра інклюзивного зростання?

Міні-кейс 2. «Непопулярний центр зайнятості». У районі відкрили сучасний центр зайнятості, але його відвідуваність низька. Молоді спеціалісти вважають, що вакансії не відповідають їхнім компетенціям, а представники старшого віку не мають цифрових навичок, щоб користуватися електронними інструментами.

Запитання: Які інклюзивні механізми могли б підвищити ефективність роботи центру зайнятості для різних вікових груп?

Міні-кейс 3. «Стартап для громади». Група студентів університету запропонувала створити мобільний застосунок для місцевих фермерів, який допоміг би об'єднуватися в кооперативи, продавати продукцію та навчатися сучасним агротехнологіям.

Запитання: Чому цей проект можна вважати інклюзивною інновацією і кому він принесе найбільшу користь?

Міні-кейс 4. «Невидимі бар'єри». У великому промисловому місті рівень безробіття серед жінок удвічі вищий, ніж серед чоловіків. Попри наявність вакансій, лише 18% роботодавців пропонують гнучкий графік роботи або дитячі кімнати поруч із підприємством.

Запитання: Які механізми інклюзивності можуть допомогти зменшити гендерну нерівність на ринку праці?

Міні-кейс 5. «Ветерани та відновлення економіки». Після повернення з фронту частина ветеранів не може знайти роботу через втрату кваліфікації або психологічні травми. Місцеві роботодавці не готові інвестувати у їхню адаптацію.

Запитання: Які інструменти інклюзивного зростання можуть підтримати ветеранів у поверненні до економічного життя?

Письмові завдання для самоперевірки

1. Проаналізуйте, чи може країна з високими темпами зростання ВВП демонструвати низький рівень інклюзивності.

Наведіть приклади потенційних причин такого дисбалансу та поясніть, які аспекти інклюзивного зростання можуть бути порушені.

2. Оцініть вплив цифрових технологій на інклюзивність ринку праці.

Поясніть, як цифрова нерівність впливає на можливість участі різних соціальних груп у зайнятості, та запропонуйте заходи щодо її подолання.

3. Порівняйте ролі людського капіталу та інституцій у формуванні інклюзивного зростання.

Поясніть, чому обидва чинники є необхідними, але жоден із них не є достатнім сам по собі.

4. Розробіть приклад локальної ініціативи (проєкту) у сфері смарт-розвитку, яка сприятиме інклюзивності у конкретній громаді.

Опишіть, які соціальні групи вона охоплює, які проблеми вирішує та які показники успіху могла б мати.

5. *Поясніть, у чому небезпека інноваційного розвитку без урахування інклюзивності.*

Проаналізуйте можливі ризики для різних груп населення та запропонуйте інструменти, що допоможуть поєднати інноваційність і соціальну справедливість.

ТЕМА 3.
ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ

3.1. Роль держави та інститутів розвитку у формуванні інклюзивних політик.
3.2. Нормативно-правова база інклюзивного розвитку в україні та світі.
3.3. Децентралізація як інструмент інклюзивного розвитку територій.
3.4. Інституційні бар’єри та механізми їх усунення.

3.1. Роль держави та інститутів розвитку у формуванні інклюзивних політик

Формування інклюзивної економіки неможливе без активної участі держави та інститутів розвитку. На відміну від класичної неоліберальної моделі, де роль держави обмежується створенням базових ринкових умов, інклюзивна економіка потребує свідомого, стратегічного та скоординованого втручання, спрямованого на забезпечення рівних можливостей для громадян, територій та соціальних груп. У цій моделі держава виступає не лише регулятором, а й партнером, інвестором, гарантом справедливості та драйвером інституційних змін.

1. Роль держави у формуванні інклюзивних політик

У сучасних економіках держава виконує комплекс функцій, що визначають характер інклюзивності. Йдеться не про надмірне регулювання, а про створення інституційних умов, у яких різні групи населення можуть реалізувати свій потенціал.

1.1. Нормативно-правове забезпечення

Держава формує нормативну рамку, у межах якої реалізуються інклюзивні процеси, що включають закони про рівність прав і можливостей, антикорупційне законодавство, норми щодо захисту прав працівників, соціальні гарантії та стандарти доступності, правила цифрової взаємодії із державою.

Наявність якісної нормативної бази зменшує ризики дискримінації, підвищує прозорість і забезпечує захист найбільш вразливих груп населення.

1.2. Стратегічне планування розвитку

Уряд формує довгострокові стратегії економічного розвитку, де інклюзивність має бути центральним елементом. Інклюзивні політики включають:

- національні стратегії зайнятості;
- програми розвитку людського капіталу;
- цифрові стратегії;
- регіональні програми вирівнювання;
- політики інтеграції ветеранів та ВПО.

Використовуючи стратегічне планування держава задає рамки інклюзивності в усіх секторах.

В Україні стратегічне планування закладає бачення того, як мають розвиватися ринок праці, людський капітал, регіони, цифрова інфраструктура та системи підтримки вразливих груп. Інклюзивність не є окремим додатком до цих документів – вона інтегрована в їхню логіку та визначає пріоритети держави у довгостроковій перспективі.

Сучасна система стратегічного планування в Україні охоплює декілька ключових напрямів, кожен з яких формує власний вимір інклюзивності. У сфері зайнятості, наприклад, Національна стратегія зайнятості до 2025 року та оновлені плани подолання бідності спрямовані на підвищення участі населення в економічному житті, створення гідних умов праці й підтримку тих груп, які традиційно ризикують залишатися поза ринком праці. У цих документах йдеться про необхідність розвивати сучасні служби зайнятості, програми перекваліфікації та можливості для професійного зростання людей різного віку.

Не менш важливим напрямом є розвиток людського капіталу. Україна має окрему Концепцію розвитку людського капіталу та потужний блок у Національній економічній стратегії до 2030 року, присвячений освіті, охороні здоров’я, цифровим навичкам та

продуктивності праці. Фактично, ці документи визначають людину – її освіту, здоров'я, компетентності та мотивацію – як центральний ресурс країни. Вони формують підхід, у якому інклюзивність означає не просто соціальний захист, а рівний доступ до можливостей навчатися, працювати, реалізовувати свій потенціал.

Окремим стратегічним виміром є цифрова трансформація. Прийнята у 2018 році Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства започаткувала системне бачення цифрової інклюзії: від розвитку інфраструктури й цифрових сервісів до підвищення цифрової грамотності населення. Додатково Міністерство цифрової трансформації розробило низку стратегічних документів та планів дій, спрямованих на подолання цифрового розриву та розширення доступу громадян до е-послуг. Таким чином цифровізація стала не лише технологічним проєктом, а й соціально-економічною платформою для ширшої участі людей у розвитку держави.

Надзвичайно важливою складовою стратегічного планування є регіональний вимір. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки визначає інклюзивність як один із головних принципів просторової політики: від вирівнювання доступу до базових послуг і розвитку інфраструктури до підтримки громад, які опинилися у складних умовах. Регіональні стратегії областей, розроблені відповідно до цієї рамки, також передбачають механізми забезпечення рівності можливостей у сфері освіти, медицини, зайнятості та цифрових сервісів.

Стратегічна підтримка вразливих груп населення стала окремим напрямом у державній політиці після 2014 року та особливо після повномасштабного вторгнення. Стратегія державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб та нова Стратегія інтеграції ветеранів до 2030 року є прикладами підходу, у якому інклюзивність набуває дуже конкретного змісту – від доступу до житла та соціальних послуг до програм перекваліфікації, психологічної підтримки та інтеграції в ринок праці. Ці документи демонструють, що інклюзивність – це не

лише про рівність загалом, а й про точкову роботу з групами, які потрапили у вразливе становище через зовнішні обставини.

Завдяки цьому інклюзивність поступово перетворюється з теоретичного принципу на системну державну політику, що визначає якість економічного зростання та майбутню стійкість країни.

1.3. Перерозподіл ресурсів на користь суспільних благ

Інклюзивність потребує інвестицій у «неприбуткові» сфери – освіту, охорону здоров'я, соціальні послуги, інфраструктуру. Це дає змогу зменшувати нерівність між регіонами та групами населення.

Такі інвестиції формують базу людського капіталу, без якого інклюзивне зростання неможливе.

1.4. Регулювання ринку праці

Держава визначає правила гри на ринку праці через стандарти безпечної праці, гарантії недискримінації, мінімальні соціальні стандарти, політики зайнятості й перекваліфікації, інструменти підтримки вразливих груп. У цього регулятора є важлива функція – забезпечення рівних можливостей для входу на ринок праці.

2. Інститути розвитку як основа модернізації інклюзивних політик

> Інститути розвитку – це організації, які забезпечують реалізацію стратегічних економічних цілей держави через спеціальні інструменти та програми. Їхня особливість полягає у тому, що вони можуть діяти гнучкіше, ніж державні органи, і орієнтуватися на довгостроковий ефект.

До інститутів розвитку належать:

- агентства регіонального розвитку;
- фонди підтримки підприємництва;
- інноваційні фонди;
- фонди енергоефективності;
- центри зайнятості нового типу;
- інституції державно-приватного партнерства.

Їхня місія – підтримати ті сфери, де ринок сам не створює рівних умов.

Інститути розвитку виконують кілька важливих *функцій*:

– фінансова підтримка інклюзивних проєктів – інститути розвитку надають гранти, кредити, мікрофінансування та інші інструменти, які дозволяють реалізовувати проєкти, важливі для вразливих груп або регіонів, що мають обмежений доступ до капіталу. Такі механізми компенсують «провали ринку» та стимулюють діяльність, яка не була б можливою без цільової підтримки.;

– створення платформ для інновацій та освіти – Ці інституції формують простір, де бізнес, університети та громади можуть взаємодіяти: інноваційні хаби, стартап-інкубатори, центри професійної освіти та перекваліфікації. Платформи забезпечують доступ до сучасних технологій, знань і компетентностей, підвищуючи людський капітал та сприяючи інклюзивним інноваціям;

– надання інформаційно-консультаційних послуг – важливо для тих груп, які часто не мають доступу до якісної інформації – малого бізнесу, ветеранів, ВПО, людей з обмеженими ресурсами. Такі послуги зменшують інформаційну нерівність.;

– розвиток регіональної інфраструктури – йдеться про інфраструктурні проєкти, які покращують умови життя та економічну активність у регіонах: транспорт, цифрова інфраструктура, соціальні об’єкти, комунікаційні мережі. Через ці проєкти інститути розвитку сприяють більш рівномірному територіальному розвитку та зменшенню диспропорцій між регіонами;

– сприяння інтеграції соціально вразливих груп – Це можуть бути програми зайнятості, інклюзивної освіти, психологічної підтримки чи створення спеціальних сервісів. Такі механізми забезпечують реальну участь цих груп у соціально-економічному житті.

Саме інститути розвитку допомагають переводити державну інклюзивну політику у практичну площину.

3. Механізми інституційної інклюзії

Для інклюзивної економіки важливо не лише створити інституції, а й забезпечити їхню інклюзивність.

Інклюзивні політики формуються тоді, коли до цього процесу долучаються місцеві громади; громадські організації; бізнес; університети; вразливі групи населення.

Інструменти участі (participatory budgeting, публічні консультації, електронна демократія) підсилюють прозорість і дозволяють людям відчувати відповідальність за розвиток.

Інституції мають забезпечувати *принцип справедливого доступу*:

– відкритість процедур – усі рішення та процеси мають бути прозорими й публічними, щоб громадяни та організації могли бачити, як саме ухвалюються рішення та на яких підставах;

– зрозумілі критерії підтримки – правила отримання послуг або фінансування повинні бути чітко визначені та доступні для всіх, щоб уникнути суб'єктивності й нерівного ставлення;

– рівні умови для отримання послуг – кожна особа чи організація має мати однакові можливості звернутися за підтримкою, без прихованих бар'єрів чи привілеїв для окремих груп;

– недискримінаційні правила – **б**удь-які процедури повинні виключати дискримінацію за ознаками статі, віку, етнічного походження, інвалідності, майнового статусу або іншими характеристиками, що можуть обмежувати доступ до послуг.

Дотримання перелічених принципів особливо важливе у сферах освіти, медицини, ринку праці та цифрових сервісів.

У світі активно використовується модель «потрійної спіралі» – взаємодія держави, бізнесу, університетів.

З огляду на інклюзивність вона розширюється до четвертої складової, де ще одним елементом стають громади та громадські організації.

Партнерська модель забезпечує розробку рішень, що враховують інтереси різних груп населення.

В українських умовах роль держави й інститутів розвитку в інклюзивності має особливу вагу:

– триває війна й необхідність відбудови;

– різкі територіальні диспропорції;
– велика кількість соціально вразливих груп;
– потреба у прозорих інституціях і цифрових сервісах;
– необхідність підтримки бізнесу та інновацій.

Саме тому інклюзивні політики повинні бути інтегровані у всі державні стратегії – від відновлення та зайнятості до децентралізації та цифрової трансформації.

Інклюзивна економіка не може розвиватися без сильних, прозорих, відкритих і справедливих інституцій. Держава формує нормативну базу, створює стандарти доступності, забезпечує соціальні гарантії й визначає стратегічні напрями. Інститути розвитку допомагають реалізовувати ці стратегії, фінансувати інклюзивні проєкти, підтримувати громади й сприяти залученню бізнесу та університетів. Разом вони створюють модель, у якій інклюзія стає не декларацією, а реальним чинником соціально-економічної стійкості та розвитку.

3.2. Нормативно-правова база інклюзивного розвитку в Україні та світі

Нормативно-правова база інклюзивного розвитку складає основу, на якій будуються державні політики рівності, участі, доступності та захисту прав громадян. Вона визначає, як країни забезпечують справедливий доступ до послуг, підтримку вразливих груп і рівність можливостей у економіці, освіті, на ринку праці та в цифровому середовищі.

У світі інклюзивність давно стала частиною стратегій сталого розвитку, а для України – це ключова умова післявоєнного відновлення та модернізації.

1. Міжнародні документи, що визначають рамку інклюзивності

Міжнародні організації – ООН, МОП, OECD, ЄС – розробили документи, які задають глобальні стандарти інклюзії. Їх виконання є важливим не лише для міжнародних зобов’язань, а й для створення прозорих і справедливих національних політик. Серед таких

документів найбільш значими для формування інклюзивної моделі економік сучасних держав та суспільства вцілому є наступні:

1) Цілі сталого розвитку ООН (2015–2030). «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» – це ухвалений Генеральною Асамблеєю ООН програмний документ, який містить офіційно затверджені Цілі сталого розвитку на 2015–2030 роки та відповідні завдання щодо їх реалізації. Документ виступає глобальною стратегією розвитку, що визначає орієнтири переходу міжнародної спільноти до стійкого, екологічно збалансованого та інклюзивного розвитку протягом 2015–2030 років.

ЦСР включають 17 цілей, але інклюзивність найбільш чітко проявляється у таких напрямах:

Ціль 1 – Подолання бідності: гарантує доступ до соціального захисту та базових ресурсів.

Ціль 4 – Якісна освіта: забезпечує інклюзивну, рівноправну та доступну освіту.

Ціль 5 – Гендерна рівність: усуває бар’єри для жінок у праці, політиці, освіті.

Ціль 8 – Гідна праця та економічне зростання: створення умов для зайнятості всіх.

Ціль 10 – Зменшення нерівності: скорочення соціальних, економічних і територіальних диспропорцій.

Ціль 11 – Сталий розвиток міст і громад: доступність послуг і безбар’єрність.

Ціль 16 – Мир, справедливість і сильні інституції: прозорість, відповідальність і недискримінаційність.

ЦСР є універсальною основою інклюзивної політики, яку впроваджують країни по всьому світу.

2) Конвенції Міжнародної організації праці (МОП) – це міжнародні трудові стандарти, які встановлюють норми рівності на ринку праці, гарантують захист працівників та визначають механізми забезпечення прав соціально вразливих груп. Найважливішими для інклюзивності є конвенції, що регулюють недискримінацію,

забезпечення гідної праці, рівні можливості та рівне ставлення у сфері зайнятості.

Конвенція №100 (1951) – гарантує рівну оплату праці чоловіків і жінок.

Конвенція №111 (1958) – забороняє дискримінацію у сфері праці та зайнятості.

Конвенція №159 (1983) – закріплює право осіб з інвалідністю на професійну реабілітацію та працевлаштування.

Конвенції МОП формують глобальний стандарт недискримінації на ринку праці.

3) Європейська соціальна хартія (переглянута, 1996) – є основним актом Ради Європи, що встановлює стандарти соціальних прав у державах Європи. Хартія гарантує право кожної людини на гідні умови праці, соціальний захист, рівні можливості та свободу від дискримінації, визначаючи базові зобов'язання держав щодо забезпечення соціальної справедливості та інклюзивного розвитку.

Хартія гарантує кожній людині право на охорону здоров'я, соціальний захист, освіту, рівні можливості на ринку праці, захист соціально вразливих груп.

Вона є еталоном для формування інклюзивних політик у Європі.

4) Підходи OECD до інклюзивного зростання (Inclusive Growth Framework) – аналітична рамка, яку використовують країни-члени OECD для здійснення справедливого, соціально орієнтованого економічного зростання.

Підхід OECD включає:

- оцінку доступу до можливостей (освіта, ринок праці, технології),
- аналіз інституційної якості,
- показники соціальної мобільності,
- інструменти подолання нерівності.

Фактично, це методологія оцінки інклюзивності державної політики.

5) Європейська політика регіонального розвитку та Smart спеціалізація – стратегічні рамки ЄС, спрямовані на зменшення територіальної нерівності.

Політика згуртованості ЄС вимагає, щоб регіони:

- залучали громади до процесів планування;
- підтримували відстаючі території;
- створювали інноваційні платформи;
- розвивали соціальну інфраструктуру.

Smart *спеціалізація* додає ще один принцип – участь стейкхолдерів, що є формою інституційної інклюзії.

2. Національна нормативно-правова база України

Україна адаптує міжнародні стандарти та створює власну систему законів і стратегій, які регулюють різні аспекти інклюзивності: права людини, освіту, доступність, цифровізацію, зайнятість і регіональний розвиток.

Закони про рівність і недискримінацію – базові закони, що визначають правила рівного ставлення до всіх громадян. У нормативно-правовому полі України до них належать:

- Закон «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2012) - визначає форми дискримінації, захист прав, відповідальність за її прояви.
- Закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005) [23] – спрямований на усунення гендерної нерівності в усіх сферах суспільного життя.
- Кодекс законів про працю України – закріплює принципи рівності у сфері праці та зайнятості.

Вказані закони формують фундамент правової інклюзії в Україні.

Доступність та соціальний захист гарантують закони, які забезпечують фізичну, соціальну та інституційну доступність для вразливих груп [13].

Основні акти:

- Закон «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (1991, оновлення 2020–2023) – регулює доступність інфраструктури, транспорту, послуг та освіти.
- Закон «Про соціальні послуги» (2019) – створює сучасну систему соціальних сервісів для осіб у складних життєвих обставинах.

Вони формують основу безбар'єрного середовища в Україні.

Нормативна база інклюзивної освіти та людського капіталу охоплює закони та стратегії, що регулюють розвиток людського потенціалу:

- Закон «Про освіту» (2017) – визначає принципи інклюзивної освіти та гарантує рівний доступ до навчання.
- Стратегія розвитку людського капіталу України (2021) – окреслює розвиток освіти, медицини, соціальної сфери та lifelong learning.

Вони визначають стратегічний напрям інклюзивності, що формує базу людського капіталу.

Цифрова нормативна база, до якої належать правові акти, що регулюють цифрові послуги та цифрову інклюзію:

- Закон «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» (2017);
- Закон «Про електронні комунікації» (2020);
- Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України (2018).

У сукупності вони забезпечують доступність цифрових сервісів, розвиток інтернет-інфраструктури та цифрову грамотність населення.

Політика регіонального розвитку та просторової інклюзії визначає рівність можливостей між регіонами. Вона знайшла своє відображення у Державній стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки. Стратегія спрямована на вирівнювання територіальних

диспропорцій, підтримку периферійних регіонів та розвиток інфраструктури.

Регіональна політика особливо важлива для інклюзивності у країні з великими просторовими контрастами, як Україна.

Політики для ветеранів, ВПО та постраждалих груп регулюють інтеграцію громадян, які постраждали від конфліктів і воєнних дій:

- Закон «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (2014);
- Закон «Про статус ветеранів війни та гарантії їх соціального захисту» (1993, оновлення);
- Стратегія інтеграції ветеранів до 2030 року (2024).

Ці документи визначають механізми реабілітації, перекваліфікації, доступу до послуг та соціальної інтеграції.

3. Узгодження міжнародних і національних підходів

Україна поетапно гармонізує власне законодавство із стандартами ЄС та міжнародних організацій. Вже здійснено ряд кроків, стосовно імплементації Цілей сталого розвитку ООН, адаптації трудового законодавства до конвенцій МОП, розвитку цифрових політик відповідно до рекомендацій OECD, просторового розвитку за європейськими моделями Cohesion Policy, соціального захисту відповідно до стандартів Ради Європи.

Таким чином, Україна формує сучасну правову систему, у якій інклюзивність є інтегрованим принципом державної політики.

Загалом, нормативно-правова база інклюзивного розвитку в Україні та світі – це комплекс міжнародних і національних документів, які разом формують умови для рівності, доступності, соціальної мобільності та справедливого розподілу можливостей. Міжнародні документи задають рамку, національні – втілюють її у конкретні закони та стратегії. У підсумку формується правове середовище, в якому інклюзивність переходить із декларації у практичну політику соціально-економічного розвитку.

3.3. Децентралізація як інструмент інклюзивного розвитку територій

Децентралізація в Україні стала одним із наймасштабніших інституційних перетворень останнього десятиліття. Вона не лише змінила систему управління, а й створила принципово нові можливості для інклюзивного розвитку територій.

> *Децентралізація* – це процес передачі повноважень, ресурсів і відповідальності від центральних органів влади до органів місцевого самоврядування та громад, з метою забезпечення більш ефективного, доступного й орієнтованого на потреби людей управління територіальним розвитком.

У ширшому сенсі децентралізація означає створення системи, у якій рішення приймаються максимально близько до громадян, що забезпечує їхню участь, підзвітність влади, територіальну справедливість та рівність доступу до публічних послуг.

Суть децентралізації полягає у передачі повноважень, фінансових ресурсів та відповідальності від центральних органів влади до місцевого самоврядування. Проте в контексті інклюзії цей процес означає значно більше, ніж адміністративну реформу: він формує умови для рівності, участі громадян, територіальної справедливості та доступності послуг.

У сучасних теоріях розвитку децентралізація розглядається як інструмент, що дозволяє територіям розкривати свій потенціал, зменшувати соціально-економічні диспропорції та забезпечувати залучення населення до прийняття рішень. Для України, країни з великим просторовим різноманіттям і сильною регіональною нерівністю, цей інструмент має особливе значення.

Українська реформа децентралізації стартувала у 2014 році після ухвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Її головною метою стало створення спроможних громад, здатних самостійно забезпечувати розвиток територій, управляти ресурсами, надавати якісні публічні послуги й

відповідати за стратегічний розвиток власного простору. У 2015 році розпочалося формування об’єднаних територіальних громад (ОТГ), а у 2020 році, в межах завершення адміністративно-територіальної реформи, було затверджено новий субрегіональний поділ України, що замінив 490 районів на 136 і встановив остаточну конфігурацію громад.

> Станом на сьогодні в Україні створено 1469 територіальних громад, які охоплюють усю територію держави.

Кожен мешканець України тепер проживає в адміністративній одиниці, яка має власні повноваження, бюджет, органи самоврядування та можливість впливати на розвиток. Суть реформи полягає у трьох компонентах:

1. *Фінансова децентралізація* – громади отримали прямі міжбюджетні відносини з державою, частку податку на доходи фізичних осіб, розширені можливості для місцевих зборів і залучення інвестицій.
2. *Адміністративна децентралізація* – громадам передано функції у сфері освіти, охорони здоров’я, соціального захисту, інфраструктури, управління майном і земельними ресурсами.
3. *Просторова децентралізація* – сформовано спроможні території, здатні утримувати інфраструктуру, планувати розвиток і впроваджувати інклюзивні практики.

Реформа дала відчутні результати: понад 800 нових ЦНАПів, сотні модернізованих шкіл та амбулаторій, розвиток транспортної та цифрової інфраструктури, залучення інвестицій на рівні громад. Головне – громади стали повноцінними акторами розвитку, які мають інструменти для реалізації інклюзивних проєктів, підтримки вразливих груп та відновлення територій під час війни й після неї.

Саме тому українська децентралізація сьогодні розглядається міжнародними експертами як одна з найуспішніших реформ держави й водночас – як фундамент інклюзивного розвитку територій.

1. Децентралізація як механізм рівності можливостей між територіями

Децентралізація створює базу для вирівнювання розвитку територій. Уніфікована централізована політика часто ігнорує відмінності між громадами, а отже – не враховує їх специфічні потреби. Передача повноважень на місця дозволяє територіям:

- самостійно визначати пріоритети розвитку;
- управляти власними фінансовими ресурсами;
- інвестувати у ключові для громади сфери – освіту, охорону здоров'я, інфраструктуру, цифровізацію, соціальні послуги.

У результаті інклюзивність проявляється не у вирівнюванні всіх до одного рівня, а в створенні рівних можливостей для розвитку кожної території відповідно до її потенціалу.

Саме завдяки реформі децентралізації з 2015 року громади отримали прямі міжбюджетні відносини з державою, що підвищило їхню фінансову самодостатність та дозволило реалізовувати інклюзивні проєкти – від побудови амбулаторій до створення молодіжних хабів чи цифрових центрів.

2. Децентралізація та доступність публічних послуг

Одним із найважливіших вимірів інклюзивності є доступ до якісних послуг незалежно від місця проживання. До реформи багато сільських територій залишалися «білими плямами» на карті доступності медицини, освіти, соціальної підтримки та адмінпослуг.

Децентралізація дозволила громадам самостійно:

- відкривати центри надання адміністративних послуг (ЦНАПи);
- розвивати мережу шкіл та садочків;
- модернізувати амбулаторії й ФАПи;
- створювати соціальні служби та служби підтримки сімей;
- запускати цифрові сервіси на рівні громади.

Для інклюзивності це критично важливо, бо доступність послуг формує рівність можливостей: діти отримують якісну освіту, люди похилого віку – медичний догляд, люди з інвалідністю – соціальний

супровід, а внутрішньо переміщені особи – адміністративні послуги без бар'єрів.

Таким чином, децентралізація перетворює територію на простір, де людина не повинна переїжджати, щоб отримати базові послуги.

3. Участь громадян як ключовий елемент інклюзії

Децентралізація не обмежується передачею повноважень владі «на місця». Її головний зміст – створення системи, у якій громадяни стають повноцінними учасниками управління територією.

Інклюзія тут означає:

- участь мешканців у визначенні стратегій розвитку;
- роботу громадських рад;
- бюджети участі (participatory budgeting);
- публічні консультації;
- громадський контроль за витрачанням коштів.

У громадах, де такі механізми працюють, рівень довіри до влади зростає, зменшується ризик корупції, а рішення стають соціально виваженими.

Для інклюзивного розвитку участь має подвійне значення:

– вона створює відчуття спільної відповідальності,

– вона дозволяє враховувати інтереси тих груп, які зазвичай не залучені до процесів прийняття рішень (молодь, люди з інвалідністю, ВПО, ветерани).

4. Децентралізація як стимул для локальної економіки та інклюзивних інновацій

Громади, отримавши повноваження, стали активними учасниками локального економічного розвитку. Вони можуть:

– розвивати індустріальні парки;
– створювати бізнес-хаби;
– підтримувати фермерство, кооперацію та МСП;
– будувати центри інновацій і освіти;
– запускати смарт-рішення для міст і сіл.

Інклюзивність у цьому контексті означає не лише економічний ріст, а й залучення всіх груп населення до економічної активності.

Наприклад:

- розвиток агротуризму дозволяє працевлаштовувати жінок та молодь;
- цифрові хаби відкривають шлях у IT-сектор для мешканців сільських громад;
- індустріальні майданчики створюють нові робочі місця для ветеранів та ВПО;
- освітні центри lifelong learning дають шанс дорослим людям отримати нові компетенції.

Тобто децентралізація створює умови не лише для економічного зростання, а для інклюзивного зростання, де вигоди розподіляються ширше.

Підтримка інклюзивного та регіонального розвитку в Україні значною мірою стримується через системні інституційні та управлінські бар'єри, що зазначають Дуб А. та Нестор О. [10]. Незважаючи на позитивні зрушення в рамках реформи децентралізації, ці обмеження, як-от фрагментація інвестиційних ресурсів, відсутність кваліфікованих кадрів в громадах, нечіткий розподіл повноважень між рівнями влади, а також слабка координація між секторами, продовжують гальмувати регіональний розвиток і поглиблювати територіальні диспропорції.

- фінансування регіонального розвитку – фрагментованість інвестиційних ресурсів (надмірна кількість дрібних грантів), орієнтація ДФРР переважно на малі локальні проєкти замість проєктів з високою економічною віддачею;
- інституційна та управлінська спроможність громад – нестача кваліфікованих кадрів, особливо в сільських громадах; обмежені компетенції у стратегічному плануванні, підготовці інвестиційних проєктів і залученні державних та міжнародних ресурсів;

- нечіткий розподіл повноважень між рівнями влади – дублювання або «розмитість» відповідальності, що знижує ефективність державних інвестицій і ускладнює післявоєнне відновлення, насамперед у сферах інфраструктури та енергетики;
- слабка міжрівнева та міжсекторальна координація – недостатня узгодженість дій між національним, регіональним і місцевим рівнями, конкуренція за ресурси, розрив між інвестиціями у «тверду» та «м'яку» інфраструктуру.

5. Значення децентралізації для України у період відновлення. В умовах війни та повоєнного відновлення децентралізація набуває ще більшого значення. Саме громади першими приймають внутрішньо переміщених осіб, організовують допомогу ветеранам, відбудовують інфраструктуру, займаються соціальною підтримкою.

Інклюзивність у цьому контексті проявляється через:

- адресні програми для ВПО;
- адаптаційні та реабілітаційні програми для ветеранів;
- підтримку сімей загиблих;
- відновлення соціальних послуг;
- розвиток цифрової та транспортної інфраструктури;
- вирівнювання можливостей між зруйнованими й незруйнованими територіями.

Фактично, громади сьогодні є «першою лінією інклюзивності», і без їхньої спроможності країна не зможе забезпечити стійке та справедливе відновлення.

На сьогодні децентралізація стала потужним інструментом інклюзивного розвитку в Україні. Вона забезпечила не лише передачу повноважень, а й створила:

- рівні можливості для територій,
- доступність послуг населення,
- інклюзивні економічні можливості,
- участь громадян у прийнятті рішень,
- платформи для інноваційної та соціальної інтеграції.

У результаті децентралізація перетворила громади на осередки розвитку, здатні самостійно формувати інклюзивні політики й відповідати на потреби різних груп населення. Це робить її одним із найважливіших інституційних механізмів побудови інклюзивної економіки в Україні.

3.4. Інституційні бар'єри та механізми їх усунення

Інституційна спроможність держави, громад і суб'єктів ринку є визначальним чинником інклюзивного розвитку. Навіть за наявності якісних стратегій, фінансових ресурсів та людського потенціалу, недостатньо ефективні або фрагментовані інституції здатні звести нанівець інклюзивні перетворення. Тому аналіз інституційних бар'єрів – це передусім аналіз того, чому вже існуючі можливості не перетворюються на результати, а також пошук шляхів подолання таких перепон.

В українському економічному просторі інституційні бар'єри проявляються на різних рівнях: від державного управління до регіональних та місцевих інституцій, від координації суб'єктів ринку праці до цифрової взаємодії. Частина цих бар'єрів є наслідком історичної інерції централізації, інша – результатом слабкості інститутів, а деякі викликані воєнними трансформаціями та швидкими змінами економіки.

1. Інституційні бар'єри інклюзивного розвитку в Україні:

1.1 Фрагментованість інституцій та слабка координація між ними Однією з ключових проблем є те, що різні інституції – державні служби, місцеве самоврядування, служби зайнятості, освітні заклади, бізнес-асоціації – часто працюють паралельно, не узгоджуючи цілі та інструменти. У завантаженому файлі це прямо відображено: багато регіонів стикаються з тим, що система взаємовідносин регіональної влади та підприємницьких структур не є ефективною, а господарюючі суб'єкти «не організовують діяльність відповідно до встановлених загальнодержавних цілей».

Такі дисбаланси ускладнюють реалізацію комплексних інклюзивних програм, зокрема у сферах зайнятості, просторового розвитку, цифровізації та соціальних послуг.

1.2. Нестабільність політичного середовища та відсутність довгостроковості. Політична нестабільність, зміна пріоритетів уряду, часті реорганізації інституцій – усе це формує інституційну непередбачуваність. У файлі зазначено, що «несприятливе політичне середовище» є окремим інституційним бар'єром навіть у локальних ініціативах, таких як координаційні центри на ринку праці.

Для інклюзивного розвитку необхідна сталість політики та довгостроковість програм, адже соціальні та інфраструктурні зміни не дають швидкого ефекту.

1.3. Ускладнене регулювання ринку праці та брак взаємодії між його суб'єктами. За матеріалами документа, регулювання ринку праці в прикордонних та депресивних регіонах ускладнене тим, що:

- суб'єкти ринку мають різні функції та інтереси;
- відсутні сталі механізми узгодження їхньої діяльності;
- є суттєві відмінності у рівнях і темпах економічного розвитку територій;
- існують фіскальні та митні бар'єри, які ускладнюють мобільність працівників.

Такі інституційні дисбаланси призводять до нерівного доступу до зайнятості, освітніх програм і можливостей для професійного зростання.

1.4. Відсутність ефективної системи просторового планування. В Україні, попри наявність Генеральної схеми планування території, система містобудівного та соціально-економічного прогнозування не взаємодіє належним чином, що ускладнює розміщення соціальної інфраструктури, розвиток транспортних коридорів, створення промислових майданчиків, тобто всього, що формує інклюзивний простір.

Без інтегрованого просторового планування громади можуть розвиватися нерівномірно, що формує нові форми територіальної нерівності.

1.5. Недостатня спроможність місцевих інституцій. Попри успіхи децентралізації, багато громад стикаються з кадровими, організаційними та аналітичними ресурсними обмеженнями.

Ефективне управління інклюзивним розвитком вимагає:

- постійного моніторингу,
- стратегічного планування,
- збору даних та їх аналізу,
- управління фінансовим простором тощо.

Не кожна громада має такі можливості, що створює різницю у темпах розвитку територій.

Як підкреслює І. М. Бобух [5], підвищення інклюзивності економічних інститутів потребує не лише окремих змін у законодавстві (у сферах антикорупційної політики, оподаткування, освіти, охорони здоров'я, гендерної рівності, регулювання діяльності великих корпорацій), а передусім реального виконання вже чинних норм. Основна проблема України полягає не стільки в якості законів, скільки в слабкості механізмів їх дотримання. Інклюзивні інституційні зміни мають ґрунтуватися на структурних реформах, що змінюють «правила гри» у довгостроковій перспективі, а також на ментальних зрушеннях – у ставленні до корупції, гендерних питань, прозорості та суспільних цінностей. Вирішальну роль у цьому відіграють якість освіти, цифровізація, доступ до відкритих даних і ефективна інформаційна політика, які формують інституційну довіру та сприяють реальній інклюзивності.

2. Механізми усунення інституційних бар'єрів:

2.1. Розвиток електронного урядування та цифрових сервісів. Одним із кроків до інституційної модернізації є впровадження електронного урядування, що сприяє прозорості процедур, участі громадян, зменшенню корупційних ризиків, швидкій комунікації між установами, доступності послуг для вразливих груп.

Цифровізація також вирівнює можливості між громадами, які мають різну інституційну спроможність.

2.2. Публічно-приватне партнерство є наступним інструментом і залучення громади до процесів розвитку. ППП забезпечує:

- спільне фінансування проєктів;
- об’єднання інтересів бізнесу, громади і влади;
- швидке впровадження інфраструктурних та інноваційних рішень;
- створення місцевих робочих місць;
- розвиток інклюзивних платформ (інкубатори, агенції розвитку, центри професійної освіти).

Залучення громад сприяє легітимності політики та її відповідності реальним потребам населення.

2.3. Формування мережі інклюзивних інституцій регіонального розвитку. Важливо створювати інклюзивні інституції регіонального розвитку – агенції, інноваційні центри, оновлені служби зайнятості, координаційні центри для роботи з молоддю, ветеранами чи ВПО.

Такі інституції мають забезпечувати:

- доступ до інформації;
- консультаційні послуги;
- інклюзивні освітні програми;
- проєкти працевлаштування;
- координацію між різними секторами.

Вони сприяють подоланню інформаційних, організаційних та соціальних бар’єрів.

2.4. Партнерська регіональна політика та узгодження стратегічних пріоритетів. Інклюзивний розвиток неможливий без узгодження державних і регіональних стратегій та формування партнерських відносин між центром і регіонами, що включає:

- спільне планування,
- адаптацію державних програм під потреби регіонів,
- партнерські моделі фінансування,

– діалог із населенням,
– підтримку громадського контролю.

Такі механізми посилюють інституційну стабільність та зменшують ризики фрагментації.

2.5. Розбудова механізмів регіонального моніторингу. Інклюзивний розвиток потребує аналізу соціально-економічного стану територій, моніторингу фінансового простору та оцінки впливу децентралізації на добробут населення.

Механізми оцінки – інтегральні індекси, моніторинг бюджету, оцінка ефективності місцевих фінансів – є невід'ємними для подолання інституційних бар'єрів, адже без даних неможливо приймати обґрунтовані рішення.

Таким чином, інституційні бар'єри інклюзивного розвитку в Україні мають системний характер і проявляються у різних сферах – ринку праці, просторовому плануванні, координації інституцій, фінансовому управлінні та впровадженні стратегій. Однак механізми їх усунення добре окреслені: цифровізація, ППП, розвиток інклюзивних інституцій, партнерська регіональна політика та системний моніторинг.

Питання для перевірки знань

1. У чому сутність ролі держави в інклюзивному розвитку і чим вона відрізняється від її ролі у традиційній моделі економічного зростання?
2. Які стратегічні документи визначають інклюзивність як елемент державної політики України, і як вони взаємодоповнюють один одного?
3. Які міжнародні документи формують універсальні стандарти інклюзивності, і в чому полягає їх практичний вплив на національну політику?
4. Як децентралізація сприяє інклюзивному розвитку українських громад та які конкретні результати цієї реформи можна вважати індикаторами інклюзії?

5. Які інституційні бар’єри найбільше стримують інклюзивний розвиток територій в Україні, і чому вони мають системний характер?
6. У чому полягає проблемність просторового планування в Україні і як це впливає на інклюзивність регіонального розвитку?
7. Які інструменти електронного урядування можуть стати ефективними для подолання інституційних бар’єрів інклюзивності?
8. Чому публічно-приватне партнерство є одним із ключових механізмів інклюзивного розвитку, і які групи населення виграють від його впровадження?
9. Як працює механізм фінансової децентралізації, і яким чином розширення фіскального простору сприяє інклюзивному економічному зростанню?
10. Які індикатори дозволяють оцінити ефективність інклюзивних інституцій на рівні громади або регіону?

Тестові завдання

1. Яка з наведених характеристик найбільш точно відображає роль держави в інклюзивному розвитку?

A. Мінімізація втручання держави в економіку

B. Передача відповідальності за соціальну політику бізнесу

C. Формування інституційних умов рівного доступу та участі громадян

D. Виключно контроль за дотриманням трудового законодавства

2. Яка міжнародна ініціатива містить найбільш повний набір глобальних цілей інклюзивності?

A. Паризька кліматична угода

B. Цілі сталого розвитку ООН (2015–2030)

C. Базельська конвенція

D. Дублінські декларації OECD

3. Яка з Цілей сталого розвитку найбільш прямо спрямована на усунення соціально-економічної нерівності?

A. ЦСР 7 «Доступна енергія»

B. ЦСР 12 «Відповідальне споживання»

C. ЦСР 10 «Зменшення нерівності»

D. ЦСР 14 «Збереження морських ресурсів»

4. Який український закон є ключовим для недискримінаційної політики?

A. Закон «Про місцеве самоврядування»

B. Закон «Про державно-приватне партнерство»

C. Закон «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2012)

D. Закон «Про зайнятість населення»

5. Яка норма є основою для цифрової інклюзії в Україні?

A. Закон «Про ринок електричної енергії»

B. Закон «Про електронні довірчі послуги» (2017)

C. Закон «Про ідентифікацію тварин»

D. Закон «Про охорону культурної спадщини»

6. Яка реформа безпосередньо створила інституційні передумови інклюзивного розвитку територій?

A. Реформа держзакупівель

B. Реформа децентралізації (2014–2020)

C. Реформа митної служби

D. Реформа транспортного ціноутворення

7. Який результат децентралізації свідчить про зростання інклюзивності послуг?

A. Зменшення кількості соціальних установ

B. Розвиток мережі ЦНАПів та доступних публічних сервісів

C. Скорочення місцевих бюджетів

D. Концентрація управління в обласних адміністраціях

8. Який інституційний бар'єр, згідно з дослідженнями, є системним для українських регіонів?

A. Надлишок іноземних інвесторів

B. Фрагментованість інституцій та слабка координація між ними

C. Надмірна автоматизація управління

D. Домінування приватного сектору у соціальній політиці

9. Яка проблема просторового розвитку ускладнює інклюзію?

A. Висока конкуренція між громадами

B. Велика кількість вільних земель

C. Відсутність узгодженого містобудівного та соціально-економічного планування

D. Надмірна кількість транспортних вузлів

10. Який інструмент є найбільш ефективним для зменшення корупційних ризиків у процесах прийняття рішень?

A. Створення додаткових паперових регламентів

B. Впровадження електронного урядування та цифрових сервісів

C. Збільшення кількості контролюючих органів

D. Централізація адміністративних функцій

11. Чому публічно-приватне партнерство є важливим для інклюзивного розвитку?

A. Воно зменшує роль громади у проєктах

B. Воно поєднує ресурси влади та бізнесу для реалізації суспільно значущих ініціатив

C. Воно виключає іноземних інвесторів

D. Воно дозволяє зменшити прозорість процедур

12. Який із перелічених документів напряму стосується прав ветеранів?

A. Закон «Про охорону навколишнього природного середовища»

B. Закон «Про захист персональних даних»

C. Закон «Про статус ветеранів війни та гарантії їх соціального захисту» (1993)

D. Закон «Про державний матеріальний резерв»

13. Який механізм найкраще допомагає громадам долати нестачу управлінських ресурсів?

A. Скорочення місцевих бюджетів

B. Передача повноважень бізнесу

C. Створення інклюзивних інституцій розвитку та консультативних центрів

D. Обмеження участі громадян у плануванні

14. Що є ключовим показником інституційної інклюзії?

A. Високий рівень експорту в громаді

B. Зростання ставок місцевих податків

C. Рівність доступу до публічних послуг усіх груп населення

D. Зменшення чисельності населення

15. Який елемент найточніше відображає проблему координації суб'єктів ринку праці?

A. Надлишок вакансій

B. Несумісність інтересів влади, бізнесу та освіти, відсутність спільних інструментів

C. Низька мобільність туристів

D. Обмеження на імпорт обладнання

Міні-кейси

Міні-кейс 1. «Фрагментована взаємодія»

У регіоні запустили програму працевлаштування ветеранів, але служба зайнятості, органи місцевого самоврядування та освітні центри працюють окремо. Кожна установа реалізує власні ініціативи, а інформація між ними не передається. Ветерани скаржаться, що не можуть знайти повну та актуальну інформацію про можливості.

Запитання: які інституційні механізми могли б забезпечити координацію цих установ та покращити доступ ветеранів до послуг?

Міні-кейс 2. «Слабка спроможність громади»

Сільська громада має новий сучасний ЦНАП, однак не може забезпечити його повноцінну роботу через нестачу кадрів, низьку цифрову грамотність працівників і відсутність локальної аналітики. Через це мешканці продовжують їздити за послугами до райцентру.

Запитання: Які інституційні рішення можуть підвищити спроможність громади та зробити публічні послуги доступними для всіх груп населення?

Міні-кейс 3. «Проблема просторового планування»

Під час розроблення стратегії розвитку області виявилося, що дані про транспортну інфраструктуру, демографічні зміни та соціальні послуги зібрані різними установами й не узгоджуються між собою. Через це громади не можуть обґрунтувати проєкти з будівництва шкіл і медичних амбулаторій.

Запитання: який інституційний механізм дозволив би створити інтегровану систему просторового планування та забезпечити інклюзивність інфраструктурних рішень?

Міні-кейс 4. «Цифровий розрив як бар'єр»

Місто впровадило електронні сервіси для отримання адмінпослуг, але люди похилого віку та частина ВПО не користуються ними через відсутність цифрових навичок і недовіру. У результаті цифровізація підвищила ефективність для одних груп, але стала бар'єром для інших.

Запитання: як інституції можуть забезпечити цифрову інклюзію, не поглиблюючи нерівність між різними групами населення?

Міні-кейс 5. «Конфлікт інтересів у регіональному розвитку»

Обласна адміністрація наполягає на розвитку промислової зони, місцева рада хоче розвивати туризм, а бізнес шукає можливості для створення логістичного центру. Кожна сторона має власні аргументи, але спільного бачення немає. Проект регіонального розвитку заблоковано на два роки.

Запитання: які інституційні інструменти могли б забезпечити механізм узгодження інтересів влади, бізнесу та громади і перетворити цей конфлікт на інклюзивне рішення?

Письмові завдання

1. Проаналізуйте інституційну спроможність конкретної громади (на ваш вибір)

Опишіть, які інституції в ній функціонують (місцеве самоврядування, соціальні служби, ЦНАП, освітні заклади, бізнес-

асоціації тощо), які інституційні бар'єри стримують інклюзивність, і які механізми їх подолання могла б застосувати громада.

Зробіть висновок про те, наскільки ця громада є інституційно інклюзивною.

2. Порівняйте вплив децентралізації на інклюзивний розвиток у двох різних регіонах України

Виберіть два регіони з різними стартовими умовами (наприклад, периферійний та індустріальний, прикордонний і аграрний). Оцініть, як децентралізація змінила їхню спроможність створювати інклюзивні послуги та економічні можливості. Проаналізуйте причини відмінностей.

3. Оцініть роль цифрової трансформації у подоланні інституційних бар'єрів

Поясніть, як електронне урядування, е-послуги, цифрові регістри та цифрова демократія сприяють інклюзивності. Наведіть приклади того, коли цифровізація, навпаки, може збільшувати нерівність. Розробіть пропозиції щодо запобігання цифровому виключенню.

4. Розробіть концепцію регіональної інституції інклюзивного розвитку

Опишіть структуру, функції, завдання та інструменти умовного «Регіонального центру інклюзивного розвитку». Продумайте, як цей центр координуватиме діяльність влади, бізнесу, університетів, громадських організацій та громадян.

Запропонуйте мінімум 5 послуг або програм, які такий центр міг би впроваджувати.

5. Проаналізуйте інституційні бар'єри розвитку ринку праці в Україні та запропонуйте модель координації суб'єктів ринку праці

Використовуючи матеріали Теми 3 і завантаженого документа, визначте ключові проблеми координації між службою зайнятості, роботодавцями, освітою, органами влади та громадським сектором. Запропонуйте модель, що забезпечить ефективну взаємодію та інклюзивність ринку праці.

ТЕМА 4.
ІНКЛЮЗИВНІ ІННОВАЦІЇ ТА ЦИФРОВА ІНКЛЮЗИВНІСТЬ

4.1. Концепція інклюзивних інновацій та її застосування в економіці
4.2. Цифрова інклюзивність: доступ, навички, цифровий капітал
4.3. Роль е-послуг та цифрових платформ у забезпеченні інклюзивності
4.4. Інклюзивні технології у сфері освіти, охорони здоров'я та публічних послуг

4.1. Концепція інклюзивних інновацій та її застосування в економіці

Останніми роками у міжнародних дослідженнях усе активніше використовується термін «інклюзивні інновації», що означає інновації, створені для різних (як правило, бідних) груп населення, і що передбачає залученість виробників у створення інноваційних продуктів і технологій з урахуванням особливостей ринків бідних країн [7]. Інклюзивні інновації – це один із найдинамічніших напрямів сучасної економічної думки, що сформувався як відповідь на обмеження традиційних моделей інноваційного розвитку. Класична інноваційна економіка виходила з того, що розвиток технологій автоматично сприяє зростанню добробуту всіх груп населення. Проте у реальності технологічний прогрес нерідко поглиблював нерівність: доступ до нових технологій, освіти й можливостей концентрувався у великих містах або серед соціально привілейованих груп. У відповідь виникла концепція інклюзивних інновацій, яка підкреслює, що інновації повинні бути доступними, корисними й відкритими для всіх – незалежно від соціального статусу, місця проживання чи рівня доходу.

> *Інклюзивні інновації* – це інновації, орієнтовані на вирішення соціальних проблем і забезпечення рівного доступу до технологічних та економічних можливостей для широких груп населення, включно з вразливими. Вони зосереджені не лише на

ефективності або прибутковості, а передусім на тому, щоб інноваційні рішення підвищували якість життя, створювали робочі місця, зменшували бідність, покращували доступ до послуг і сприяли економічній активності всіх громадян.

Інклюзивні інновації можна визначити як комплекс рішень – технологічних, організаційних, соціальних, цифрових, – які роблять економічні й соціальні можливості доступними для максимально широкого кола людей. На відміну від традиційних інновацій, які часто створюють переваги для обмеженої кількості висококваліфікованих працівників чи великих компаній, інклюзивні інновації мають інший фокус: їхнє завдання – включати, а не виключати; розширювати доступ, а не концентрувати вигоди.

До характеристик інклюзивних інновацій належать:

- *доступність* – інновації мають бути доступними за ціною, інфраструктурою та навичками для широких груп населення;
- *соціальна спрямованість* – їхня мета полягає у вирішенні конкретних соціальних проблем (безробіття, нерівність, низька доступність послуг, обмеженість мобільності тощо);
- *адаптивність* – інновації повинні враховувати умови різних регіонів та груп населення;
- *створення нових можливостей* – зокрема для людей з інвалідністю, молоді, жінок, ветеранів, жителів сільських територій.

Інклюзивні інновації поєднують у собі технологічний прогрес, соціальну відповідальність та економічну ефективність.

2. Види інклюзивних інновацій

Хоча концепція інклюзивних інновацій є відносно новою, вона вже має чітку внутрішню структуру. Зазвичай виділяють кілька видів таких інновацій:

1) Технологічні інклюзивні інновації – інновації, що забезпечують доступ до інтернету, телемедицини, дистанційного навчання, цифрових державних послуг, інклюзивної інфраструктури. Вони

дають можливість людям отримувати якісні послуги незалежно від географічного розташування чи фізичних обмежень.

2) Соціальні інклюзивні інновації – інституційні або організаційні рішення, спрямовані на подолання соціальних бар'єрів: центри підтримки ветеранів, інклюзивні освітні моделі, соціальні підприємства, програми менторства для молоді, інклюзивні підходи до зайнятості.

3) Організаційні інклюзивні інновації – сюди належать нові моделі управління, міжсекторна взаємодія, партнерство між державою, бізнесом і громадами, інституції регіонального розвитку, цифрове урядування.

4) Економічні інклюзивні інновації, такі як фінансові інструменти і моделі, що створюють доступ до капіталу для малих підприємців, жінок, молоді, агровиробників (мікрофінансування, соціальні інвестиції, кооперація).

Як найбільш відомі приклади інклюзивних інновацій в світі слід назвати Центри колективного інтернет-доступу, програми підвищення комп'ютерної грамотності і мовних навичок; підтримка масового малого бізнесу й креативного підприємництва, що розвиває нетехнологічні інновації (зокрема, мікрофінансування); ефективне сприяння безробітним громадянам у пошуку роботи на основі засобів ІКТ (у т.ч. на малих інноваційних підприємствах); підвищення доступності держпослуг (у т.ч. для вразливих груп громадян); субсидування мобільного зв'язку й широкосмугового Інтернету у депресивних регіонах та інше. Щодо нашого сьогодення в умовах воєнних реалій прикладом інклюзивних інновацій є створення в Україні Пунктів незламності [7].

Інклюзивні інновації впливають на економіку через кілька механізмів. *Механізми проникнення інклюзивних інновацій в економіку:*

- зниження бар'єрів входу на ринок праці та підприємництво;
- розширення людського капіталу через доступну освіту та цифрові навички;
- зростання зайнятості завдяки новим інклюзивним секторам;

- створення соціально корисних ринків, які охоплюють малий бізнес, фермерство, соціальні підприємства;
- підвищення продуктивності територій, особливо тих, що були раніше ізольовані або депресивні;
- формування нових моделей споживання і виробництва, що враховують потреби різних груп.

Важливо, що інклюзивні інновації не лише підтримують економічне зростання, а й перерозподіляють його вигоди, роблячи його більш рівномірним.

4. Приклади застосування інклюзивних інновацій в Україні

Україна активно розвиває інклюзивні інновації у кількох сферах:

- *цифрові державні сервіси («Дія»)* – забезпечують доступ до документів, адмінпослуг, реєстрів для всіх громадян, включно з ВПО, ветеранами, людьми з інвалідністю та жителями віддалених громад;
- *інклюзивні центри зайнятості* – модернізовані підрозділи, що працюють за принципом «єдиного вікна» й надають комплексні послуги з працевлаштування та перекваліфікації;
- *освітні інновації* – дистанційне навчання, цифрові освітні платформи, інклюзивні моделі для дітей із особливими потребами;
- *смарт-рішення в громадах* – електронні карти послуг, локальні цифрові хаби, телемедицина, енергоменеджмент;
- *соціальне підприємництво* – бізнес-проєкти, що працевлаштовують людей із вразливих груп або вирішують локальні соціальні проблеми.

Завдяки цим рішенням інклюзивні інновації стають реальним інструментом регіонального та національного розвитку.

Отже, концепція інклюзивних інновацій є фундаментальною для побудови сучасної інклюзивної економіки. Вона об’єднує технології, освіту, соціальну політику, ринок праці, підприємництво та регіональний розвиток у єдину логіку – логіку рівних можливостей і широкого залучення населення до економічного життя. Інклюзивні

інновації не лише стимулюють економічне зростання, а й забезпечують його справедливість, доступність і соціальну значущість.

4.2. Цифрова інклюзивність: доступ, навички, цифровий капітал

Цифрова інклюзивність у XXI столітті стала такою ж базовою умовою соціально-економічного розвитку, як доступ до освіти чи охорони здоров'я. Якщо раніше цифрові технології розглядалися як інструмент підвищення ефективності, то сьогодні вони визначають можливості людини бути економічно активною, отримувати якісні послуги, навчатися, спілкуватися, працювати дистанційно чи відкривати бізнес. Тому цифрова інклюзивність – це не лише про «доступ до інтернету», а про рівні можливості участі в цифровій економіці та суспільстві.

Основна мета розвитку інклюзивної економіки в умовах цифрової трансформації – це подолання соціальної нерівності та забезпечення сталого економічного зростання, яке приносить вигоди всім верствам населення [1]. Для інклюзивної економіки цифрова інклюзивність є не другорядним фактором, а фундаментальною умовою: без неї навіть найкращі технології можуть посилювати нерівність, оскільки доступними вони будуть лише для частини населення.

1. Поняття цифрової інклюзивності

Цифрова інклюзивність – це рівний доступ усіх соціальних груп до цифрової інфраструктури, цифрових послуг, електронної взаємодії з державою, сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та можливостей цифрової економіки.

Це поняття включає три ключові складові:

1. Доступ – фізична можливість підключення до якісного інтернету, наявність пристроїв, цифрових сервісів та інфраструктури.
2. Навички – цифрова грамотність, уміння працювати з онлайн-сервісами, критичне мислення у цифровому середовищі, навички кібербезпеки.

3. Цифровий капітал – сукупність знань, навичок, технологічних можливостей та соціальних ресурсів, які дозволяють людині використовувати цифрові технології для роботи, освіти, підприємництва, комунікації та соціальної мобільності.

Цифрова інклюзивність визначає, наскільки суспільство готове до інноваційної економіки та чи має кожна людина однакові стартові можливості у цифровому середовищі.

1. Цифровий доступ як основа цифрової інклюзивності

Цифровий доступ – це можливість людини підключитися до цифрового середовища та користуватися його інструментами. Хоча поняття звучить просто, на практиці воно включає комплексні характеристики:

- *Інфраструктурна доступність* полягає у наявності якісного, швидкого та стабільного інтернету, мобільного зв'язку, цифрових пристроїв (комп'ютерів, смартфонів, планшетів). Без такої інфраструктури жителі віддалених територій, люди з низькими доходами чи соціально вразливі групи просто не можуть скористатися цифровими можливостями.

У багатьох громадах України саме інфраструктурні бар'єри є основною перешкодою цифрової інклюзії: села без оптичного інтернету, території без 4G, школи без цифрового обладнання – це приклади того, як нерівність «входу» у цифрове середовище формує нові просторові диспропорції.

- *Доступність цифрових державних та освітніх сервісів* – навіть якщо інтернет є, цифрова інклюзивність неможлива без доступних платформ. До таких сервісів належать: електронні державні послуги, онлайн-освіта, дистанційна медицина, цифрові реєстри, портали працевлаштування.

Платформи мають бути інтуїтивними, безперебійними, доступними для людей з інвалідністю, адаптованими під різні вікові групи. Таким чином доступ – це не тільки технічна інфраструктура, а міст між людиною та цифровими можливостями.

2. Цифрові навички як умова участі в цифровій економіці

Навіть за наявності інтернету людина може залишатися «цифрово виключеною», якщо не має необхідних навичок. Саме тому цифрові навички є другим фундаментальним виміром цифрової інклюзивності.

Базові цифрові компетентності – це мінімальний рівень, який дозволяє людині користуватися цифровими сервісами: уміння працювати з текстовими редакторами, електронною поштою, месенджерами, браузерами, е-послугами.

Люди, які не мають таких компетенцій, часто зовсім не користуються цифровими можливостями, навіть якщо вони доступні.

Просунуті цифрові навички – це вже робота з цифровими платформами, дистанційне навчання, онлайн-підприємництво, електронні податки, використання графічних, аналітичних чи проєктних інструментів.

Такі навички відкривають шлях до високотехнологічних професій і підвищують конкурентоспроможність на ринку праці.

Цифрові навички є фактором соціальної мобільності. У країнах, що швидко цифровізуються, рівень цифрових навичок починає визначати не лише рівень доходів, а й доступ до освіти, медицини, ринку праці, державних послуг. Ті, хто не володіє цифровими компетентностями, поступово опиняються у «цифровій тіні», що формує новий тип нерівності – *цифрову нерівність*.

3. Цифровий капітал як стратегічний ресурс сучасної економіки

Цифровий капітал – це більш широке та комплексне поняття, ніж цифрові навички чи інфраструктура. Його можна визначити як сукупність цифрових ресурсів людини або громади, які дозволяють їм повноцінно брати участь у цифровому суспільстві та економіці.

Цифровий капітал складається з:

- цифрових знань (освіта, компетентності, сертифікації);
- цифрового досвіду (регулярне використання онлайн-сервісів, трудовий досвід у цифровому середовищі);
- цифрових інструментів (пристрої, програмні рішення);

- соціального капіталу у цифровій формі (онлайн-спільноти, доступ до мереж підтримки);
- економічних можливостей (використання цифрових платформ для роботи, підприємництва, навчання).

Громади та регіони з високим рівнем цифрового капіталу здатні швидше подолати наслідки війни, відновити економічну активність і залучати інвестиції.

Цифровий капітал – це не лише інструментарій, а економічна сила, яка визначає соціальну мобільність, якість життя та конкурентоспроможність.

Значення цифрової інклюзивності для України посилюється низкою чинників, серед яких найбільш важливими стали:

- війна та переміщення населення значно підвищили потребу у дистанційних послугах;
- регіональні диспропорції у доступі до інтернету та цифрових навичок зросли;
- великі групи населення, зокрема літні люди, ветерани, ВПО, особи з інвалідністю, потребують адаптованих цифрових рішень;
- державні сервіси масово переходять у цифровий формат, і той, хто не має цифрових компетентностей, ризикує бути повністю виключеним з адміністративної, освітньої та економічної систем.

Цифрова інклюзивність стає умовою соціальної справедливості, економічної стійкості та територіального вирівнювання. Громади, що володіють високим рівнем цифрового капіталу, швидше відновлюються, залучають інвестиції, створюють робочі місця та інтегрують вразливі групи.

Отже, цифрова інклюзивність – це комплексна категорія, що поєднує три взаємопов’язані виміри: доступ, навички та цифровий капітал. Вона визначає можливість людини бути повноправним учасником цифрової економіки й отримувати переваги від цифрових трансформацій.

Для України цифрова інклюзивність стала невід’ємною частиною повоєнного відновлення, інноваційного розвитку та інклюзивної економіки загалом. Саме вона зменшує нерівність, розширює можливості та формує «економіку рівних цифрових шансів».

4.3. Роль е-послуг та цифрових платформ у забезпеченні інклюзивності

У сучасній економіці цифрові платформи та електронні послуги стають не просто технічними інструментами, а ключовими інституційними механізмами інклюзивного розвитку. Вони забезпечують рівний доступ до державних, освітніх, медичних та економічних можливостей, долають просторові обмеження та допомагають інтегрувати у суспільство групи, які раніше були маргіналізованими через відсутність ресурсів або обмежений доступ до публічних сервісів. Як зазначає О. Кочемировська, інклюзивність у сучасному суспільстві формується не лише через інституційні та соціально-економічні механізми, а й через інформаційний простір, зокрема медіаконтент, який впливає на відчуття належності, соціальну згуртованість і включеність вразливих груп, особливо в умовах війни та післякризової трансформації [14].

Одним із напрямів цифрової трансформації є інтеграція інформаційних і комунікаційних технологій (ІКТ), у межах якої формується цілісна взаємопов’язана система, де дані виступають базовим ресурсом інноваційного розвитку та економічного зростання [30].

Е-послуги – це цифрові сервіси, що дозволяють громадянам отримувати державні, соціальні, медичні, адміністративні чи фінансові послуги онлайн. Цифрові платформи охоплюють ширший спектр: освітні системи, платформи працевлаштування, інструменти взаємодії влади та громадян, телемедичні рішення, ринки електронної комерції тощо. Разом е-послуги формують цифрову інфраструктуру інклюзії, де кожна людина може брати участь у економічному та соціальному

житті незалежно від місця проживання, стану здоров’я чи рівня доходу.

1. Е-послуги як інструмент подолання просторової та соціальної нерівності

Цифрові державні послуги стають потужним механізмом зниження нерівності, оскільки забезпечують доступ до адміністративних сервісів для тих, хто живе у віддалених громадах або не має можливості відвідувати державні установи.

Доступність у географічно периферійних районах є одним із ключових вимірів інклюзивності, адже в традиційній моделі надання послуг жителі сіл або малих міст часто витрачали години на поїздки до районних центрів, щоб оформити документи, отримати довідку чи подати заяву. Електронні послуги долають ці бар’єри, даючи можливість здійснювати адміністративні, соціальні та фінансові операції дистанційно та незалежно від територіального розташування, що особливо важливо для людей з інвалідністю, літніх осіб, внутрішньо переміщених громадян та тих, хто проживає у віддалених громадах, де інфраструктура державних установ або відсутня, або працює з обмеженим графіком. Перехід до цифрових сервісів створює принципово нову модель взаємодії з державою – не громадянин має долати просторові бар’єри, а послуги «приходять» до нього у зручному форматі. Через надання Е-послуг стають доступними у будь-якій точці країни:

- реєстрація бізнесу,
- оформлення документів,
- подання заяв,
- отримання довідок.

Таким чином цифровізація перетворює принцип «привезіть документи» на «дістаньте смартфон».

Е-послуги сприяють посиленню соціальної інклюзії. Для людей з інвалідністю, ветеранів, ВПО, літніх людей можливість отримувати послуги дистанційно усуває значні фізичні, психологічні та бюрократичні бар’єри. Е-послуги формують нову якість взаємодії з

державою: послуги не вимагають адаптації громадянина – система адаптується під нього.

2. Цифрові платформи як середовище соціальної та економічної інтеграції

Цифрові платформи створюють можливості не лише для отримання державних послуг, а й для освіти, працевлаштування, комунікації та розвитку бізнесу.

Освітні цифрові платформи дистанційного навчання (державні та приватні) дозволяють людям незалежно від соціального статусу чи території здобувати освіту, проходити перекваліфікацію, отримувати цифрові навички, брати участь у міжнародних курсах.

Для людей, які втратили роботу, переїхали або мають фізичні обмеження, це часто є єдиним каналом доступу до якісної освіти.

Платформи зайнятості та електронні ринки праці. Системи електронного пошуку роботи, професійні профілі, онлайн-ярмарки вакансій та платформи фрилансу створюють рівні можливості для молоді без досвіду, ветеранів, внутрішньо переміщених осіб, жителів сільських громад, людей у стані перекваліфікації.

Доступ до таких платформ скорочує часові та інформаційні бар’єри і робить ринок праці більш прозорим.

Телемедицина та цифрове здоров’я. Цифрові медичні системи забезпечують консультування, онлайн-запис, електронні рецепти і дистанційний моніторинг стану здоров’я. Такі рішення особливо інклюзивні для людей з інвалідністю, літніх людей, мешканців громад без лікарень, людей, які потребують регулярних консультацій.

3. Е-платформи як механізм демократичної та громадянської інклюзії

Цифрові платформи підсилюють не лише соціальну, але й політичну інклюзію. Вони створюють нові форми участі у громадському житті.

Платформи електронної демократії, такі як **е**лектронні петиції, громадські обговорення, платформи відкритого бюджету, голосування

за бюджет участі – усе це створює можливість громадянам впливати на рішення.

Їх впровадження сприяє інклюзвиності, тому що:

- підсилюється голос тих, хто раніше не був залучений;
- знижується бар'єр участі (достатньо доступу до інтернету);
- рішення стають більш прозорими.

Електронне урядування забезпечує прозорість управлінських процесів. Цифрові реєстри, відкриті бюджети, онлайн-контракти, система закупівель – усі ці інструменти зменшують корупційні ризики та підвищують довіру громадян.

4. Е-послуги та цифрові платформи в Україні: приклади інклюзивного застосування

Україна є одним із світових лідерів у розвитку цифрових державних сервісів. «Дія» стала символом цифрової інклюзії, адже багато функцій тепер доступні не лише урбанізованим центрам, а всім громадянам.

Приклади інклюзивних рішень:

- оформлення документів (паспорт, водійське посвідчення) онлайн;
- комплексні послуги для батьків («єМалятко»), для ВПО, для ветеранів;
- цифрові документи для тих, хто втратив паперові;
- онлайн-послуги реєстрації бізнесу;
- доступність сервісів для людей з порушеннями зору та слуху;
- локальні цифрові платформи громад (ЦНАП онлайн, системи е-запису до лікаря).

Завдяки таким рішенням цифрова інклюзивність перестає бути абстрактною і стає частиною повсякденного життя.

5. Вплив цифрових платформ на економічну мобільність

Цифрові платформи відкривають людям доступ до нових форм економічної активності:

- цифрова зайнятість (фриланс, дистанційна робота),
- онлайн-підприємництво,
- електронна комерція,
- цифрові фінансові сервіси (онлайн-банкінг, кешлес-платежі),
- дистанційні професії (маркетинг, SMM, програмування).

Цифровізація у сфері економічної мобільності дозволяє долати бар'єри соціальної нерівності, особливо для тих, хто не має змоги працювати «офлайн» або проживає в регіонах зі слабким ринком праці.

Е-послуги та цифрові платформи є невід'ємним елементом інклюзивної економіки. Вони:

- забезпечують доступність державних сервісів;
- розширюють можливості освіти та зайнятості;
- сприяють участі громадян у прийнятті рішень;
- зменшують соціальну, просторову та економічну нерівність;
- формують нові інклюзивні цифрові ринки.

Таким чином, цифрові платформи стають не лише технологічним інструментом, а комплексним механізмом соціальної та економічної інтеграції.

4.4. Інклюзивні технології у сфері освіти, охорони здоров'я та публічних послуг

Інклюзивні технології стали одним із ключових засобів забезпечення рівного доступу громадян до освіти, медицини та державних сервісів. Їх головна мета – усунути бар'єри, пов'язані з географічною віддаленістю, фізичними обмеженнями, низькими доходами, недостатнім рівнем мобільності або відсутністю інфраструктури. На відміну від традиційних інструментів, які вимагали фізичної присутності людини у школі, лікарні чи державній установі, інклюзивні технології створюють гнучке, доступне та універсальне середовище, здатне адаптуватися до потреб різних груп населення. Саме тому їх не можна розглядати лише як «технічні рішення» – це фундамент сучасної інклюзивної політики.

Технологічні інновації відкрили принципово нові можливості для навчання, особливо для тих груп, що традиційно були менш охоплені освітніми ресурсами: дітей з особливими освітніми потребами, жителів сільських територій, людей з інвалідністю, дорослих, які повертаються до навчання, та внутрішньо переміщених осіб.

Інклюзивна освіта – це концепція, яка ґрунтується на ідеї, що кожна дитина з ансамблем своїх персональних можливостей та обмежень має бути залученою в особистий та колективний пізнавально-розвивальний процес, і що звичайна школа зобов'язана приймати всіх дітей [9].

Інклюзивні технології в освіті:

1. Дистанційне та змішане навчання. Ці моделі стали базовим інструментом освітньої інклюзії. Вони долають просторові бар'єри, дозволяють навчатись під час переміщення, забезпечують безперервність освіти у кризові періоди (зокрема воєнні). Онлайн-платформи, електронні кабінети, відеоуроки і системи тестування роблять навчання доступним незалежно від локації.

2. Адаптивні освітні технології. Сюди належать інструменти, що автоматично підлаштовують складність і темп подання матеріалу до рівня учня: інтелектуальні платформи, програми з індивідуальними траєкторіями, додатки з елементами штучного інтелекту. Вони підвищують ефективність навчання та створюють комфортні умови для різних груп здобувачів.

3. Технології для дітей з особливими освітніми потребами. Це цифрові інструменти, які включають синтезатори мови, спеціальні клавіатури, програми для розвитку комунікації, адаптовані освітні середовища. Вони роблять освіту доступною для людей з порушеннями слуху, зору, опорно-рухової системи чи когнітивними обмеженнями.

У комплексі ці рішення формують *інклюзивну модель освіти*, де кожен учень отримує необхідний рівень підтримки незалежно від індивідуальних потреб чи життєвих обставин.

У сфері медицини інклюзивні технології мають подвійний ефект: вони не лише забезпечують доступ до послуг, а й значно підвищують їхню якість та швидкість. Особливо це актуально для людей із хронічними захворюваннями, жителів сільських громад, осіб з інвалідністю та внутрішньо переміщених осіб.

Інклюзивні технології в охороні здоров'я:

2.1. Телемедицина. Це система, що дозволяє отримувати консультації лікарів дистанційно. Телемедицина має критичне значення в регіонах, де бракує фахівців або є проблеми з транспортною доступністю. Відеоконференції, електронні направлення, дистанційний моніторинг стану здоров'я – усе це зменшує нерівність між містом і селом.

2.2. Електронні медичні сервіси. Електронні рецепти, електронні картки пацієнтів, онлайн-запис, доступ до результатів аналізів у цифровому форматі – це рішення, що знижують бюрократичні та часові бар'єри. Людина не мусить фізично відвідувати лікарню, щоб оформити документи чи отримати інформацію.

2.3. Асистивні технології для людей з інвалідністю. До них належать пристрої та програми, що полегшують комунікацію, рух, самостійність: слухові апарати нового покоління, системи відстеження здоров'я, інтелектуальні протези, програми розпізнавання мовлення та зображень. Це не просто «медичні інструменти», а технології, що розширюють соціальну й економічну участь людини.

Публічні послуги – це сфера, де інклюзивні технології проявили себе особливо яскраво, адже вони значною мірою визначають повсякденну взаємодію громадян із державою.

3. Інклюзивні технології у сфері публічних послуг:

- електронні державні послуги – оформлення документів, реєстрація бізнесу, отримання довідок, подання заяв – усе це стає доступним онлайн. Такі послуги значно спрощують життя людям з інвалідністю, літнім громадянам, батькам маленьких дітей, ветеранам та жителям віддалених громад;

- платформи взаємодії «держава – громадянин». Е-петиції, електронні консультації, прозорі бюджети та системи участі дозволяють громадянам впливати на рішення та контролювати владу. Це створює інклюзивне середовище участі, де кожен голос має значення;

- інтелектуальні рішення у громадах. Е-системи управління чергами, цифрові ЦНАПи, локальні платформи послуг, мобільні додатки громади – це приклади інклюзивних рішень, що зменшують адміністративні бар'єри та підвищують якість сервісів.

Інклюзивні технології мають стратегічне значення не тільки як інструменти доступу, а як механізми підвищення людського капіталу та соціальної стійкості. Вони скорочують територіальну нерівність, підвищують мобільність населення, створюють нові можливості для зайнятості, забезпечують доступ до якісної освіти та медицини, формують довіру між громадянами та державою.

У результаті інклюзивні технології стають основою економіки рівних можливостей, де технології не є привілеєм, а працюють на благо всіх груп населення.

Питання для перевірки знань

1. У чому полягає ключова відмінність інклюзивних інновацій від традиційних технологічних інновацій, і чому ця різниця є критично важливою для економіки країн, що розвиваються?
2. Як інклюзивні інновації впливають на формування людського капіталу, і які групи населення отримують найбільшу вигоду від їх упровадження?
3. Чому цифровий доступ, цифрові навички та цифровий капітал вважаються взаємопов'язаними елементами цифрової інклюзивності? Поясніть механізм їхнього впливу один на одного.
4. Які ризики можуть виникати під час переходу держави на цифрові послуги, і як вони можуть вплинути на рівень цифрової нерівності?

5. Назвіть ключові види інклюзивних технологій у сфері освіти та поясніть, як кожен з них сприяє розширенню доступу до якісного навчання.

6. У який спосіб телемедицина зменшує територіальну нерівність, і чому вона є стратегічною для віддалених та малих громад?

7. Поясніть, як цифрові платформи зайнятості можуть стати інструментом соціально-економічної інтеграції ветеранів, ВПО та молоді.

8. Які механізми електронної демократії підсилюють інклюзивність у публічному управлінні, і чому вони важливі для довіри до держави?

9. Які групи населення найбільше ризикують опинитися у стані «цифрового виключення» і які інституційні інструменти можуть зменшити ці ризики?

10. Як інклюзивні технології у сфері публічних послуг сприяють підвищенню прозорості управління та зниженню корупційних ризиків?

Тестові завдання

1. Який ключовий критерій відрізняє інклюзивні інновації від традиційних?

A. Вони використовують дешевші технології

B. Спрямовані на збільшення державних витрат

C. Орієнтовані на розширення доступу до можливостей для широких груп населення

D. Переважно застосовуються у великих містах

2. Що є необхідною умовою формування цифрової інклюзивності?

A. Наявність комп’ютерних класів у школах

B. Підвищення ВВП регіону

C. Поєднання цифрового доступу, цифрових навичок та цифрового капіталу

D. Зменшення кількості паперових документів

3. Який елемент цифрового капіталу є визначальним для активної участі у цифровій економіці?

A. Кількість смартфонів у родині

B. Наявність профілю в соцмережах

C. Цифрові навички та компетентності

D. Знання англійської мови

4. Що найбільш точно описує інклюзивні технології в освіті?

A. Заміна вчителя цифровими системами

B. Технології, що забезпечують доступ до якісного навчання для різних груп населення

C. Обов'язкове використання комп'ютерів на уроках

D. Впровадження платних онлайн-курсів

5. Яка технологія є ключовою у подоланні територіальної нерівності в медицині?

A. Роботизована хірургія

B. Телемедицина

C. Медичний туризм

D. Страхування здоров'я

6. Що є прикладом цифрової інклюзії у публічних послугах?

A. Можливість отримання довідок онлайн без відвідування установи

B. Централізація адміністративних процедур

C. Збільшення кількості паперових довідок

D. Скорочення кількості державних сайтів

7. Який ризик виникає внаслідок швидкої цифровізації без розвиту цифрових навичок населення?

A. Надлишок державних сервісів

B. Посилення цифрової нерівності

C. Зменшення інтересу до технологій

D. Падіння попиту на IT-професії

8. Що є прикладом інклюзивних технологій для людей з інвалідністю?

A. Загальні відеоуроки

B. Платні навчальні курси

C. Програми синтезу мовлення, адаптивні інтерфейси, спеціальні клавіатури

D. Електронні підручники стандартного формату

9. Який елемент електронної демократії підсилює громадянську інклюзію?

A. Введення додаткових податків

B. Електронні петиції та онлайн-консультації

C. Скорочення громадських слухань

D. Передача функцій участі бізнесу

10. Який фактор є ключовим для формування довіри до цифрових сервісів?

A. Складність інтерфейсу

B. Перевага паперових документів

C. Обмеження доступу до платформ

D. Прозорість, безпека та надійність цифрових рішень

11. Який вид інклюзивних інновацій спрямований на створення доступних фінансових рішень?

A. Логістичні інновації

B. Економічні інклюзивні інновації (мікрофінансування, соціальні інвестиції)

C. Космічні інновації

D. Рекламні інновації

12. Що забезпечують освітні онлайн-платформи в контексті інклюзивності?

A. Конкуренцію між університетами

B. Доступ до високих заробітків

C. Можливість навчатися незалежно від місця проживання та фізичних обмежень

D. Обов’язкову стандартизацію програм

13. Яка характеристика є визначальною для інклюзивних технологій у публічних послугах?

A. Держава працює тільки офлайн

B. Послуги доступні для всіх груп населення незалежно від їхніх обмежень

C. Послуги надаються лише в адміністративних центрах

D. Доступ доступний лише через спеціалістів

14. Який із наведених прикладів найповніше демонструє інклюзивний ефект цифрових платформ зайнятості?

A. Лише компанії отримують більше кандидатів

B. Лише студенти знаходять роботу

C. Рівний доступ до вакансій для молоді, ветеранів, ВПО, людей із сіл та людей з інвалідністю

D. Зростання конкуренції між роботодавцями

15. Який взаємозв'язок між цифровим доступом і цифровими навичками є найбільш коректним?

A. Доступ автоматично формує високу компетентність

B. Навички з'являються лише при наявності дорогого обладнання

C. Навіть за наявності доступу відсутність навичок може повністю виключити людину з цифрового середовища

D. Цифрові навички не впливають на цифрову інклюзію

Міні-кейси

Міні-кейс 1. «Цифрова тінь». Громада повністю забезпечена оптичним інтернетом, ЦНАП має функціональний онлайн-кабінет, а більшість державних сервісів доступні в електронному вигляді. Проте майже 30% мешканців продовжують звертатися до паперових довідок, стоять у чергах і не користуються онлайн-можливостями. Опитування показало, що значна частина людей не має базових цифрових навичок або боїться використовувати е-послуги через недовіру. Запитання: Які інклюзивні інновації та освітні інструменти можуть допомогти громаді подолати цифрову недовіру та збільшити цифровий капітал населення?

Міні-кейс 2. «Освіта без кордонів». У гірській громаді школи працюють у змішаному режимі: частина учнів навчається дистанційно через віддаленість від закладів освіти. Однак деякі сім'ї не мають ноутбуків, а мобільний інтернет працює нестабільно. Учителі скаржаться, що не можуть забезпечити однакову якість освіти для всіх дітей. Запитання: Які інклюзивні технології та організаційні рішення дозволили б забезпечити рівність освітнього доступу для учнів цієї громади?

Міні-кейс 3. «Телемедицина на паузі». У лікарні запровадили телемедичні консультації, але пацієнти з сіл не використовують цю можливість. Дехто не знає про її існування, інші не мають камери чи смартфона, а частина не розуміє, як працюють онлайн-записи та електронні рецепти. Запитання: Які інклюзивні технології та комунікаційні практики можуть допомогти перетворити телемедицину на реальний інструмент доступної охорони здоров'я?

Міні-кейс 4. «Невидимі користувачі е-послуг». Місто впровадило цифровий портал, де мешканці можуть оплачувати комунальні послуги, подавати заяви, залишати звернення та відстежувати стан заявок. Проте платформа має складний інтерфейс і мало враховує потреби людей з порушеннями зору чи моторики. Запитання: Які інклюзивні технології потрібно додати або змінити, щоб цифрова платформа стала доступною для людей з інвалідністю та літніх громадян?

Міні-кейс 5. «Цифрова економіка без периферії?». У регіоні запускають ініціативу розвитку електронної комерції та дистанційної зайнятості. Проте з'ясувалося, що сільські компанії та самозайняті особи не мають знань про цифровий маркетинг, електронні платежі, онлайн-логістику й юридичні аспекти цифрового бізнесу. Запитання: Які інклюзивні інновації та моделі підтримки можуть забезпечити включення периферійних підприємців у цифрову економіку?

Письмові завдання

1. Проаналізуйте роль інклюзивних інновацій у підвищенні рівності можливостей в освіті.

У відповіді опишіть, які саме освітні технології (дистанційні, адаптивні, асистивні) створюють додаткові можливості для різних категорій населення – дітей з особливими освітніми потребами, мешканців сільських територій, дорослих здобувачів. Зробіть висновок про те, які інклюзивні інновації мають найбільший потенціал у повоєнній Україні.

2. Оцініть вплив цифрової інклюзивності на доступ до охорони здоров'я.

Опишіть, як телемедицина, електронні рецепти, цифрові медичні картки та асистивні технології змінюють доступність медичних послуг для населення. Проаналізуйте, які групи залишаються «цифрово виключеними» та чому. Запропонуйте інституційні рішення, що можуть скоротити ці розриви.

3. Проаналізуйте інструменти цифрових платформ публічних послуг як механізмів інклюзивності.

Використовуючи приклади українських платформ (зокрема «Дія», цифрові ЦНАПи, е-петиції, онлайн-бюджети), оцініть їхній вплив на доступність державних сервісів та участь громадян у прийнятті рішень. Обґрунтуйте, як цифрові платформи змінюють модель «держава – громадянин».

4. Розробіть концепцію інклюзивної цифрової екосистеми для територіальної громади.

Опишіть, які цифрові сервіси (освітні, медичні, адміністративні), технології (телемедицина, е-урядування, мобільні застосунки громади) та інфраструктурні рішення створять інклюзивне середовище в громаді. Продумайте, які групи отримають найбільші вигоди, і вкажіть індикатори оцінювання ефективності цієї екосистеми.

5. Проаналізуйте бар'єри цифрової інклюзії в Україні та запропонуйте комплексну стратегію їх подолання.

У відповіді виділіть три типи бар'єрів: технологічні (інфраструктура), освітні (цифрові навички), соціальні (довіра, економічні можливості). Для кожного визначте ключові причини та наслідки. Створіть власну модель вирішення проблеми цифрового виключення у державному та регіональному масштабі.

ТЕМА 5.
ІНДИКАТОРИ ТА МЕТОДИКИ ОЦІНЮВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ

5.1. Міжнародні індекси інклюзивного розвитку (WEF, OECD, UNDP).
5.2. Національні та регіональні підходи до оцінки інклюзивності.
5.3. Методики інтегральної оцінки інклюзивних процесів.
5.4. Моделювання впливу інклюзивних політик на розвиток економіки.

5.1. Міжнародні індекси інклюзивного розвитку (WEF, OECD, UNDP)

Інклюзивна економіка – це явище, яке неможливо оцінити лише за обсягами ВВП або темпами економічного зростання. Для її вимірювання потрібні комплексні інструменти, що враховують добробут населення, рівність можливостей, соціальну мобільність, доступ до послуг, розвиток людського капіталу та якість інституцій. Саме тому міжнародні організації – Всесвітній економічний форум (WEF), Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD), Програма розвитку ООН (UNDP) – розробили власні системи індикаторів, які дозволяють оцінювати інклюзивність розвитку країн за широким спектром соціально-економічних параметрів.

Індекси інклюзивного розвитку стали важливими орієнтирами для урядів, експертів та дослідників, адже вони не просто вимірюють окремі показники, а формують нову концепцію розвитку, що виходить за межі традиційного економізму.

1. Індекс інклюзивного розвитку (Inclusive Development Index, WEF розроблений Всесвітнім економічним форумом як альтернатива ВВП, що має на меті «вимірювати добробут, а не лише виробництво». WEF наголошує, що економічне зростання може відбуватися паралельно з поглибленням нерівності, тому необхідно оцінювати настільки економіка створює умови для участі, справедливості та стійкості.

Індекс WEF складається з трьох основних компонентів:

- зростання та розвиток – охоплює показники продуктивності, економічної активності, зайнятості, інвестицій, інноваційної діяльності.
- інклюзивність – нерівність доходів, розподіл багатства, доступ до основних благ, якість працевлаштування, рівність можливостей.
- міжпоколінна рівність та стійкість – індикатори боргових ризиків, екологічної стійкості, накопичення людського капіталу.

Кожна група індикаторів показує, чи забезпечує країна довгострокове, справедливе та стійке зростання, а не лише короткострокові економічні вигоди.

Головна особливість індексу WEF – він поєднує класичні економічні параметри (ВВП, інвестиції, зайнятість) з соціальними (нерівність, доступ до базових послуг) та екологічними чинниками (поколінна справедливість).

Таким чином, WEF пропонує бачення інклюзивної економіки як системи, де економічний прогрес не можливий без соціального балансу та екологічної відповідальності.

2. Підхід OECD до оцінювання інклюзивного зростання. OECD запропонувала власну рамку оцінювання, відому як «Inclusive Growth Framework», що зосереджена на рівності можливостей, соціальній мобільності та доступі до ресурсів. На відміну від WEF, який створив окремий індекс, OECD сформувала концептуальну модель, що використовується у різних наборах статистики та оглядах.

Підхід OECD охоплює три виміри інклюзивності:

- рівність можливостей – доступ до освіти, охорони здоров'я, цифрової інфраструктури, фінансових ресурсів.
- соціальна мобільність – можливість людей підвищувати свій соціально-економічний статус; індикатори раннього дитинства, переходу до праці, професійних шансів.
- добробут та якість життя – доходи домогосподарств, здоров'я, довіра, суб'єктивне задоволення життям, соціальна інтеграція.

На відміну від більш агрегованих індексів, підхід OECD акцентує увагу на структурних факторах нерівності – таких як доступ до якісної

освіти, регіональні розриви та вплив інституцій. OECD підкреслює, що інклюзивне зростання – це не тільки рівність доходів, а рівність стартових можливостей, яка визначає довгострокову траєкторію розвитку.

3. Індекси людського розвитку та соціальної інклюзивності (UNDP) Програма розвитку ООН (UNDP) розробила низку індикаторів, які оцінюють людський розвиток і різні виміри інклюзії. Найвідоміший з них – Індекс людського розвитку (ІЛР), але UNDP також вимірює гендерну нерівність, бідність та соціальні обмеження.

Індекс людського розвитку (ІЛР) включає три основні параметри:

- довголіття – очікувана тривалість життя.
- освітній рівень – середня та очікувана тривалість навчання.
- рівень життя – ВНД на душу населення.

Хоча ІЛР не є індексом суто інклюзивності, він відображає базову людську спроможність, яка є передумовою інклюзивного розвитку.

3.2. Індекс гендерної нерівності (GII). Він оцінює:

- участь жінок у ринку праці,
- доступ жінок до освіти,
- рівень політичного представництва,
- материнську смертність та підліткову народжуваність.

GII показує, наскільки розвиток є інклюзивним із гендерної точки зору.

3.3. Індекс багатовимірної бідності (MPI). MPI враховує багатовимірну природу бідності, оцінюючи доступ до охорони здоров’я, освіти, базових необхідних благ (електрика, санітарія, житло, інформація).

Цей індекс демонструє, як різні форми вразливості впливають на добробут, і є критично важливим для політики інклюзії.

Міжнародні індекси оцінювання інклюзивної економіки відіграють кілька ключових ролей:

– порівняльна оцінка країн – дозволяють ідентифікувати сильні й слабкі сторони розвитку;

- орієнтири політики – визначають напрями реформ у сфері освіти, охорони здоров’я, зайнятості, цифровізації, інституцій;
- аналітичний інструмент для академічних досліджень – формують методичну базу для вимірювання інклюзивності;
- механізм міжнародного тиску – стимулюють держави підвищувати прозорість, якість послуг і рівність можливостей.

Міжнародні індекси інклюзивного розвитку – це не просто статистичні набори, а концептуальні моделі, які дозволяють побачити, наскільки економічне зростання є справедливим, рівним і орієнтованим на добробут населення.

WEF вимірює баланс між зростанням, інклюзивністю та міжпоколінною стійкістю.

OECD аналізує рівність можливостей та структурні умови соціальної мобільності.

UNDP оцінює людський розвиток, гендерну рівність та багатовимірну бідність.

Разом ці інструменти формують сучасну методологію оцінювання інклюзивної економіки.

5.2. Національні та регіональні підходи до оцінки інклюзивності

Оцінювання інклюзивності на національному та регіональному рівнях дає змогу зрозуміти, наскільки держава забезпечує рівні можливості для громадян, які території залишаються вразливими, та які групи потребують пріоритетної підтримки. Національні підходи формують загальне бачення стану інклюзивності в країні, тоді як регіональні методики дозволяють деталізувати картину й оцінювати умови життя, доступність послуг та інституційну спроможність конкретних територій.

Україна застосовує кілька підходів до вимірювання інклюзивності, і кожен із них відповідає певному рівню державного управління: загальнодержавному, регіональному, локальному (області, громади).

Такі підходи поступово формують власну національну систему оцінювання інклюзивного розвитку, яка поєднує міжнародні стандарти з українськими реаліями, особливо – наслідками війни, децентралізації та глибоких соціально-економічних трансформацій.

1. Національні підходи до оцінки інклюзивності в Україні. На рівні держави оцінювання інклюзивності здебільшого зосереджене на вимірюванні людського розвитку, доступності послуг, якості життя, соціальної мобільності та регіональних диспропорцій.

Одним із інструментів є *Індекс регіонального людського розвитку*, що розробляється Держстатом та Мінрегіоном. На відміну від агрегованих міжнародних індексів, він враховує українські специфічні фактори – регіональні диспропорції, демографічні зміни, доступність базових послуг, стан ринку праці та інфраструктури. У межах індексу оцінюються не лише освіта чи добробут, а й екологічні умови, рівень безпеки та соціальна стійкість регіону.

Також важливу роль відіграє *щорічний моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів*, що здійснює Міністерство розвитку громад і територій. Він визначає сильні та слабкі сторони областей, аналізує зайнятість, інфраструктуру, демографію, цифровізацію та фінансову спроможність. Фактично цей моніторинг стає інструментом оцінювання інклюзивності, адже показує, які регіони відстають, а де навпаки формуються нові осередки розвитку.

У наукових дослідженнях пропонуються й спеціалізовані методичні підходи до вимірювання територіальної інклюзивності. Зокрема, М. Д. Балджи обґрунтовує доцільність використання індексу Джині для кількісної оцінки регіональних диспропорцій, розглядаючи його як аналітичне доповнення до індексу інклюзивності економічного зростання, що дає змогу глибше виявляти масштаби та структуру соціально-економічної нерівності між територіями [2].

Окремим напрямом стали *індикатори соціальної інтеграції* – рівень бідності, інтеграція ВПО та ветеранів, доступність соціальних послуг, соціальна мобільність. Дослідження таких параметрів проводять державні структури, наукові установи та міжнародні

проєкти. Це дозволяє не лише оцінити поточний стан соціальної інклюзивності, а й передбачити, які групи у перспективі можуть опинитися поза економічними та соціальними можливостями.

Окремий блок присвячений *цифровій інклюзії*. Міністерство цифрової трансформації оцінює покриття інтернетом, доступність е-послуг, рівень цифрових навичок населення та використання цифрових платформ. У контексті України ці параметри є визначальними, адже цифрові сервіси стали частиною базових публічних послуг.

2. Регіональні підходи до оцінки інклюзивності. На регіональному рівні методики оцінювання є більш гнучкими та орієнтованими на практичні потреби громад.

Багато регіонів застосовують комплексні моделі оцінювання, які аналізують доступність освіти й медицини, стан соціальних послуг, розвиток цифрової інфраструктури, інклюзію вразливих груп, економічний потенціал та інституційну спроможність. Такі підходи дозволяють побачити реальні бар'єри – наприклад, відсутність лікарні, низьку доступність транспорту, слабку цифрову інфраструктуру чи недостатній рівень участі громадян у прийнятті рішень.

У громадах важливим аспектом стає *оцінка фінансової спроможності*, яка визначає можливість забезпечувати якісні послуги та реалізовувати інклюзивні проєкти. До цього блоку традиційно належать:

- власні доходи громади;
- податковий потенціал;
- інвестиційна активність;
- ефективність витрат на соціальні та освітні послуги;
- управління бюджетом.

Фінансова спроможність фактично визначає, чи може громада створити інклюзивне середовище: від ремонту шкіл і амбулаторій до запуску програм підтримки вразливих груп.

Окрему роль відіграють *індекси прозорості та інституційної спроможності*, які оцінюють відкритість бюджетів, цифровізацію

послуг, ефективність управління, участь громадян у прийнятті рішень. Вони дозволяють визначити, чи є місцеві інституції достатньо інклюзивними для забезпечення рівного доступу та участі.

3. Наукові підходи до інтегрального оцінювання інклюзивності. Українські дослідники пропонують власні інтегральні моделі оцінки, які поєднують економічні, соціальні, демографічні, інституційні та цифрові індикатори в єдиний індекс. Такі методики дозволяють відстежувати динаміку, порівнювати громади та регіони, формувати типології територій і визначати зони пріоритетного втручання.

Найчастіше інтегральні індекси включають такі блоки:

- економічні показники;
- людський капітал;
- доступ до послуг;
- інституційна спроможність;
- цифрова інклюзія;
- просторовий розвиток.

Інтегральний підхід дає можливість оцінювати інклюзивність системно, враховуючи багатовимірність цієї категорії.

Національні й регіональні методики мають не лише аналітичне, а й управлінське значення. Вони:

- виявляють території з високими ризиками соціальної чи цифрової нерівності;
- визначають групи населення, які потребують підтримки;
- дозволяють громадам формувати більш точні стратегії розвитку;
- допомагають державі планувати регіональну політику;
- забезпечують оцінку впливу реформ – децентралізації, цифровізації, соціальної політики;
- підсилюють прозорість і підзвітність місцевої влади.

Відтак, системи вимірювання перетворюються на інструменти управління інклюзивністю, а не лише на механізми збору статистики.

Національні та регіональні підходи до оцінювання інклюзивності формують комплексну систему аналізу – від державного рівня до рівня громад. Вони дозволяють виявляти нерівність, оцінювати доступ до послуг, вивчати соціально-економічні диспропорції й формувати політику, спрямовану на створення рівних можливостей для всіх громадян. Український досвід показує, що поєднання міжнародних стандартів і локальних особливостей створює ефективну основу для розвитку інклюзивної економіки.

5.3. Методики інтегральної оцінки інклюзивних процесів

Оцінювання інклюзивних процесів у сучасній економіці потребує комплексного підходу. Інклюзивність – багатовимірна категорія, що охоплює економічні, соціальні, інституційні, просторові та цифрові аспекти розвитку. Жоден окремий показник не може відобразити її повною мірою. Саме тому у науковій практиці та прикладному аналізі широко використовують інтегральні методики, які дозволяють об’єднати різні індикатори в узагальнений індекс та порівнювати інклюзивність на рівні країн, регіонів чи громад.

Інтегральні індекси є корисними інструментами, оскільки вони відображають структуру нерівностей, дозволяють виявити «вузькі місця» у розвитку територій та формувати рекомендації щодо політики. Проте побудова таких індексів потребує чіткої методологічної логіки: від вибору індикаторів до їхньої нормалізації, зважування та агрегування.

Універсальна структура методики передбачає кілька етапів:

Етап 1. Визначення концептуальної моделі інклюзивності. На цьому етапі формують теоретичну рамку: які саме аспекти інклюзивного розвитку мають оцінюватися. Зазвичай модель включає такі блоки:

- економічна інклюзивність (зайнятість, доступ до ринку праці, рівень доходів);
- соціальна інклюзивність (доступ до освіти, медицини, соціальних послуг);

- просторова інклюзивність (інфраструктура, транспортна доступність);
- інституційна інклюзивність (прозорість, підзвітність, участь громадян);
- цифрова інклюзивність (доступ до інтернету, цифрові навички, використання е-послуг).

Цей крок визначає структуру майбутнього індексу.

Етап 2. Вибір індикаторів. Для кожного блоку обирають показники, які найбільш точно відображають інклюзивність. Наприклад:

- рівень охоплення освітою,
- середня тривалість життя,
- доступність лікарів,
- частка населення з доступом до інтернету,
- рівень бідності,
- індикатори безробіття,
- інституційні показники (відкритість бюджету, наявність е-послуг).

Вибір має бути обґрунтований як теоретично, так і практично – з огляду на доступність статистики.

Етап 3. Нормалізація показників

Оскільки індикатори мають різні шкали (проценти, абсолютні значення, коефіцієнти), їх приводять до порівнюваного вигляду. Найчастіше застосовуються:

- мін-макс нормалізація (показник приводиться до шкали 0–1);
- Z-нормалізація (відхилення від середнього);
- нормалізація відносно цільового значення.

Нормалізація усуває вплив розмірності й дозволяє порівнювати різні групи індикаторів.

Індикатори, що використовуються для інтегрального оцінювання інклюзивності, мають різну природу: одні вимірюються у відсотках (рівень бідності, охоплення освітою), інші – в абсолютних величинах

(дохід на душу населення, кількість лікарів на 10 тис. осіб), треті – у коефіцієнтах або індексах. Щоб такі показники можна було об'єднати у спільний інтегральний індекс, їх необхідно привести до єдиної шкали. Процес такого перетворення називається нормалізацією.

Нижче наведено найпоширеніші методи нормалізації, які використовуються в інтегральних індексах інклюзивності.

Мін-макс нормалізація (Min–Max Normalization). Обов'язковим етапом аналізу процесів інклюзивного розвитку регіонів є приведення вихідних даних до співвимірної форми. Це один із найпоширеніших методів, який приводить значення показника до інтервалу від 0 до 1. Він показує, де саме знаходиться конкретне значення показника на шкалі між мінімальним та максимальним значеннями.

Нормування може проводитися, наприклад, за допомогою переведення величин у відсотки до підсумку. Також кількісний вимір факторів можна перевести в коефіцієнти, ураховуючи величини їх розмаху. У такому випадку для чинників, зростання яких позитивно впливає на результатний показник, застосовують формулу [68]:

$$K_{ij} = \frac{X_{ij} - X_{j\min}}{X_{j\max} - X_{j\min}}, \tag{5.1}$$

де *Xjmin* – мінімальне значення і-го показника,

Xjmax – максимальне значення і-го показника.

Для кількісного виміру факторів, що негативно впливають на інклюзивний розвиток регіону, тобто ознака є дестимулятором, використовуємо формулу:

$$K_{ij} = \frac{X_{jmax} - X_{ij}}{X_{jmax} - Xj_{min}} \tag{5.2}$$

Відповідно до такого підходу всі вихідні дані переводяться в коефіцієнти, значення яких змінюється в межах від 1 до 0 ($K_i \in [0;\ 1]$).

Інтерпретація:

- 1 – найкраще значення серед усіх регіонів/громад;
- 0 – найгірше;
- значення між 0 і 1 відображають пропорційне положення.

Приклад: Рівень охоплення інтернетом у трьох регіонах: 60%, 75%, 90%.

Для регіону з 75%:

$$X_{norm} = \frac{75 - 60}{90 - 60} = \frac{15}{30} = 0.5$$

Отже, показник знаходиться точно посередині між мінімальним і максимальним.

Перевагами методу є простота розрахунку, легкість інтерпретації, він підходить для більшості соціально-економічних індикаторів.

Недоліком є чутливість до екстремальних значень.

Z-нормалізація (Стандартизація). Цей метод показує, наскільки значення показника відрізняється від середнього по вибірці, вимірюючись у стандартних відхиленнях. Нормалізовані значення можуть бути як позитивними, так і негативними.

$$Z_i = \frac{X_i - \mu}{\sigma} \tag{5.3}$$

де:

Xi – значення показника;

μ – середнє значення;

σ – стандартне відхилення.

Інтерпретація:

значення > 0 – вище середнього;

значення < 0 – нижче середнього;

чим більше модуль Z, тим сильніше відхилення.

Приклад: Середній дохід = 20 000 грн, стандартне відхилення = 5 000 грн. У регіоні дохід = 27 000 грн.

$$Z = \frac{27\,000 - 20\,000}{5\,000} = 1.4$$

Означає, що регіон має дохід на 1,4 стандартних відхилення вище середнього.

Переваги методу: не залежить від крайніх значень; зберігає інформацію про розподіл; корисна для методів, що застосовують статистичний аналіз (PCA).

Недоліки: складніша інтерпретація, особливо для непідготовлених користувачів; значення не обмежені інтервалом 0–1.

Нормалізація відносно цільового (еталонного) значення. Цей метод застосовується тоді, коли існує бажаний рівень, до якого повинні прагнути регіони чи громади. Наприклад: 100% охоплення освітою, 0% бідності, 95% доступності лікарів тощо.

$$X_{norm} = \frac{X_i}{X_{target}} \tag{5.4}$$

де Xt – цільове або нормативне значення.

Інтерпретація:

значення = 1 – досягнення еталону;

1 – перевищення еталону (можуть бути обрізані до 1);

<1 – недовиконання.

Приклад: Цільовий рівень доступності медичних кадрів – 30 лікарів на 10 000 жителів. Регіон має 24 лікарі:

$$X_{norm} = \frac{24}{30} = 0.8$$

Переваги: дозволяє орієнтуватися на стандарти та нормативи; зручно у державному плануванні.

Недолік – важко застосовувати, якщо цільові значення не визначені або дуже різні для регіонів.

Вибір методу нормалізації залежить від мети дослідження (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Вибір методу нормалізації

Мета	Рекомендований метод	Пояснення
Побудова інтегрального індексу з інтервалом 0–1	Мін-макс	Простота та інтерпретованість
Порівняння відхилення від середніх значень	Z-нормалізація	Враховує форму розподілу
Оцінка відповідності стандартам	Нормалізація за еталоном	Підходить для соціальних нормативів
Робота зі значною кількістю індикаторів	Z-нормалізація або PCA	Зменшує ризик домінування окремих значень

Нормалізація створює рівні «вагові умови» для кожного показника, що є принципово важливим у моделюванні інклюзивності, де ключову роль відіграють баланс і пропорції.

Вагові коефіцієнти визначають, наскільки важливим є кожен показник у загальній оцінці. Можливі способи встановлення вагових коефіцієнтів:

- експертні оцінки,
- рівноважне зважування (усі показники мають однакову вагу),
- статистичні методи (аналіз головних компонент, ентропійний метод).

Наступним кроком є агрегування та формування інтегрального індексу. Після зважування індикатори об’єднуються в блоки, а блоки – у загальний інтегральний показник. Як правило, застосовується адитивна або мультиплікативна модель. Результат – це *інтегральний індекс інклюзивності*, на основі якого здійснюєтсья ранжування території, визначаються проблемні зони та відстежується динаміка.

Існує кілька *методики інтегрального оцінювання інклюзивності*, що широко застосовують у наукових дослідженнях та державному аналізі:

1. Індексне моделювання ґрунтується на створенні структурованої системи індикаторів, згрупованих у блоки. Після нормалізації та зважування формується єдиний індекс. Воно, зокрема,

використовується у методиках ООН (індекс людського розвитку), у WEF (інклюзивне зростання), у національних індексах людського капіталу.

Перевагою є простота інтерпретації. а недоліком – залежність від вибору індикаторів.

Для кожної групи показників обчислюємо відповідний індекс: економічного розвитку (I_{ep}), соціальної стабільності (I_{cp}), інклюзивної інфраструктури (I_{ip}) тощо. Для розрахунку часткових індексів використовуватимемо формулу середньої арифметичної, розрахованої на основі нормованих показників, що характеризують окрему складову інклюзивного розвитку:

$$I_{ip=}=\frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n} Ii \qquad (5.5)$$

де *I*i (i=1,2,..., n) – значення результатів спостережень, n – обсяг вибірки.

Підсумковим значенням індексів є індекс інклюзивного розвитку регіону, який обчислюємо за формулою:

$$Ipp=\frac{\sum_i^к I_i * f_i}{\sum_i^к f_i} = \frac{I_{ep} * f_{ep} + I_{cp} * f_{cp} + I_{ip} * f_{ip}}{f_{ep} + f_{cp} + f_{ip}} \ , \qquad (5.6)$$

де: I_{ep} – індекс економічного розвитку; I_{cp} – індекс соціальної стабільності; I_{ip}– індекс інклюзивної інфраструктури; f_{ep} – кількість вихідних показників, узятих в розрахунок індексу економічного розвитку; f_{cp} – кількість вихідних показників, котрі беремо під час визначення індексу соціальної стабільності; f_{ip} – кількість вихідних показників, застосованих під час розрахунку індексу інклюзивної інфраструктури.

На основі розрахованого інтегрального індексу інклюзивного розвитку для більш детального аналізу можемо провести групування та визначити рейтинг регіонів України. Для установлення *кількості груп* потрібно дотримуватися двох важливих умов побудови групувань:

1) виділені групи мають відрізнятися якісною однорідністю;

2) кількість одиниць у кожній групі повинна бути досить великою, що відповідає вимозі закону великих чисел.

2. Метод головних компонент. Цей статистичний метод дозволяє виділити головні фактори серед великої кількості індикаторів та побудувати індекс на їхній основі. Його застовування мінімізує суб'єктивність у виборі ваг, однак цей метод є досить складним в інтерпретації компонент.

3. Ентропійний метод визначає ваги індикаторів на основі інформаційної насиченості даних: чим більше варіації містить показник, тим більша його вага. Цей метод є корисним у дослідженнях, де важливо зменшити вплив експертної суб'єктивності.

4. Інтегральні рейтинги. Деякі оцінки використовують рейтингування замість формальних індексів. Наприклад, громади ранжують за рівнем bідкритості, цифровізації чи доступу до послуг. Це простіший підхід, але він допомагає виявити найбільш проблемні території.

В Україні інтегральне оцінювання застосовується у Індексі регіонального людського розвитку, моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів, індексах прозорості та підзвітності громад, індексах цифрової трансформації регіонів, індексах конкурентоспроможності та людського капіталу, авторських індексах університетів та дослідницьких груп (інклюзивність ІТ-сфери, інклюзивність ринку праці, індекс інституційної спроможності). Ці методики базуються на інтегральному підході та охоплюють ключові виміри інклюзивності: соціальні, економічні, просторові, цифрові та інституційні.

Переваги та обмеження інтегральних підходів

Інтегральні методики мають низку важливих переваг:

- вони дозволяють оцінювати комплексні процеси;
- спрощують порівняння територій;
- дають змогу відстежувати динаміку;
- формують основу для політичних рішень;
- допомагають визначити пріоритети регіонального розвитку.

Однак існують і обмеження:

- залежність результатів від вибору індикаторів;
- можливість втрати деталей через агрегування;
- різна якість даних у громадах і регіонах;
- потенційна суб’єктивність у визначенні ваг.

Саме тому важливо поєднувати інтегральні індекси з якісним аналізом, кейсами та експертними оцінками.

Отже, методики інтегральної оцінки інклюзивних процесів є ключовим інструментом сучасного економічного аналізу та політики. Вони дозволяють системно вимірювати економічну, соціальну, інституційну та цифрову інклюзивність, порівнювати території, визначати пріоритетні напрями реформ і відстежувати їхні результати. У поєднанні з якісними дослідженнями інтегральні індекси формують фундамент для побудови обґрунтованої політики інклюзивного розвитку.

5.4. Моделювання впливу інклюзивних політик на розвиток економіки

Моделювання є одним із найважливіших інструментів сучасної економічної науки, який дозволяє оцінити, як зміни в політиці впливають на економічний розвиток, добробут населення, інвестиційну активність, зайнятість та інституційну стійкість. Для інклюзивної економіки моделювання має особливе значення, адже інклюзивні політики – це багатоаспектні втручання, що одночасно впливають на розподіл доходів, людський капітал, соціальну мобільність, зайнятість, доступ до послуг, ринок праці, цифровізацію та інституційні механізми. Ізольовано ці ефекти оцінити неможливо – потрібні цілісні моделі.

Економічні моделі дозволяють урядам і аналітикам змоделювати можливі сценарії майбутнього та передбачити наслідки політичних рішень: чи зменшить певна реформа бідність, чи підвищить продуктивність, чи зможе покращити становище вразливих груп

населення, чи сприятиме розвитку регіонів. Таким чином моделювання стає важливим інструментом обґрунтування інклюзивної політики, що має не лише соціальну, а й економічну доцільність.

Будь-яка модель інклюзивної економіки повинна враховувати три компоненти:

- ресурси, які інвестуються в інклюзивну політику (фінансові, людські, інституційні);
- механізми впливу, через які реалізується політика (освіта, інновації, цифровізація, соціальна підтримка, зайнятість);
- результати, які проявляються у вигляді підвищення продуктивності та добробуту.

Модель має описувати причинно-наслідкові зв’язки: що саме змінюється в економіці, якщо ми покращуємо доступ до освіти, розширюємо цифрову інфраструктуру або запускаємо програми підтримки підприємництва для вразливих груп?

Основні типи моделей, що застосовуються для оцінки інклюзивних політик:

1. Макроекономічні моделі загальної рівноваги –оцінюють взаємодію всіх секторів економіки: виробництва, інвестицій, споживання, ринку праці та державного сектора. У полі інклюзивності вони дозволяють відповісти на запитання:

Як зміна податкової політики вплине на розподіл доходів?

Чи підвищиться зайнятість певних груп населення?

Як підтримка малого бізнесу змінить регіональні диспропорції?

Моделі цього типу використовують у країнах ОЕСР для аналізу ефектів соціальних та інклюзивних реформ.

2. Моделі людського капіталу (Human Capital Models) – базуються на ідеї Гері Беккера про те, що освіта, здоров’я та навички є формами капіталу, що генерують майбутні доходи. Ці моделі допомагають оцінити ефект інвестицій у дошкільну освіту; вплив програм перекваліфікації на зайнятість; довгострокові вигоди від підтримки

охорони здоров’я; а також показують, як соціальні інвестиції трансформуються в економічне зростання.

3. Моделі міжрегіональної рівноваги та просторової інклюзивності. Оскільки інклюзивність має яскраво виражений просторовий вимір, важливо оцінювати, як різні політики впливають на регіони та громади. Просторові моделі допомагають:

- аналізувати транспортну й цифрову доступність;
- оцінювати вплив децентралізації;
- прогнозувати міграційні потоки;
- визначати ефекти вирівнювання територій.

4. Мікросимуляційні моделі використовуються для оцінки ефекту політики на домогосподарства та індивідів. Це один з найточніших інструментів оцінювання інклюзії.

Прикладом їх застосування є моделювання змін у доходах при реформі соціальних виплат; оцінка впливу реформ ринку праці на різні вікові групи; аналіз ефектів підвищення мінімальної зарплати; моделювання зміни податкового навантаження. Вони широко застосовуються Європейською комісією та Світовим банком.

5. Моделі оцінювання впливу цифровізації на інклюзивність досліджують:

- вплив доступу до інтернету на доходи;
- ефект цифрових навичок на продуктивність;
- вплив е-послуг на доступ до соціальної підтримки;
- зміни на ринку праці під впливом автоматизації.

Такі моделі особливо важливі для України, де цифрові реформи стали базою інклюзивності.

При побудові моделей інклюзивної економіки загалом можна виділити такі основні етапи:

Етап 1. Формулювання дослідницької гіпотези

Наприклад: *«Покращення доступу до цифрових послуг на 10% підвищить зайнятість у сільських громадах».*

Етап 2. Вибір системи показників

Вони мають відображати економічні та соціальні ефекти.

Етап 3. Побудова математичної схеми моделі. Це можуть бути рівняння попиту та пропозиції; функції виробництва; моделі регресії; оптимізаційні моделі.

Етап 4. Калібрування моделі – це етап, на якому теоретична конструкція перетворюється на інструмент, здатний працювати з реальними даними. Фактично це процес «підлаштування» моделі під емпіричну реальність, коли показники, змінні та параметри моделі наповнюються фактичними значеннями, отриманими з офіційних статистичних джерел. Для аналізу інклюзивних політик зазвичай використовують інформацію Державної служби статистики України, міністерств економічного, освітнього та цифрового профілів, дані адміністративних реєстрів громад, а також міжнародні статистичні бази – Світового банку, OECD, UNDP. Окреме значення мають відкриті дані порталу data.gov.ua, які дозволяють деталізувати локальні процеси.

Після збору даних першим технічним кроком є очистка масиву, що передбачає видалення пропусків, аномальних значень та корекцію очевидних статистичних помилок. Модель не може бути достовірною, якщо у вхідних даних містяться логічні суперечності або грубі відхилення, які спотворюють реальну картину. Далі дані приводять до єдиної шкали за допомогою нормалізації – найчастіше застосовують мін–макс нормалізацію або Z-нормалізацію. Без цього різнорідні показники не можуть бути коректно порівняні або включені в один інтегральний індекс.

Після підготовки даних здійснюється оцінювання параметрів моделі. На цьому етапі розраховуються коефіцієнти регресії, еластичності у функціях виробництва або ваги, що використовуються в оптимізаційних моделях. Іншими словами, саме тут визначається, наскільки сильно кожний фактор впливає на результуючу змінну, як змінюється зайнятість чи доходи при збільшенні доступу до цифрових послуг, або який внесок дає освіта чи інфраструктура.

Однак оцінити модель – це лише половина завдання. Важливо переконатися, що вона працює коректно. Для цього застосовують статистичну перевірку адекватності, яка включає t-тести на значущість окремих коефіцієнтів, F-тест на значущість всієї моделі, аналіз коефіцієнта детермінації R^2, що показує, яку частку варіації залежної змінної пояснює модель. Додатково оцінюються залишки регресії, щоб переконатися у відсутності автокореляції чи гетероскедастичності, а також перевіряється мультиколінеарність, яка може спотворити оцінку впливу незалежних змінних.

Останнім етапом є *валідація моделі* – перевірка її здатності відтворювати реальні процеси на даних, що не використовувалися під час побудови. Для цього модель тестують на іншій вибірці. Якщо прогнозні значення моделі добре узгоджуються з фактичними, можна стверджувати, що вона адекватно відображає економічні взаємозв’язки та може бути використана для сценарного аналізу й оцінювання інклюзивних політик.

Етап 5. Моделювання сценаріїв. Після того як модель інклюзивної економіки побудована та калібрована на реальних даних, наступним кроком є моделювання сценаріїв. Це етап, який дозволяє спрогнозувати, як змінюватиметься соціально-економічна система за різних варіантів політики. Сценарний аналіз дає можливість порівняти наслідки альтернативних рішень, оцінити потенційні ризики, а також визначити напрямки найбільш ефективного державного втручання.

Сценарне моделювання спирається на визначення кількох типових варіантів розвитку подій. Зазвичай формують три основні сценарії: базовий, оптимістичний та песимістичний.

Базовий сценарій показує, як система розвиватиметься без змін, тобто за умов збереження поточної політики. Він є «нульовою точкою» порівняння – відправною рамкою для оцінки ефектів майбутніх реформ.

Оптимістичний сценарій включає припущення про реалізацію інклюзивних політик у більш повному обсязі: збільшення інвестицій у людський капітал, розширення цифрової інфраструктури, зростання

доступності медичних і соціальних послуг, покращення ринку праці. Такий сценарій дозволяє побачити потенційну «верхню межу» можливих результатів.

Песимістичний сценарій моделює умови погіршення або неповної реалізації реформ: недофінансування громад, відставання цифровізації, посилення просторової нерівності, зростання бідності чи безробіття. Це дає змогу оцінити ризики та вразливі зони.

Іноді застосовують додаткові, спеціалізовані сценарії: наприклад, сценарії швидкої цифрової трансформації, сценарії демографічних змін, сценарії післявоєнної відбудови або сценарії регіонального вирівнювання.

У сценарному моделюванні ключовим є варіювання значень вхідних параметрів, наприклад:

- збільшення фінансування освіти на 10 %;
- зростання доступу до інтернету на 20 % у сільських громадах;
- зміна коефіцієнта зайнятості жінок на 5 %;
- скорочення бідності на 3 процентні пункти.

Модель прораховує, як ці зміни позначаться на інтегральному індексі інклюзивності, рівні доходів, зайнятості, доступі до послуг чи економічній продуктивності. У результаті сценарний аналіз дозволяє обґрунтувати, які політики дадуть найпомітніший ефект та які умови є критичними для успішної реалізації інклюзивних реформ.

Етап 6. Інтерпретація результатів. Після моделювання та аналізу сценаріїв наступним завданням дослідника є інтерпретація отриманих результатів. На цьому етапі важливо не просто подати числові значення коефіцієнтів або прогнозів, а пояснити їхнє економічне змістовне наповнення, оцінити відповідність теоретичним очікуванням і сформулювати висновки для політики.

Інтерпретація починається із аналізу знаків і величин коефіцієнтів. Якщо модель показує, що збільшення доступу до цифрових послуг має позитивний і статистично значущий вплив на зайнятість, це підтверджує гіпотезу, що цифровізація є ефективним інструментом інклюзивного розвитку. Важливо також оцінити масштаб впливу:

коефіцієнт регресії показує, наскільки саме зміниться залежна змінна при зміні фактора на одиницю. Це дозволяє визначити відносну вагу політики та її потенційну ефективність.

Результати повинні показати:

- чи зменшується нерівність;
- чи зростає зайнятість;
- як змінюється добробут населення;
- який вплив на продуктивність;
- чи є різниця між регіонами.

Під час інтерпретації слід звертати увагу на коефіцієнт детермінації R^2: він показує, яка частка варіації залежної змінної пояснюється моделлю. Високе R^2 (0,6–0,8) свідчить про те, що модель добре описує процеси, тоді як низьке значення може означати, що важливі фактори не включені або система має надто складну структуру.

Не менш важливим є аналіз залишків, який показує, чи не порушуються базові статистичні припущення – наприклад, відсутність автокореляції або гетероскедастичності. Якщо модель має систематичні відхилення, її необхідно скоригувати або використати іншу специфікацію.

Інтерпретація результатів також передбачає економічну логіку: чи відповідають отримані ефекти теоретичним уявленням про інклюзивний розвиток? Чи узгоджуються вони з міжнародними дослідженнями? Чи можуть існувати інші пояснення?

Заключним етапом є формування політичних рекомендацій на основі моделі. Наприклад, якщо моделювання показує, що зростання доступу до освіти у громадах найбільше впливає на інклюзію, це означає необхідність пріоритетних інвестицій саме в освітню інфраструктуру. Якщо ж найбільший ефект демонструє цифрова інклюзія, акцент може зміщуватися на розвиток інтернет-мереж, цифрових навичок та електронних послуг.

У цілому інтерпретація результатів – це процес перетворення математичних розрахунків на зрозумілі й дієві висновки для державної

політики, що робить моделювання реальним інструментом формування інклюзивної економіки.

Моделювання впливу інклюзивних політик – це необхідний інструмент сучасної економіки, який дозволяє перейти від інтуїтивних рішень до науково обґрунтованих стратегій. Воно показує, які саме механізми впливають на розвиток, як змінюється рівність можливостей, у які групи населення треба інвестувати, та які реформи дають найбільший ефект.

Інклюзивна економіка неможлива без аналітики, сценарного мислення та кількісного моделювання – саме вони показують, як політика вплине на майбутнє країни.

Питання для перевірки знань

1. У чому полягає різниця між міжнародними та національними індексами інклюзивності?
2. Які основні компоненти включає Індекс інклюзивного розвитку WEF?
3. Які групи індикаторів найчастіше використовуються для оцінки інклюзивності на регіональному рівні?
4. Чому інтегральні індекси є ефективнішими за окремі показники?
5. Яка відмінність між мін–макс нормалізацією, Z-нормалізацією та нормалізацією за еталоном?
6. Яку роль відіграє кореляційно-регресійне моделювання в аналізі інклюзивних політик?
7. Чому етап калібрування є критичним у побудові моделей інклюзивної економіки?
8. Які типові сценарії використовуються у моделюванні політик інклюзивного розвитку?
9. Що показує коефіцієнт детермінації R2R^2R2 у регресійних моделях?
10. У чому полягає практична цінність моделювання впливу інклюзивних політик для державного управління?

Тестові завдання

1. Яка характеристика найбільш точно описує міжнародні індекси інклюзивності?

A. Вони враховують тільки економічні показники

B. Вони орієнтовані винятково на країни ЄС

C. Вони дозволяють порівнювати країни за комплексом соціально-економічних параметрів

D. Вони будуються лише на даних ООН

2. Який блок входить до Індексу інклюзивного розвитку WEF?

A. Макрофінансова стабільність

B. Міжпоколінна рівність та стійкість

C. Рівень експорту

D. Демографічний тиск

3. Який підхід OECD найтісніше пов'язаний із оцінкою соціальної мобільності?

A. Індексний аналіз

B. Inclusive Growth Framework

C. Система національних рахунків

D. Прогнози МВФ

4. Який метод нормалізації приводить показники до шкали 0–1?

A. Z-нормалізація

B. Мін–макс нормалізація

C. Нормалізація за еталоном

D. Квадратичне згладжування

5. Z-нормалізація дозволяє визначити:

A. Максимальне і мінімальне значення показника

B. Ранг території

C. Відхилення значення від середнього у стандартних відхиленнях

D. Середньозважений результат

6. Який метод найчастіше використовують для дослідження впливу інклюзивних політик на зайнятість?

A. SWOT-аналіз

B. Експертне опитування

C. Регресійне моделювання

D. Кореляційна матриця без подальшого моделювання

7. Яке джерело найчастіше використовується для калібрування моделей інклюзивності?

A. Консалтингові звіти

B. Державна служба статистики України

C. Соцмережі

D. Опитування студентів

8. Що є ключовою метою калібрування моделі?

A. Підвищення значення R^2

B. Пошук оптимальної структури бюджету

C. Заміна залежної змінної

D. Налаштування моделі на фактичні статистичні дані

9. Який тест використовується для оцінки загальної значущості регресійної моделі?

A. t-тест

B. F-тест

C. Хі-квадрат

D. Тест Дарбіна–Уотсона

10. Який сценарій у сценарному моделюванні описує ситуацію без змін у політиці?

A. Песимістичний

B. Структурний

C. Базовий

D. Інерційний

11. Оптимістичний сценарій у моделюванні зазвичай передбачає:

A. Зменшення витрат на освіту

B. Покращення доступу до послуг та інвестицій в людський капітал

C. Повернення до попередніх тенденцій

D. Відсутність впливу інституцій

12. Що показує коефіцієнт детермінації R^2?

A. Середнє значення змінної

B. Частку варіації залежної змінної, пояснену моделлю

C. Рівень мультиколінеарності

D. Дисперсію залишків

13. Який показник зазвичай не включають до інтегральних індексів інклюзивності?

A. Рівень доступу до освіти

B. Рівень зайнятості

C. Розмір сільськогосподарських угідь

D. Доступ до цифрових послуг

14. Який метод дозволяє зменшити суб'єктивність при визначенні ваг індикаторів?

A. Ентропійний метод

B. Експертне зважування

C. Рівноважний підхід

D. Метод проб і помилок

15. Який підхід дає змогу оцінити вплив політики на окремі домогосподарства?

A. Макроекономічні моделі загальної рівноваги

B. Функції виробництва

C. Мікросимуляційні моделі

D. Метод головних компонент

Міні-кейси

Кейс 1. «Цифровий розрив у двох громадах». Дві сусідні громади мають дуже різний рівень доступу до інтернету: у першій охоплення складає 92%, у другій – лише 48%. При цьому рівень зайнятості – 68% та 52% відповідно. Дослідник припускає, що доступ до цифрових послуг може бути одним із факторів, який впливає на зайнятість.

Запитання: Яку модель доцільно застосувати для перевірки цієї гіпотези? Які додаткові індикатори потрібно включити, щоб отримати надійний результат?

Кейс 2. «Проблеми нормалізації». Під час побудови інтегрального індексу інклюзивності дослідник включив індикатори, які мають різні шкали: доходи – у гривнях, охоплення освітою – у відсотках, кількість лікарів – у розрахунку на 10 тис. населення. Попередня спроба агрегувати дані показала перекоси – індикатори з великими абсолютними значеннями сильно домінують над іншими.

Запитання: Який метод нормалізації слід застосувати, щоб збалансувати показники? Поясніть вибір.

Кейс 3. «Несподіваний результат моделі». При побудові регресійної моделі дослідник виявив, що один із факторів – освітній рівень населення – має негативний, але статистично значущий вплив на індекс зайнятості. Такий результат суперечить теорії людського капіталу.

Запитання: Які кроки потрібно зробити, щоб перевірити, чи не є цей результат наслідком мультиколінеарності, неправильної специфікації або проблем у вибірці?

Кейс 4. «Сценарії для регіональної стратегії». Область планує інвестувати у відновлення медичної інфраструктури та розвиток цифрової мережі. Дослідники побудували модель і отримали три

сценарії: у базовому – індекс інклюзивності зростає на 2%, в оптимістичному – на 6%, у песимістичному – знижується на 1%.

Запитання: Як керівникам області інтерпретувати ці результати? Які політичні рішення може підказати сценарний аналіз?

Кейс 5. «Дані з громад: що робити з пропусками?». Під час збору даних для індексу інклюзивності виявлено, що частина громад не надала інформацію про чисельність працівників у сфері медицини, частина – про витрати на освіту, а в деяких дані мають аномальні значення (наприклад, охоплення освітою понад 110%).

Запитання: Як слід обробити такі дані перед калібруванням моделі? Які підходи до очистки даних Ви застосували б?

Письмові завдання

1. Розробіть власну концептуальну модель інтегрального індексу інклюзивності для територіальної громади.

Опишіть складові індексу, поясніть вибір індикаторів (економічних, соціальних, інституційних, цифрових і просторових), запропонуйте метод нормалізації та можливу схему зважування. У висновку обґрунтуйте, які аспекти інклюзивності Ваша модель відображає найповніше.

2. На основі вибраного вами набору даних побудуйте кореляційну матрицю індикаторів інклюзивності.

Проаналізуйте силу та напрямок зв’язків між показниками. Поясніть, які змінні потенційно можуть створювати мультиколінеарність і як це впливатиме на результати регресійної моделі.

3. Сформуйте регресійну модель для оцінювання впливу цифрової інклюзії на ключовий соціально-економічний показник (наприклад, зайнятість, доходи або рівень бідності).

Запропонуйте специфікацію моделі, поясніть вибір незалежних змінних, побудуйте рівняння та опишіть, які результати Ви очікуєте отримати з теоретичної точки зору.

4. Використовуючи умовні дані, виконайте нормалізацію трьох індикаторів різними методами (мін–макс, Z-нормалізація, нормалізація за еталоном).

Порівняйте отримані результати і поясніть, як вибір методу може вплинути на підсумкове ранжування регіонів у інтегральному індексі.

5. Проведіть сценарний аналіз впливу інклюзивних політик у регіоні.

Опишіть три сценарії – базовий, оптимістичний і песимістичний – та визначте вхідні параметри (зміни у доступі до освіти, цифрових послуг, охорони здоров'я, інфраструктури). На основі логіки моделі поясніть, як кожен сценарій може вплинути на інтегральний індекс інклюзивності та які управлінські висновки з цього випливають.

МОДУЛЬ 2.
ІНКЛЮЗИВНА ЕКОНОМІКА В УМОВАХ ВІДНОВЛЕННЯ ТА ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

ТЕМА 6.
ІНКЛЮЗИВНІ РИНКИ ПРАЦІ У ТРАНСФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ

6.1. Сутність та структура інклюзивного ринку праці.
6.2. Інклюзивна зайнятість: молодь, жінки, люди з інвалідністю.
6.3. Ринок праці України в умовах війни та кризи.
6.4. Політики та інструменти інклюзивної зайнятості.

6.1. Сутність та структура інклюзивного ринку праці

Ринок праці в інклюзивній економіці розглядається не лише як механізм взаємодії попиту і пропозиції робочої сили, а як соціально-економічна система, що забезпечує доступ до зайнятості для максимально широкого кола населення – незалежно від віку, статі, місця проживання, стану здоров’я, соціального статусу чи життєвих обставин. На відміну від традиційного уявлення, де ринок праці функціонує передусім як простір економічного обміну, інклюзивний підхід наголошує на його соціальній місії, пов’язаній із реалізацією потенціалу кожної людини та створенням умов для справедливої участі у виробництві.

> *Інклюзивний ринок праці* – це система економічних та соціальних відносин, у межах якої всі групи населення мають реальний доступ до якісної зайнятості, а бар’єри участі в трудовій діяльності цілеспрямовано зменшуються за допомогою державних політик, інституційних механізмів і ринкових інструментів. Його основним

орієнтиром є не лише зростання кількості робочих місць, а й справедливість, рівність можливостей і безпечні умови праці.

У трансформаційній економіці, що характеризується воєнними викликами, швидкою цифровізацією, демографічними змінами та реформами інституцій, інклюзивність ринку праці набуває особливої актуальності. Саме в перехідні періоди зростає ризик нерівності, вразливості окремих груп, структурного безробіття та регіональних диспропорцій. Тому інклюзивний ринок праці виступає важливим фактором соціальної стабільності й економічної стійкості.

Інклюзивність ринку праці проявляється через низку ознак, що відрізняють його від традиційних моделей зайнятості.

Основні характеристики інклюзивного ринку праці:

1. Рівний доступ до можливостей зайнятості. Йдеться про умови, за яких жодна група населення – жінки, молодь, люди з інвалідністю, ветерани, внутрішньо переміщені особи, особи передпенсійного віку – не зазнає дискримінації або штучних обмежень. Ринок праці має бути здатним інтегрувати різних людей, забезпечуючи адаптовані умови праці, перенавчання та підтримку.

2. Наявність якісних робочих місць. Інклюзивність передбачає не просто працевлаштування, а достойну, безпечну і продуктивну працю. Критеріями якості виступають: рівень заробітної плати, стабільність зайнятості, соціальний захист, можливості кар’єрного росту, баланс між роботою та життям.

3. Соціальний діалог і сильні інституції. Тристороння взаємодія держави, профспілок і роботодавців забезпечує справедливі трудові стандарти та формує механізми захисту працівників. Чим ефективніші інституції ринку праці, тим вищий рівень його інклюзивності.

4. Акцент на людському капіталі. Інклюзивний ринок праці базується на розвитку компетенцій і здатності людей адаптуватися. Освіта протягом життя, програми перекваліфікації та доступ до цифрових навичок стають структурними елементами системи.

5. Гнучкість і адаптивність у періоди шоків. В умовах війни, технологічних змін чи економічних криз інклюзивний ринок праці

забезпечує механізми підтримки: субсидовану зайнятість, допомогу у перенавчанні, гнучкі форми роботи, реабілітаційні програми для ветеранів і ВПО.

Структуру інклюзивного ринку праці доцільно розглядати як багаторівневу систему з взаємопов'язаними елементами.

1. Суб'єкти ринку праці, якими є: працівники (у т. ч. вразливі групи), роботодавці, державні органи управління, профспілки, інституції зайнятості (служба зайнятості, центри кар'єри, приватні агенції), освітні заклади та центри підготовки кадрів.

Кожен суб'єкт відіграє власну роль у створенні або усуненні бар'єрів до праці.

2. Інституційне середовище. Включає нормативно-правову базу, стандарти праці, регулювання зайнятості, механізми соціального страхування та політики недискримінації. Саме інституції забезпечують інклюзивність через правила та гарантії.

3. Інфраструктура ринку праці – це система організацій і платформ, що забезпечують функціонування ринку:

- центри зайнятості;
- рекрутингові сервіси;
- цифрові платформи працевлаштування;
- інкубатори та центри підтримки підприємництва;
- система професійно-технічної освіти.

Присутність цифрових платформ і сервісів, таких як «Єдина платформа зайнятості», істотно підсилює інклюзивність через доступність.

4. Система заходів активної та пасивної політики зайнятості. Активні заходи: перекваліфікація, програми підтримки МСП, стажування, компенсація роботодавцям. Пасивні: соціальні виплати, допомога з безробіття, програми підтримки вразливих груп.

Поєднання цих заходів визначає здатність системи інтегрувати людей у трудову діяльність.

Отже, інклюзивний ринок праці – це комплексна система, що поєднує економічні, соціальні та інституційні компоненти. Його

основне завдання – створити умови, за яких праця стає доступною і гідною для кожного, а економічне відновлення базується на максимально повному використанні людського потенціалу. У трансформаційній економіці, зокрема українській, інклюзивність ринку праці стає не лише етичним, а й стратегічним імперативом для стійкості та розвитку.

6.2. Інклюзивна зайнятість: молодь, жінки, люди з інвалідністю

Інклюзивна зайнятість передбачає створення таких умов на ринку праці, за яких кожна людина – незалежно від віку, статі, стану здоров'я чи соціального статусу – має реальну можливість працювати, отримувати дохід та розвиватись професійно. У трансформаційній економіці України, яка одночасно переживає наслідки війни, демографічний спад, масову міграцію та швидку цифровізацію, питання рівного доступу до праці для вразливих груп набуває стратегічного значення.

Найчастіше виклики інклюзії проявляються у трьох груп населення:

1. молодь;
2. жінки;
3. люди з інвалідністю.

Кожна з цих груп має специфічні бар'єри, але водночас – і власний потенціал, який інклюзивний ринок праці повинен розкрити.

1. Молодь: стартові можливості та бар'єри входу на ринок праці. Молоді люди є носіями інноваційності, цифрових навичок та гнучких компетенцій. Але саме вони найчастіше стикаються з труднощами при вході на ринок праці.

Типові бар'єри:

- брак досвіду, який роботодавці нерідко вимагають навіть для початкових посад;
- невідповідність освітньої підготовки потребам ринку, зокрема у сферах IT, інженерії, аналітики даних, підприємництва;

- регіональні диспропорції: молодь із сільських територій має обмежені можливості працевлаштування;
- міграційні процеси, коли значна частина молодих фахівців виїжджає за кордон у пошуках кращої професійної реалізації.

Інклюзивний підхід до молодіжної зайнятості передбачає розширення програм стажування та дуальної освіти, розвиток молодіжних бізнес-інкубаторів, підтримку цифрової та підприємницької грамотності, створення каналів швидкого переходу з освіти у перше місце роботи.

Такі заходи дозволяють молоді не просто знайти роботу, а інтегруватися в економіку як активні учасники інноваційного розвитку.

2. Жінки: гендерний вимір інклюзивності ринку праці. Жінки становлять значну частину трудового потенціалу України, однак їхня зайнятість характеризується низкою структурних обмежень. Серед них:

- гендерний розрив у зарплаті, який у багатьох секторах сягає 20–30%;
- високе навантаження неоплачуваною домашньою працею, що зменшує можливості для професійного зростання;
- професійна сегрегація – концентрація жінок у менш оплачуваних секторах (освіта, соціальна сфера, торгівля);
- бар'єри кар'єрного просування, зокрема недостатня представленість жінок на керівних посадах;
- ризики, пов'язані з війною, включно з вимушеним переміщенням, втратами соціальних гарантій, доглядовими обов'язками.

Інклюзивний ринок праці формує умови, які дозволяють жінкам працювати на рівних. Сюди належать гнучкі режими роботи, підтримка жіночого підприємництва, створення умов для поєднання роботи й сім'ї (доступ до якісних дитсадків, послуг догляду), програми лідерства та кар'єрного зростання, подолання стереотипів у професійній сфері.

У трансформаційній економіці роль жінок у відновленні та соціальній стабільності країни стає ключовою, тому інклюзія цієї групи – не просто соціальний пріоритет, а економічний імператив.

3. Люди з інвалідністю: доступність, адаптація, інтеграція. Люди з інвалідністю – одна з найбільш уразливих груп на ринку праці, і водночас одна з тих, чий потенціал часто недооцінюють. Бар'єри для їх зайнятості мають комплексний характер:

- фізична недоступність робочих місць – невідповідність інфраструктури;
- обмежені можливості транспортування до роботи, особливо в громадах;
- стереотипи роботодавців щодо продуктивності та необхідності адаптацій;
- недостатній рівень доступності освіти та професійної підготовки;
- правові обмеження у деяких видах зайнятості.

Впровадження інклюзивного підходу до людей з інвалідністю включає адаптацію робочих місць та інфраструктури, використання асистивних технологій (платформи читання з екрана, автоматизовані інтерфейси, спеціальні робочі станції), підтримку підприємництва людей з інвалідністю, податкові стимули для роботодавців, професійне навчання та перекваліфікацію.

Особливу роль при цьому відіграють цифрові технології, що дають змогу працювати дистанційно, знижують просторові бар'єри й відкривають нові сегменти зайнятості.

Ці три групи – молодь, жінки та люди з інвалідністю – не є ізольованими. Часто виклики їх зайнятості перетинаються. Наприклад:

- молоді жінки стикаються з подвійними ризиками (вік + гендер),
- особи з інвалідністю можуть одночасно бути молодими та потребувати перекваліфікації,
- молоді матері мають специфічні потреби у гнучкому графіку та дистанційній роботі.

Тому ефективні інклюзивні ринки праці не створюють окремі «коробкові» рішення, а вибудовують комплексні системи підтримки, що охоплюють освіту, інфраструктуру, цифровізацію, соціальний діалог і податкові стимули.

Отже, інклюзивна зайнятість – це механізм формування соціальної стійкості та економічного зростання. Залучення молоді, жінок і людей з інвалідністю не тільки зменшує нерівність і бідність, але й підвищує продуктивність та інноваційність ринку праці. У період відновлення України саме ці групи можуть стати драйверами трансформацій, за умови що політики будуть орієнтовані на справедливі, доступні та адаптивні можливості зайнятості.

6.3. Ринок праці України в умовах війни та кризи

Ринок праці України у період повномасштабної війни зазнав безпрецедентних трансформацій. Він став простором глибоких структурних зрушень, коли традиційні механізми зайнятості, мобільності робочої сили та функціонування підприємств були порушені або повністю змінені. У цих умовах ринок праці перетворився на ключовий індикатор суспільної стійкості, здатності економіки адаптуватися та швидко перебудовуватися під потреби часу.

Ринок праці в умовах війни – це система соціально-економічних відносин, яка функціонує під впливом зовнішніх шоків воєнного характеру, що зумовлюють різкі зміни у структурі зайнятості, мобільності робочої сили, попиті й пропозиції праці, а також у пов’язаних інституційних механізмах. У таких умовах ключовими стають адаптивність, гнучкість та здатність держави реагувати на порушення економічних і соціальних зв’язків.

Однією з найдраматичніших змін став зсув економічної активності із зон бойових дій до більш безпечних регіонів. Це спричинило нерівномірний розподіл робочої сили й посилило навантаження на ринки праці західних і центральних областей.

Сучасні регіональні тенденції зумовлені війною:

- у регіонах прифронтової зони різко скоротився попит на робочу силу;
- у відносно безпечних регіонах пропозиція праці збільшилася швидше, ніж кількість робочих місць;
- зросла конкуренція за некваліфіковану працю, але виник дефіцит технічних і висококваліфікованих спеціалістів;
- територіальна мобільність стала вимушеною, а не економічно мотивованою.

Регіональні перекоси посилюють загальну нерівність та ускладнюють завдання формування інклюзивного ринку праці, оскільки можливості працевлаштування стали залежними не стільки від навичок, скільки від місця проживання.

Структурні зрушення у зайнятості та професійній підготовці. Внаслідок війни значна частина секторів змінила характер діяльності або тимчасово втратила функціональність. Водночас зросла потреба в нових професіях, особливо у сферах оборонної економіки, логістики, будівництва, соціальної роботи та ІТ.

Найпомітніші професійні трансформації:

- зростання попиту на фахівців у сфері будівництва, відновлення інфраструктури та гуманітарної допомоги;
- зменшення зайнятості у промисловості та великих виробництвах у зоні ризику;
- перегрупування робочої сили у сфері торгівлі та послуг;
- розвиток дистанційної та гнучкої зайнятості як вимушеної адаптивної форми;
- швидке поширення програм перекваліфікації (зокрема цифрової).

Такі процеси змушують систему освіти та зайнятості працювати у режимі прискореної адаптації.

У воєнний період ринок праці не лише змінюється структурно, а й виявляє групи, чиє становище стає найбільш нестабільним. *Соціальні ризики та вразливі групи*, до них належать:

- внутрішньо переміщені особи, які часто не можуть застосувати свій попередній досвід;
- ветерани та військовослужбовці, які потребують реабілітації й професійного перенавчання;
- жінки з дітьми, що поєднують догляд і пошук роботи;
- молодь, що вступає на ринок у період шоку;
- люди з інвалідністю, кількість яких зросла через воєнні травми.

Таким чином, інклюзивний підхід до ринку праці в умовах війни передбачає не лише відновлення робочих місць, а й системну підтримку цих груп.

Державна реакція та інклюзивні механізми відновлення зайнятості. Завдання держави полягає у стабілізації ринку праці в кризові періоди. Комбінація активних та пасивних заходів дозволяє пом'якшити наслідки шоків, підтримати населення та стимулювати економічну активність.

Серед основних інструментів політики:

- програми компенсації роботодавцям за працевлаштування ВПО, молоді, людей з інвалідністю;
- грантові програми «єРобота» для відкриття власної справи;
- розвиток цифрових платформ зайнятості та онлайн-навчання;
- програми перепідготовки та розвитку навичок (зокрема цифрових);
- підтримка підприємництва в регіонах відновлення.

Такі механізми дозволяють зменшити глибину кризи та формують умови для майбутнього інклюзивного зростання.

Загалом, ринок праці України в умовах війни – це простір одночасних викликів і можливостей. Він переживає втрату частини людського капіталу, глибокі регіональні зрушення та професійні трансформації, але також демонструє здатність до адаптації, інновацій та цифровізації. Інклюзивний підхід до його відновлення стає критично важливим, адже саме він визначатиме соціальну стійкість, швидкість відбудови та довгострокову конкурентоспроможність країни.

6.4. Політики та інструменти інклюзивної зайнятості

Формування інклюзивного ринку праці неможливе без цілеспрямованих політик, які створюють умови для залучення різних груп населення, підтримки їх у періоди кризи та забезпечення рівного доступу до якісної праці. Політики інклюзивної зайнятості – це системний набір рішень, спрямованих на те, щоб кожна людина могла реалізувати свій трудовий потенціал, незалежно від віку, статі, стану здоров'я, місця проживання чи соціальних обставин.

Інклюзивний підхід поєднує державне регулювання, інституційні зміни, партнерство з бізнесом, цифрові рішення й локальні ініціативи громад. Ці політики мають одночасно вирішувати проблеми безробіття, нерівності та структурних диспропорцій ринку праці.

Державні політики інклюзивної зайнятості забезпечується через поєднання активних і пасивних заходів.

Активні політики зайнятості спрямовані на підвищення можливостей працевлаштування:

- ✓ програми перепідготовки та коротких курсів;
- ✓ професійне навчання дорослих;
- ✓ оплачувані стажування для молоді;
- ✓ гранти на відкриття власної справи;
- ✓ компенсації роботодавцям за працевлаштування ВПО, людей з інвалідністю, ветеранів.

Їхнє завдання – створити умови, за яких людина може повернутися на ринок праці навіть після тривалих перерв або втрати професії через війну.

Пасивні політики забезпечують соціальну підтримку тим, хто тимчасово не має можливості працювати:

- допомога з безробіття;
- програми соціального страхування;
- підтримка сімей із дітьми та осіб із доглядовими обов'язками.

Ці заходи зменшують ризики бідності й дозволяють людям шукати роботу без критичного тиску.

Державні та регіональні інституції створюють середовище, у якому інклюзія стає практикою, а не декларацією.

До інституційніних інструментів підтримки інклюзивної зайнятості належать:

- модернізація Державної служби зайнятості – персональні плани працевлаштування, кар'єрні консультації, супровід вразливих груп;
- партнерства «держава – бізнес – освіта», що дозволяють узгоджувати підготовку кадрів з реальними потребами ринку;
- локальні центри розвитку кар'єри в громадах, які працюють із ВПО, ветеранами, молоддю;
- системи професійної орієнтації для школярів і дорослих.

Інституційний розвиток визначає здатність системи швидко адаптуватись до нових викликів – депопуляції, міграції, цифровізації.

Адаптація робочих місць у цьому контексті має розглядатися не лише як виконання правових зобов'язань щодо осіб з інвалідністю, а як інструмент розширення кадрового потенціалу підприємств за рахунок залучення мотивованих і кваліфікованих працівників з унікальним досвідом. Водночас стримувальним чинником для українського бізнесу залишається необхідність трансформації робочого середовища та внутрішніх регламентів, що передбачає впровадження принципів недискримінації, «розумного пристосування», забезпечення доступності, формування інклюзивної організаційної культури та системне навчання персоналу на всіх рівнях. Реалізація інклюзивної кадрової політики має включати рівну оплату праці за однакову роботу, рівні можливості професійної реалізації та дієві механізми захисту від дискримінації за ознаками віку, статі чи інвалідності [4].

Без участі бізнесу політики інклюзивної зайнятості не можуть бути ефективними. Тому держава пропонує *інструменти стимулювання роботодавців:*

– компенсація ЄСВ за працевлаштування людей із вразливих груп. У 2023–2024 роках роботодавець отримує компенсацію

ЄСВ протягом **1**2 місяців, якщо працевлаштовує ВПО на повну зайнятість. Це стимулює бізнес не обирати «ідеальних» кандидатів, а відкривати доступ тим, хто має складні життєві обставини. Для компанії це означає економію на фонді оплати праці, а для держави – інтеграцію людей у економіку та зменшення соціальних витрат;

- гранти на створення нових робочих місць. До прикладу, У межах програми «єРобота», що діє з 2022 року, бізнеси можуть отримати: грант на власну справу до 250 тис. грн, грант на розвиток переробного підприємства – до 8 млн грн, садівничі та тепличні гранти. Однією з умов отримання коштів є створення нових робочих місць, причому із пріоритетом для вразливих груп – ВПО, жінок, осіб із інвалідністю;
- податкові стимули для соціальних підприємств. Соціальні підприємства, які наймають людей з інвалідністю, ветеранів або інших вразливих груп, можуть претендувати на пільги зі сплати податку на прибуток, спрощену систему оподаткування, участь у державних закупівлях як суб’єкти соціального підприємництва;
- підтримка адаптації робочих місць (спеціальне обладнання, безбар’єрне середовище).

Важливою частиною є також розвиток корпоративної політики інклюзії: недискримінаційні стандарти, програми підтримки матерів, ветеранів, людей з інвалідністю, системи наставництва та внутрішнього навчання.

Цифрові інструменти інклюзивної зайнятості набувають особливого значення в період війни та нестабільності. Цифровізація стала одним із найпотужніших інструментів інклюзії на ринку праці. Її можливості включають:

- дистанційне навчання та перекваліфікацію;
- віддалену роботу для людей з інвалідністю, батьків із маленькими дітьми, мешканців сільських територій;
- електронні платформи пошуку роботи;

- цифрові сервіси підтримки підприємництва;
- автоматичні рекомендаційні системи, які допомагають людям обрати професію.

Цифрові інструменти зменшують просторові бар’єри та розширюють доступ до можливостей для тих, хто раніше був із них виключений [22].

Локальні політики та регіональні інструменти інклюзії. Децентралізація зробила громади ключовими учасниками формування інклюзивного ринку праці.

На місцевому рівні ефективними є:

- створення регіональних центрів перекваліфікації;
- розробка програм зайнятості для ВПО та ветеранів;
- підтримка місцевих бізнесів через грантові програми;
- розвиток соціального підприємництва;
- формування кластерів зайнятості у певних галузях (виробництво, переробка, агросектор).

Оскільки саме громади найкраще знають свій контекст, локальні інструменти часто є більш ефективними, ніж універсальні державні програми.

> Політика та інструменти інклюзивної зайнятості – це багатокомпонентна система, що поєднує державні програми, інституційні рішення, стимулювання роботодавців, цифрові сервіси й локальні ініціативи. Їх спільна мета – зробити ринок праці доступним, справедливим та стійким до криз.

У воєнних і післявоєнних умовах такі політики не лише зменшують нерівність, а й забезпечують економічне відновлення, зміцнення людського капіталу та формування інноваційної економіки майбутнього.

Питання для перевірки знань

1. У чому полягає відмінність між традиційним і інклюзивним ринком праці?
2. Які елементи структури інклюзивного ринку праці забезпечують зменшення бар'єрів для вразливих груп?
3. Назвіть основні бар'єри входу молоді на ринок праці та поясніть, чому вони посилюються в умовах трансформаційної економіки.
4. Як гендерні диспропорції проявляються на українському ринку праці, і які інструменти можуть їх зменшити?
5. Які види адаптацій робочих місць є найбільш ефективними для працевлаштування людей з інвалідністю?
6. Як війна змінила регіональну структуру ринку праці в Україні та які наслідки це має для зайнятості?
7. У чому полягають основні ризики тінізації ринку праці в умовах війни та економічної кризи?
8. Які цифрові інструменти сприяють інклюзивній зайнятості та як вони зменшують просторові бар'єри?
9. Які фінансові стимули держава пропонує роботодавцям для працевлаштування вразливих груп?
10. Чому локальні громади стали основними учасниками політики інклюзивної зайнятості після 2020 року?

Тестові завдання

1. Яка характеристика найбільш точно визначає інклюзивний ринок праці?

A. Ринок із високою часткою державної зайнятості

B. Ринок, що забезпечує формальну рівність прав

C. Ринок, який створює умови для реального доступу різних груп до якісної зайнятості

D. Ринок із мінімальним регулюванням

2. Який елемент структури інклюзивного ринку праці формує інституційні умови для доступності та недискримінації?

A. Рівень середньої зарплати

B. Нормативно-правове середовище та інституції зайнятості

C. Міграційні потоки

D. Стан інфраструктури ринку праці

3. Який із наведених чинників є головним бар'єром для входу молоді на ринок праці?

A. Низький рівень цифрових навичок

B. Висока мобільність населення

C. Вимога попереднього досвіду роботи для більшості посад

D. Нестача вакансій у державному секторі

4. Яка форма дискримінації найбільше впливає на зайнятість жінок в Україні?

A. Територіальна нерівність

B. Наявність вищої освіти

C. Гендерна сегрегація та неоплачувана домашня праця

D. Нерівність доступу до кредитів

5. Який фактор найбільше знижує можливості зайнятості ВПО?

A. Вік працівника

B. Втрата локальних соціальних мереж та професійних контактів

C. Низька цифрова грамотність

D. Відсутність громадянства

6. Який сектор показав найбільшу стійкість на ринку праці України під час війни?

A. Готельно-ресторанний бізнес

B. Охорона здоров'я

C. Сектор IT та цифрових послуг

D. Нафтопереробна промисловість

7. Який ризик найбільш характерний для зростання неформальної зайнятості в умовах війни?

A. Підвищення конкуренції

B. Зростання експорту

C. Втрата соціального страхування та пенсійних прав

D. Надмірне регулювання бізнесу

8. Який інструмент інклюзивної політики найбільше допомагає людям з інвалідністю працювати дистанційно?

A. Збільшення мінімальної зарплати

B. Асистивні цифрові технології та адаптовані програмні рішення

C. Пільги на комунальні послуги

D. Перенесення підприємств у безпечні регіони

9. Який механізм стимулювання найчастіше застосовується для роботодавців, що працевлаштовують ВПО?

A. Зниження ставки ПДВ

B. Доступ до державних закупівель

C. Компенсація ЄСВ протягом 12 місяців

D. Державне страхування майна підприємства

10. Який інструмент найефективніший для подолання регіональних диспропорцій зайнятості?

A. Підвищення пенсій

B. Релокація бізнесу та створення робочих місць у громадах із дефіцитом кадрів

C. Обмеження внутрішньої міграції

D. Зменшення кількості університетів

11. Який фактор найбільше сприяє інклюзивній зайнятості жінок?

A. Збільшення частки чоловіків у керівних органах

B. Доступ до гнучких форм зайнятості та послуг догляду за дітьми

C. Підвищення податків

D. Зростання кількості підприємств у промисловості

12. Який індикатор найкраще характеризує інклюзивність ринку праці ветеранів?

A. Кількість демобілізованих

B. Рівень імміграції

C. Наявність програм реабілітації, перекваліфікації й адаптації на робочому місці

D. Рівень оборонних витрат держави

13. Який інструмент використовується для залучення роботодавців до адаптації робочих місць?

A. Адміністративні штрафи

B. Квоти на імпорт

C. Часткова компенсація витрат на спеціальне обладнання та безбар'єрні рішення

D. Сертифікація ISO

14. Яка характеристика воєнного ринку праці є найточнішою?

A. Зменшення регіональних диспропорцій

B. Підвищення зайнятості у сфері туризму

C. Різка зміна географії зайнятості та дефіцит кадрів у критичних секторах

D. Повне вирівнювання попиту й пропозиції

15. Який цифровий інструмент найбільше сприяє інклюзивності в громадах із низькою мобільністю?

A. Офлайн-ярмарки вакансій

B. Платформи онлайн-навчання та дистанційної роботи

C. Збільшення тривалості робочого часу

D. Друковані оголошення про роботу

Міні-кейси

Кейс 1. «ВПО і локальний ринок праці громади»

Після початку активних бойових дій у невелику громаду Західної України переїхало понад 4 тисячі ВПО. Кількість вакансій у громаді майже не змінилась, але кількість шукачів роботи зросла вдвічі. Місцева служба зайнятості повідомляє, що більшість ВПО мають досвід у промисловості та логістиці, яких у громаді практично немає.

Запитання: Які інструменти інклюзивної зайнятості слід застосувати громаді, щоб збалансувати диспропорції між попитом і пропозицією праці?

Кейс 2. «Жінки та неоплачувана праця»

У великій торговельній компанії жінки становлять 65% персоналу, але займають лише 15% керівних посад. Під час внутрішнього опитування більшість жінок зазначили, що вони мають значне навантаження неоплачуваною домашньою працею та не можуть працювати повний робочий день.

Запитання: Які корпоративні політики або державні стимули могли б допомогти цій компанії підвищити інклюзивність зайнятості жінок?

Кейс 3. «Люди з інвалідністю та адаптація робочих місць»

ІТ-компанія з Києва хоче найняти 5 людей з інвалідністю, але офісна інфраструктура не відповідає вимогам доступності. Компанія також не має досвіду встановлення асистивних технологій.

Запитання: Які джерела фінансування та механізми державної підтримки може використати роботодавець? Які саме адаптації робочих місць є найважливішими у цьому випадку?

Кейс 4. «Ринок праці у прифронтовому регіоні»

У прифронтовій області зруйновано частину підприємств, значна частина чоловіків мобілізована, а бізнес масово скорочує виробництво. Водночас зростає потреба у фахівцях соціального сектору, будівельній галузі та логістиці.

Запитання: Які політики інклюзивної зайнятості можуть стабілізувати ринок праці в регіоні? Як держава може підтримати роботодавців, щоб уникнути подальшого спаду зайнятості?

Кейс 5. «Молодіжна безробітність у цифровій економіці»

Велике місто відкриває інноваційний парк. Роботодавці повідомляють, що не можуть знайти молодих працівників із достатніми навичками – зокрема аналітикою даних, програмуванням та проектним менеджментом. Молоді люди кажуть, що не мають доступу до якісних освітніх програм або наставництва.

Запитання: Які інструменти слід застосувати місту, роботодавцям і закладам освіти, щоб зменшити розрив між потребами ринку та компетенціями молоді?

Письмові завдання

1. Проаналізуйте трансформації ринку праці України в умовах війни.

Опишіть ключові зміни в структурі зайнятості, регіональні відмінності, вплив міграції та мобілізації. Запропонуйте власну класифікацію факторів, що визначають стійкість ринку праці в умовах потрясінь.

2. Оцініть бар'єри та можливості зайнятості для однієї з груп: молоді, жінок або людей з інвалідністю.

Використовуючи наукові підходи до інклюзивності, сформулюйте перелік бар'єрів та запропонуйте систему заходів, які можуть покращити доступ цієї групи до якісної зайнятості. Наведіть приклади можливих індикаторів для моніторингу прогресу.

3. Запропонуйте модель локальної політики інклюзивної зайнятості для територіальної громади.

Визначте ключові цілі, цільові групи, механізми підтримки, партнерства (держава–бізнес–освіта) та інструменти моніторингу

ефективності. Поясніть, чому обрана модель є адаптивною до воєнних і повоєнних умов.

4. Проаналізуйте ефективність державних стимулів для роботодавців (компенсація ЄСВ, гранти, адаптація робочих місць).

Оцініть їхній вплив на працевлаштування вразливих груп. Зробіть порівняльний аналіз: які стимули працюють найкраще для молоді, для людей з інвалідністю, для ветеранів, для ВПО? Запропонуйте можливі напрями вдосконалення.

5. Розробіть пропозиції щодо підвищення інклюзивності корпоративної політики великої компанії.

Оберіть умовну компанію (виробничу, IT, торговельну або логістичну) і опишіть:

- які бар’єри існують для працевлаштування жінок, молоді, ветеранів або людей з інвалідністю;
- які інструменти (гнучкі графіки, адаптація робочих місць, наставництво, програми навчання) компанія може впровадити;
- як ці інструменти вплинуть на продуктивність, корпоративну культуру та стійкість бізнесу.

ТЕМА 7.
ЗАЛУЧЕННЯ ВРАЗЛИВИХ ГРУП ДО ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

7.1. Інклюзія ветеранів, впо та інших соціально вразливих груп.
7.2. Освітні та професійні програми для груп ризику.
7.3. Соціальне підприємництво як інструмент інклюзії.
7.4. Бар'єри залучення та моделі їх подолання.

7.1. Інклюзія ветеранів, ВПО та інших соціально вразливих груп

Залучення вразливих груп до економічної діяльності є одним із ключових викликів інклюзивного розвитку України під час війни та у період післявоєнної трансформації. На відміну від традиційних підходів, які часто розглядають зайнятість як технічний процес підбору кадрів, інклюзивний підхід акцентує на відновленні людського потенціалу, подоланні соціальних і психологічних бар'єрів та створенні середовища, в якому участь у економічному житті стає реальною для всіх груп населення.

Інклюзія ветеранів, внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та інших груп не зводиться до надання допомоги – це, перш за все, про інтеграцію, тобто включення людей у суспільні процеси на рівних умовах, з повагою до їхніх потреб, травматичних досвідів та можливостей. Кожна з цих груп має власні траєкторії вразливості, тому політики інклюзії мають бути гнучкими та адресними:

1. Інклюзія ветеранів: від відновлення до економічної інтеграції

Після початку повномасштабної війни Україна отримала безпрецедентну кількість військових, які повертаються до цивільного життя. Для частини з них проблемою є **не відсутність навичок, а зміна ролі**, травматичний досвід, необхідність адаптації до нових соціальних очікувань і вимог цивільної економіки.

Основні бар'єри для ветеранів мають багатовимірний характер:

- психологічні наслідки (ПТСР, підвищена тривожність, втома, труднощі концентрації);

- фізичні обмеження, зумовлені пораненнями;
- перекваліфікація, оскільки бойові компетенції часто не мають прямих аналогів у цивільних професіях;
- стигматизація, коли роботодавці не розуміють специфічних потреб ветерана або бояться «ризиків».

Інклюзія ветеранів передбачає три взаємопов'язані напрями (рис. 7.1.):

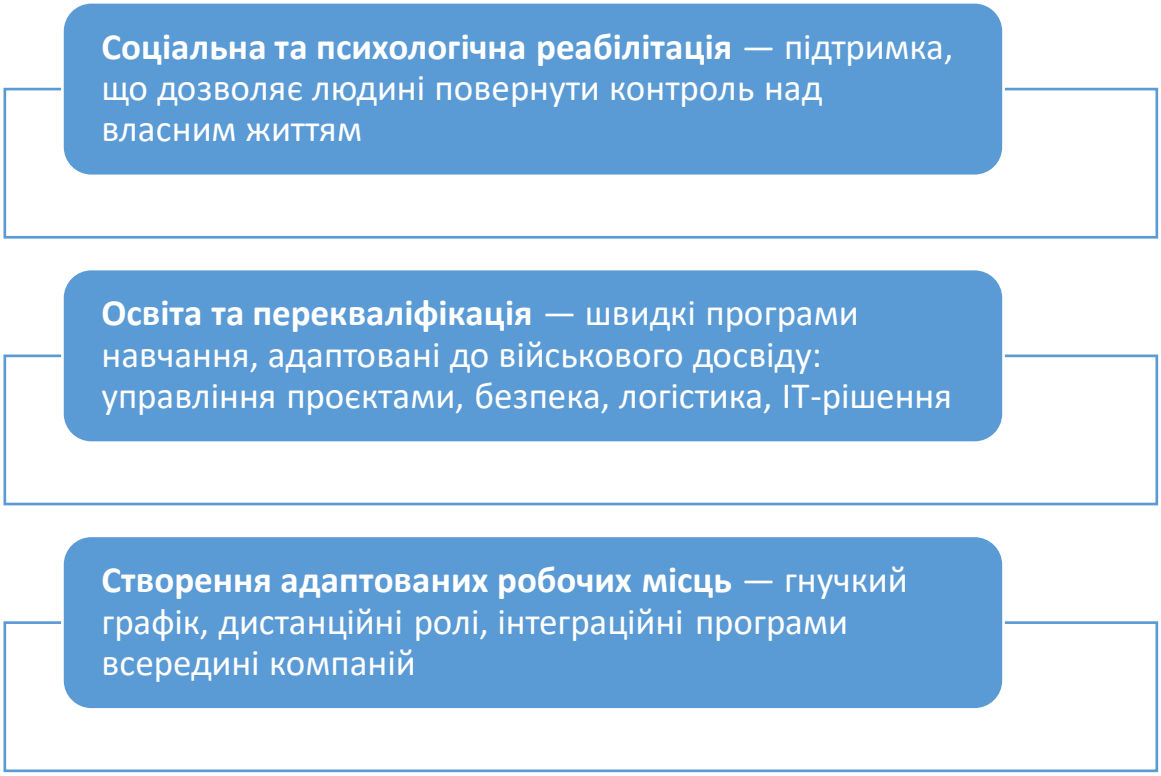

Рис. 7.1. *Складові досягнення інклюзивності для ветеранів*

Міжнародний досвід показує, що ветерани часто стають сильними лідерами та підприємцями – за умови правильно вибудуваної системи підтримки, яка визнає цінність їхнього досвіду, а не розглядає їх лише як «вразливу групу».

2. Інклюзія внутрішньо переміщених осіб (ВПО): від втрати опор до формування нових можливостей

Внутрішньо переміщені особи – це група, вразливість якої виникає не через індивідуальні характеристики, а через вимушені обставини,

які вони не могли контролювати: руйнування дому, втрата роботи, соціальних зв’язків, професійних спільнот.

В українському правовому та науковому дискурсі поняття «внутрішньо переміщена особа» було запроваджено у 2014 році у зв’язку з російсько-українською війною, наслідком якої стало масове вимушене переміщення населення з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей і Автономної Республіки Крим. Станом на кінець січня 2023 року на обліку Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України перебувало близько 5 млн внутрішньо переміщених осіб. Такі масштаби переміщення відображають не лише зруйновані та залишені домівки й зламані життєві траєкторії, а й втрату дитинства для дітей, вимушених залишати свої домівки, значні соціально-економічні втрати для їхніх батьків, зростання соціальної напруги в суспільстві та суттєве навантаження на державний бюджет, оскільки держава несе відповідальність за гарантування прав і свобод ВПО, захист їхніх майнових інтересів і забезпечення базових умов життя [21].

У ВПО зазвичай виникають такі бар’єри:

- розрив соціального капіталу – втрата кола знайомств, яке допомагає знайти роботу;
- регіональна невідповідність – професія людини може не бути затребуваною у новій громаді;
- проблеми з житлом, що обмежують можливості мобільності;
- емоційне виснаження, яке впливає на здатність підтримувати стабільну трудову поведінку.

Інклюзивний підхід до ВПО передбачає одночасний розвиток центрів кар’єрного переходу, підтримку місцевого бізнесу, впровадження механізмів інтеграції у громади та залучення ВПО до підприємництва, що дозволяє використати їхній управлінський і технічний досвід для розвитку малого бізнесу в нових регіонах (рис. 7.2).

Рис. 7.2. *Інклюзивний підхід до ВПО*

Інклюзія ВПО – це не лише допомога, а й *формування людського потенціалу громади*, який може стати рушієм місцевого розвитку.

> Людський потенціал громади – це сукупність знань, навичок, компетентностей, здоров'я, трудової активності, творчих здібностей та соціальної взаємодії мешканців громади, які визначають її здатність до економічного розвитку, інновацій, самоорганізації та стійкого функціонування в умовах внутрішніх і зовнішніх викликів.

3. Інші соціально вразливі групи: різні потреби – різні моделі інтеграції

До вразливих груп також належать люди з інвалідністю, молоді особи без досвіду, одинокі матері та батьки, люди передпенсійного віку, сім'ї загиблих військових, особи з довготривалим безробіттям.

Кожна з цих груп має власні виклики. Наприклад:

- для людей з інвалідністю ключовим бар'єром є доступність інфраструктури та адаптація робочого місця;
- для одиноких матерів – гнучкий графік і доступ до послуг догляду за дітьми;
- для людей старшого віку – оновлення цифрових компетенцій;

- для довготривалого безробіття – відновлення мотивації, робота з професійною самооцінкою, доступ до перекваліфікації.

Інклюзія різних груп не передбачає створення універсального набору рішень. Навпаки, вона вимагає індивідуалізованого підходу, який поєднує соціальні, психологічні, інституційні та економічні інструменти.

Інклюзія вразливих груп є стратегічним завданням для України через декілька причин:

По-перше, ці групи становлять значну частку працездатного населення, і неглибока інтеграція означає втрату величезного потенціалу людського капіталу.

По-друге, війна посилила нерівність, і без інклюзивних політик вона ризикує закріпитися на десятиліття.

По-третє, відновлення економіки потребує нових моделей зайнятості, гнучких форматів роботи, цифрових компетенцій, локального підприємництва – і саме ці групи можуть стати рушіями змін за умов належної підтримки.

Інклюзія – це не благодійність, а економічний інтерес держави, яка прагне стійкого розвитку, зменшення бідності та посилення соціальної згуртованості.

7.2. Освітні та професійні програми для груп ризику

Освітні та професійні програми для соціально вразливих груп є механізмом відновлення людського потенціалу, який у періоди війни та економічної нестабільності стає критично важливим. Люди, які втратили роботу, місце проживання, здоров’я, професійні контакти чи психологічну стабільність, потребують не стандартної професійної підготовки, а адаптивних, гнучких і підтримувальних освітніх рішень.

Такі програми мають допомагати не тільки здобути навички, а й повернути відчуття контролю, самоцінності та особистої перспективи – тобто сприяти соціальній реінтеграції. Вони поєднують елементи професійної освіти, кар’єрного консультування, психологічного супроводу, а інколи – навіть соціального захисту [31].

Освітні програми для ветеранів. Ветерани часто приходять у цивільне життя з сильними лідерськими навичками, дисципліною та високою мотивацією, але одночасно – з потребою адаптувати свої вміння до мирних професій. Тому програми для цієї групи повинні враховувати специфіку військового досвіду.

Найуспішніші підходи включають:

- короткі інтенсивні курси з IT, кібербезпеки, проєктного менеджменту, логістики;
- навчальні програми, що визнають військові компетенції (стратегічне мислення, командування, планування) як основу для керівних ролей у бізнесі;
- програми підприємництва для ветеранів, де учасників навчають фінансовому плануванню, маркетингу та основам управління бізнесом;
- модулі з емоційної стійкості, тайм-менеджменту, навичок комунікації – адже повернення до цивільної роботи часто потребує саме таких базових soft skills.

Деякі українські університети та благодійні фонди вже проводять програми reskilling для військових – особливо у сферах IT, 3D-моделювання, аналітики даних та дистанційної роботи.

Освітні та професійні рішення для ВПО. Для внутрішньо переміщених осіб навчання відіграє подвійну роль. Воно не тільки дає нову професію, а й допомагає адаптуватися до нових умов проживання, регіональної економіки та трудового ринку, який часто суттєво відрізняється від того, що був у місці їхнього походження.

Ефективними програми для ВПО є:

- курси швидкої перекваліфікації, прив’язані до конкретних вакансій у приймаючому регіоні (наприклад, логістика на Заході, переробка та агросектор у Центрі);
- навчання цифровим навичкам, які суттєво розширюють можливості дистанційної зайнятості;

- програми «нових спеціальностей», потрібних у період відбудови – технік-будівельник, оператор дронів, фахівець з енергетичних рішень;
- освітні програми у громадах, які поєднують навчання з соціальною адаптацією: клуби взаємопідтримки, психологічний супровід, індивідуальне кар'єрне консультування.

Багато ВПО вже мають високий рівень професійності, але втратили інституційну та соціальну опору – тому навчальні програми мають допомагати їм «перезібрати» свою кар'єру з урахуванням нових реалій.

Освітні можливості для людей з інвалідністю. Люди з інвалідністю стикаються не лише з відсутністю доступу до навчальних закладів або транспорту, а й із нерівним доступом до програм, які враховують їхні потреби.

Освітні рішення для людей з особливими потребами включають:

- дистанційні курси з адаптованими матеріалами (сурдопереклад, субтитри, озвучення, прості інтерфейси);
- підготовку до професій, які дають можливість працювати віддалено: копірайтинг, адміністрування сайтів, технічна підтримка, IT-тестування;
- спеціалізовані центри професійної реабілітації;
- програми «Навчання на робочому місці», де адаптація є частиною процесу працевлаштування;
- модулі розвитку soft skills, оскільки впевненість, комунікація та самооцінка є важливими складовими працевлаштування.

Ключовим принципом є гнучкість і персоналізованість програм – не всі люди потребують однакових адаптацій, і найефективніші рішення створюються у діалозі з самими учасниками.

Молодь, жінки, особи старшого віку: різні траєкторії ризику – різні формати навчання. Освітні та професійні програми для різних вікових і соціальних груп не можуть бути однаковими – кожна група проходить власну траєкторію ризику й має специфічні потреби. Відмінності у життєвому циклі, соціальних ролях, доступності

ресурсів і наявності часу формують абсолютно різні очікування щодо навчання. Інклюзивна модель враховує цю різноманітність і пропонує адаптивні формати, які відповідають реальним умовам життя людей.

Для молоді навчання стає стартовим майданчиком у доросле життя. Вони потребують програм, що не просто дають знання, а дозволяють відразу перевірити їх на практиці. У цьому сенсі найбільш ефективними є моделі, що поєднують теорію та реальний досвід: дуальна освіта, стажування у компаніях, молодіжні бізнес-інкубатори. Дуже важливою є й менторська підтримка: молоді люди часто не мають сформованого уявлення про власну кар'єрну траєкторію, тому наставництво допомагає їм уникнути помилок і швидше увійти на ринок праці. В українських містах уже діють програми «Перший кар'єрний крок», де студенти проходять стажування в органах місцевого самоврядування чи підприємствах – це приклад того, як навчання стає засобом соціальної інтеграції.

Жінкам, особливо тим, хто має доглядові обов'язки, потрібні гнучкі формати, які дозволяють поєднати навчання з сім'єю. Тому популярністю користуються вечірні та дистанційні програми, короткі модулі reskilling та курси підприємництва, що дають можливість започаткувати власну справу вдома або працювати гнучко. У багатьох громадах працюють жіночі бізнес-інкубатори, де учасниці отримують не тільки навчання, а й підтримку менторів, доступ до мікрогрантів, ком'юніті однодумців. Такі моделі допомагають жінкам не просто опановувати нову професію, а й долати соціальні бар'єри – невпевненість, обмежені можливості мобільності, страх повертатися на ринок праці після перерви.

Особи старшого віку опиняються перед іншими викликами. Для них головною перешкодою часто є цифрова нерівність – багато хто не має базової цифрової грамотності або не почувається впевнено у швидких темпах технологічних змін. Тому навчальні програми мають бути адаптовані до їхніх потреб: без надмірної технічності, без молодіжного жаргону, у форматі повільного темпу та повторення. У багатьох громадах уже функціонують «Університети третього віку»,

які пропонують курси цифрової навігації, бухгалтерії для самозайнятих, соціального підприємництва або навіть нових ремесел, які не потребують значної фізичної витривалості. Таке навчання дозволяє людям старшого віку зберігати економічну активність, відчувати свою включеність і зменшувати ризик ізоляції.

Таким чином, кожна група потребує свого формату навчання – практичного, гнучкого чи адаптованого. І саме ця різноманітність робить освітні програми інклюзивними.

Освіта в інклюзивній економіці виконує значно більше функцій, ніж просте передавання знань. Вона відновлює здатність людини бути економічно активною, відкриває доступ до нових професій, допомагає «перезапустити» кар'єру після життєвих потрясінь та компенсує втрати людського капіталу, спричинені війною.

Освітні програми створюють «місток» між вразливими групами та ринком праці: вони допомагають людям повернути віру у власні сили, розвивають навички самопрезентації, комунікації та адаптації до нових умов.

Для економіки освітні програми – це інвестиція у майбутні професії, необхідні для відбудови країни: будівництво, енергетика, цифрові технології, аграрні інновації. Для суспільства – це механізм зменшення нерівності. А для конкретної людини – можливість знову стати частиною економічного та соціального життя.

Тому в трансформаційній економіці освітні програми стають не просто інструментом розвитку кар'єри – вони перетворюються на фундамент соціальної стабільності, інклюзії та економічної стійкості.

7.3. Соціальне підприємництво як інструмент інклюзії

Соціальне підприємництво в сучасній Україні перестало бути вузькою нішею для ентузіастів. У воєнних і післявоєнних умовах воно перетворюється на один із інструментів інклюзії, здатний одночасно вирішувати економічні, соціальні та гуманітарні завдання. На відміну від традиційного бізнесу, де головною метою є прибуток, соціальні підприємства орієнтуються на формування суспільної цінності –

створення робочих місць для вразливих груп, розвиток спільнот, підтримку ветеранів, ВПО та людей з інвалідністю.

Їхня унікальність полягає в тому, що вони поєднують економічну діяльність із соціальною місією, створюючи механізми інтеграції, які не завжди здатні забезпечити державні програми чи звичайні ринкові інструменти.

Соціальні підприємства відкривають доступ до зайнятості тим, хто зазвичай залишається поза формальним ринком праці. Їхня сила – у гнучкості та здатності адаптувати робочі місця під конкретні потреби людини.

Для ветеранів це може бути робота, сумісна з реабілітацією та відновленням психоемоційного стану. Для ВПО – можливість почати нове життя у новому місті. Для людей з інвалідністю – адаптоване робоче середовище, якого часто бракує у звичайних компаніях.

Соціальне підприємництво робить акцент на людині та її потенціалі, а не на її обмеженнях. Воно не «підлаштовує людину під робоче місце», а змінює робоче місце під потреби людини, що і є сутністю інклюзії.

Однією з головних переваг соціальних підприємств є те, що вони створюють *економічну цінність через вирішення соціальної проблеми*, а не всупереч їй. Багато таких бізнесів з'явилися саме після 2014 та 2022 років, коли країні потрібно було відповідати на нові виклики: інтеграцію ветеранів, забезпечення зайнятості людей, які втратили домівки, підтримку громад, постраждалих від війни.

Соціальні підприємства часто працюють у сферах, де ринковий попит недостатній або де держава не справляється з обсягом запитів майстерні адаптованої праці, центри зайнятості людей з інвалідністю, соціальні крафтові виробництва, локальні кав'ярні, пекарні та майстерні, створені ВПО, навчальні хаби для молоді та жінок, які починають кар'єру з нуля.

Їхній економічний ефект полягає в тому, що вони створюють робочі місця там, де велика компанія не працюватиме, але де громада має реальну потребу.

Українські приклади соціальних підприємств:

- «Ветеранхаб», Київ. Організація, що поєднує освітні програми, психологічну підтримку та підприємницькі проєкти ветеранів. Частина програм пов’язана з розвитком власних бізнесів, створенням робочих місць для побратимів та їхніх сімей.

- «Bosco-Ukraina» (виробництво одягу, Львів). Індустрія моди, яка наймає жінок із вразливих категорій, у т. ч. ВПО. Компанія інвестує у навчання працівниць і створює умови для гнучкої зайнятості.

- Майстерні «Добробут» у Черкасах. Соціальне підприємство, що забезпечує роботою людей з інвалідністю. Вони виготовляють сувенірну продукцію, кераміку, дерев’яні вироби. Частина доходів іде на розвиток програм реабілітації.

- Пекарні, створені ВПО у Рівному та Луцьку. Бізнеси, які виникли завдяки грантам «єРобота» та місцевим програмам підтримки. Вони наймають як місцеве населення, так і переміщених осіб, створюючи позитивний ефект для громади.

Ці приклади демонструють, що соціальне підприємництво – це не лише благодійність, а працююча бізнес-модель, яка створює цінність і на рівні особистості, і на рівні територіальної громади.

Соціальні підприємства є інклюзивними не через свій статус, а через конкретні механізми:

- ✓ створюють робочі місця для тих, кого ринок праці ігнорує,
- ✓ адаптують середовище під потреби людей, а не навпаки,
- ✓ підсилюють соціальний капітал громади, формуючи спільноти взаємопідтримки,
- ✓ сприяють самозайнятості через навчання і менторство,
- ✓ зменшують тінізацію зайнятості, залучаючи людей до формальних економічних процесів,
- ✓ підсилюють регіональну стійкість у громадах, найбільш уражених війною.

Тобто соціальне підприємництво працює на перетині економічного та соціального вимірів, роблячи зайнятість не лише можливістю, а й ресурсом відновлення.

Після перемоги соціальні підприємства можуть стати важливою частиною системи відбудови. Вони спроможні інтегрувати ветеранів у робочі колективи, надавати роботу людям, які втратили здоров'я, підтримувати громади зруйнованих регіонів, створювати нові галузі – рекреаційні, ремісничі, сервісні, залучати міжнародні гранти та інвестиції під соціальну місію.

Саме тому соціальне підприємництво розглядається не як тимчасова «латка», а як стратегічний інструмент інтеграції та стійкого розвитку.

7.4. Бар'єри залучення та моделі їх подолання

Залучення вразливих груп до економічної діяльності – це завжди складний, багатовимірний процес. Війна лише посилила старі бар'єри й породила нові, зробивши їх більш гострими та переплетеними між собою. Важливо розуміти, що ці бар'єри не виникають у вакуумі: вони формуються у взаємодії індивідуальних історій, інституційних прогалин, соціальних стереотипів і економічних умов. Тому будь-яка модель подолання таких бар'єрів має бути комплексною, багатоступеневою та чутливою до конкретної ситуації людини (рис. 7.3).

Рис. 7.3. *Бар'єри залучення вразливих груп до економічної діяльності*

1. Психологічні та мотиваційні бар'єри: коли людина тимчасово «вимикається» з економічного життя. Один із найскладніших бар'єрів – внутрішній. Після війни, втрати дому, зміни статусу або тривалої перерви у роботі людині часто важко знову повірити у власні сили.

У ветерана це може бути пов'язано з ПТСР або різкою зміною ролі – від військового до цивільного працівника.

У ВПО – з відчуттям втрати коренів і невизначеністю.

У людей з інвалідністю – з багаторічним досвідом бар'єрності та нерівного ставлення.

Психологічні бар'єри не знімають ані курси, ані вакансії – вони долаються через моделі підтримки:

- менторство, коли досвідчений фахівець супроводжує людину у перші кроки;
- психосоціальна допомога, що повертає відчуття контролю;
- індивідуальні плани реінтеграції, де навчання, реабілітація та кар'єра об'єднані в один маршрут;
- групи взаємопідтримки, які знижують відчуття самотності.

Це не «м'які» інструменти – вони визначають, чи зможе людина взагалі почати шлях до зайнятості.

2. Структурні бар'єри: коли ринок праці не стикується з реальністю людини. Вони виникають тоді, коли економіка пропонує одні можливості, а людина має зовсім інший досвід чи професію.

ВПО, які працювали в промислових містах, переїхавши до Карпат, стикаються з ринком, де домінують послуги, туризм, торгівля.

Ветерани з бойовим досвідом не можуть просто «переключитися» на роботу, яка потребує технічних навичок чи офісного ритму.

Люди з інвалідністю часто бачать ринок праці, який не пропонує їм нічого, окрім формальних квот.

Подолання структурних бар'єрів потребує моделей, які переосмислюють професію, а не людину:

– короткі інтенсивні програми перекваліфікації, прив'язані до реальних вакансій;

- навчання на робочому місці, коли людина вчиться в процесі;
- регіональні карти потреб ринку, що допомагають зрозуміти, які навички дійсно потрібні;
- підготовка до нових професій відбудови – оператор дронів, будівельні спеціальності, енергетика, логістика.

Це дозволяє з'єднати світ, у якому людина була, зі світом, у якому вона опинилась.

3. Інституційні бар'єри: коли правила та системи створюють невидимі стіни. Навіть коли людина готова працювати, а ринок праці має вакансії, система може «не пропустити» її через інституційні бар'єри: складні процедури реєстрації чи підтвердження статусів; відсутність адаптованих сервісів для людей з інвалідністю;бюрократія в службах зайнятості; нестача цифрових інструментів у громадах; невміння роботодавців працювати з ветеранами чи ВПО тощо.

Моделі подолання інституційних бар'єрів – це про зміну не людини, а системи:

- «єдина точка входу» для ветеранів, ВПО, людей з інвалідністю;
- спрощення адміністративних процедур;
- цифровізація державних сервісів, особливо у громадах;
- навчання роботодавців роботі з різними групами;
- створення локальних центрів зайнятості нового покоління.

Успішні країни довели: коли інституції стають доступнішими, інклюзія зростає автоматично.

4. Стереотипи та соціальні упередження: найповільніший бар'єр. Інклюзії часто заважає не економіка і не інституції, а образи, які суспільство накладає на людей.

Ветеранів можуть сприймати як «непередбачуваних». Людей з інвалідністю – як «нездатних працювати». ВПО – як «тимчасових і ненадійних». Жінок – як тих, хто не «потягне» керівні посади. Ці наративи непомітні, але вони формують реальні бар'єри зайнятості.

На подолання стереотипів спрямовані:

- кампанії, що формують нове бачення ролі ветеранів і людей з інвалідністю;

- успішні кейси працевлаштування, які змінюють ставлення роботодавців;
- соціальне підприємництво, яке демонструє продуктивність і внесок вразливих груп;
- корпоративні політики рівності та недискримінації.

Стереотипи руйнуються не деклараціями, а прикладами та практиками, що змінюють повсякденний досвід.

5. *Інфраструктурні бар'єри: коли фізичний простір стає обмеженням*. Доступність транспорту, будівель, робочих місць – це не другорядне питання, а основа для реальної участі у праці.

Для людей з інвалідністю бар'єр може починатися із простого – неможливості дістатися до місця навчання чи роботи.

Для ВПО – із відсутності житла, через що вони не можуть працювати стабільно.

Для жінок – нестача доступних дитячих садків, що робить повну зайнятість недосяжною.

Моделі подолання:

- мобільні освітні хаби, які приходять у громади;
- дистанційні формати навчання та роботи;
- безбар'єрна інфраструктура, адаптовані офіси;
- гранти на оренду житла для ВПО;
- розвиток сервісів догляду за дітьми.

Коли «простір» стає доступним, інклюзія починається природно.

Найефективніші моделі залучення – це ті, що об'єднують освіту, психологічну підтримку, адаптацію робочих місць, партнерство з бізнесом і участь громади.

Приклад: програми реінтеграції ветеранів, які поєднують реабілітацію, наставництво, перекваліфікацію та працевлаштування у соціальних підприємствах.

Це не «збірка заходів», а цілісна екосистема, яка супроводжує людину від першого кроку до повної зайнятості.

Отже, бар'єри інклюзивності – це не проблема однієї людини. Це взаємодія економічних умов, соціальних очікувань, інституційних

недоліків і особистих травм. Подолати їх можна лише через моделі, що бачать людину в контексті її досвіду, а не через стандартні універсальні рішення. Інклюзія стає можливою тоді, коли система адаптується до різноманітності людей, а не навпаки.

Питання для перевірки знань

1. Які основні відмінності між інклюзією ветеранів, ВПО та людей з інвалідністю у процесі залучення до економічної діяльності?
2. Чому психологічні бар'єри інколи є складнішими для подолання, ніж інституційні чи інфраструктурні?
3. Як освітні програми можуть враховувати різні траєкторії ризику для молоді, жінок та людей старшого віку?
4. У чому полягає унікальна роль соціального підприємництва у працевлаштуванні вразливих груп?
5. Які структурні бар'єри найчастіше виникають у ВПО при вході на ринок праці, і які моделі дозволяють їх подолати?
6. Які інструменти можуть ефективно підтримати ветеранів у переході від військового досвіду до цивільної зайнятості?
7. Як стереотипи та соціальні упередження формують бар'єри для зайнятості, і які механізми можуть їх руйнувати на рівні бізнесу та громади?
8. Чому інклюзія людей з інвалідністю потребує одночасно адаптації робочих місць та змін у ставленні роботодавців?
9. Яким чином громади можуть створювати локальні екосистеми підтримки вразливих груп через навчання, підприємництво та партнерства?
10. Чому комплексні моделі (які поєднують освіту, психологічний супровід, адаптацію робочих місць і соціальні послуги) є ефективнішими за окремі програми?

Тестові завдання

1. Який фактор найчастіше стає ключовим бар'єром у реінтеграції ветеранів на ринок праці?

A. Низький рівень освіти

B. Нестача вакансій у державному секторі

C. Невідповідність військового досвіду вимогам цивільних професій

D. Відсутність цифрових навичок

2. Який механізм найбільш ефективний для подолання психологічних бар'єрів у ветеранів та ВПО?

A. Підвищення мінімальної зарплати

B. Загальні онлайн-курси

C. Менторство та психосоціальна підтримка

D. Лекції з фінансової грамотності

3. Що є найважливішим у програмах перекваліфікації для ВПО?

A. Висока тривалість навчання

B. Теоретичне спрямування

C. Прив'язка курсів до потреб ринку праці у приймаючому регіоні

D. Обов'язкове вивчення іноземної мови

4. Чому соціальні підприємства часто ефективніші у працевлаштуванні людей з інвалідністю, ніж великі компанії?

A. Мають кращі фінансові ресурси

B. Легше адаптують робочі місця та ролі під можливості конкретної людини

C. Пропонують вищі зарплати

D. Обов'язково працюють з державними замовленнями

5. Який із наведених інструментів найбільше допомагає жінкам повернутися на ринок праці після перерви?

A. Гнучкі формати навчання та підтримка доглядових послуг

B. Податкові пільги для бізнесу

C. Зростання мінімальної зарплати

D. Програми стажування для студентів

6. Який бар'єр найчастіше не враховується роботодавцями під час роботи з ВПО?

A. Відсутність професійних навичок

B. Брак документів

C. Мовний бар'єр

D. Втрата соціальних мереж і професійних контактів у місці проживання

7. Який інструмент найбільше сприяє формуванню стійкої зайнятості у ветеранів?

A. Тимчасові громадські роботи

B. Комбінована модель: реабілітація + перекваліфікація + наставництво

C. Короткотермінові онлайн-курси

D. Соціальні виплати

8. Чому інституційні бар'єри часто заважають працевлаштуванню людей з інвалідністю?

A. Брак вакансій у приватному секторі

B. Надмірна конкуренція

C. Наявність складних процедур, необізнаність роботодавців, відсутність адаптованих сервісів

D. Розрив між освітою та потребами ринку

9. Який підхід найкраще знижує ризики маргіналізації ВПО в громадах?

A. Роздача одноразових матеріальних допомог

B. Виділення окремих центрів проживання

C. Інтеграція у місцеві економічні та освітні програми, створення змішаних спільнот

D. Введення додаткових соціальних квот

10. Що є характерною ознакою ефективної освітньої програми для людей старшого віку?

A. Висока інтенсивність матеріалу

B. Фокус на молодіжній культурі

C. Повільний темп, прості інтерфейси та відсутність складних цифрових вимог

D. Обов’язкова сертифікація

11. Яка модель найкраще допомагає подолати структурні бар’єри у працевлаштуванні ветеранів?

A. Систематичні консультації

B. Визнання військових компетенцій як лідерських або управлінських навичок

C. Переведення усіх ветеранів у державний сектор

D. Встановлення обов’язкової квоти

12. Чому інфраструктурні бар’єри є значущими для інклюзії?

A. Потребують мінімальних інвестицій

B. Виникають лише у сільських громадах

C. Можуть фізично обмежувати доступ до роботи, навчання чи сервісів

D. Вирішуються виключно шляхом цифровізації

13. Яка практика соціального підприємництва найбільш ефективна для вразливих груп?

A. Масштабування франшиз

B. Підписка на міжнародні гранти

C. Створення адаптованих робочих місць і гнучких графіків

D. Стандартизація продукту без змін у персоналі

14. Який чинник має найбільший вплив на успішність освітніх програм для жінок?

A. Наявність інфраструктури гуртожитків

B. Високі стандарти оцінювання

C. Гнучкий графік та можливість дистанційного формату

D. Обов’язкове навчання фінансам

15. Чому комплексні моделі підтримки є ефективнішими за окремі заходи?

A. Вимагають менше ресурсів

B. Дають однаковий результат для всіх груп

C. Враховують взаємозв'язок психологічних, соціальних, інституційних і професійних бар'єрів

D. Працюють лише в містах-мільйонниках

Кейс-завдання для самостійної роботи

Кейс 1. «Ветеранський перехід у цивільну економіку»

У вашу громаду повернулося близько 300 ветеранів після ротації. Частина з них хоче працювати, але не може визначитись з професією; інші мають психологічні труднощі; деякі вже намагаються розпочати власну справу, але стикаються з відсутністю фінансування.

Завдання: Розробіть комплексну модель підтримки ветеранів, яка включає:

- оцінку потреб (психологічні, професійні, соціальні);
- пропозиції щодо перекваліфікації;
- можливі робочі місця у громаді;
- інструменти підтримки підприємництва;
- механізми взаємодії з роботодавцями.

Поясніть, чому вибрані інструменти є релевантними для воєнного та післявоєнного періоду.

Кейс 2. «Інтеграція ВПО в економіку приймаючої громади»

У невеликому місті на Волині кількість ВПО становить понад 25% населення. Переважна частина з них – працівники промислових підприємств зі Сходу. У громаді фактично відсутні робочі місця в індустрії, але є попит на логістику, сферу послуг, будівництво та соціальні професії.

Завдання: Сформуйте програму економічної інтеграції ВПО, яка:

- враховує невідповідність професійних компетенцій;
- включає механізми швидкої перекваліфікації;

- створює можливості для самозайнятості;
- містить інструменти взаємодії з місцевим бізнесом;
- пропонує модель соціальної адаптації.

Кейс 3. «Жінки після перерви у кар'єрі»

Велика торгова мережа хоче підняти частку жінок у керівних командах. Але 70% кандидаток мають перерву в кар'єрі через догляд за дітьми. Більшість не впевнені у своїх навичках і вважають, що втратили конкурентоспроможність.

Завдання: Розробіть для компанії:

- модель інклюзивної кар'єрної підтримки жінок;
- систему навчання та перепідготовки;
- інструменти підтримки (гнучкі графіки, репатріація навичок, менторство);
- методи подолання стереотипів у колективі.

Поясніть, як це вплине на корпоративну культуру та продуктивність.

Кейс 4. «Люди з інвалідністю та доступ до професій освіти»

Інклюзивний центр зайнятості у громаді отримав запит від десятків людей з інвалідністю, які хочуть пройти професійне навчання. Більшість освітніх закладів не мають доступної інфраструктури, а викладачі не готові працювати з адаптованими програмами.

Завдання: Розробіть дорожню карту доступної професійної освіти у громаді, що включає:

- адаптацію навчального середовища;
- створення інклюзивних курсів;
- цифрові рішення для дистанційного навчання;
- партнерства з роботодавцями;
- моделі підтримки викладачів.

Кейс 5. «Соціальне підприємництво як відповідь на виклики громади»

Маленька громада на Сумщині втратила робочі місця після знищення двох підприємств. З іншого боку, у громаді проживає багато

ВПО, ветеранів і жінок, які шукають можливості для самозайнятості. Місцева влада хоче створити соціальне підприємство, яке виконувало б економічну та соціальну функцію.

Завдання: Запропонуйте концепцію соціального підприємства: визначте соціальну місію; оберіть тип продукції чи послуг; опишіть модель зайнятості вразливих груп; створіть бізнес-модель (основні витрати, клієнти, партнерства); визначте можливі джерела фінансування (гранти, програми «єРобота», донори).

Поясніть, як це підприємство сприятиме інклюзивному розвитку громади.

Письмові завдання

Завдання 1. Аналітична записка: моделі реінтеграції ветеранів

Підготуйте аналітичну записку (3–4 сторінки), у якій:

- проаналізуйте основні бар’єри повернення ветеранів до економічної діяльності (психологічні, професійні, соціальні, інституційні);
- запропонуйте модель реінтеграції, що поєднує реабілітацію, навчання та працевлаштування;
- визначте роль громади, роботодавців і держави;
- обґрунтуйте, які інструменти є найбільш ефективними саме у повоєнному контексті.

Завдання 2. Розробка програми перекваліфікації ВПО

Розробіть власну програму перекваліфікації для ВПО певної громади (на ваш вибір). У завданні потрібно:

- охарактеризувати розрив між навичками ВПО та потребами місцевого ринку праці;
- запропонувати конкретні напрями навчання;
- визначити, які партнерства (бізнес–освіта–громада) потрібні для реалізації програми;
- сформулювати індикатори успішності програми.

Завдання 3. Поясніть, чому соціальне підприємництво може бути дієвим механізмом залучення вразливих груп до економічної активності. Проаналізуйте взаємозв'язок між соціальною місією, бізнес-моделлю та інклюзивністю. Оберіть приклад реального або гіпотетичного соціального підприємства та опишіть, як саме воно може створювати умови для зайнятості різних груп – ветеранів, ВПО, жінок, людей з інвалідністю або молоді.

Завдання 4. Проаналізуйте бар'єри, які найчастіше перешкоджають вразливим групам у доступі до освіти, професійної діяльності та соціальної інтеграції. Розгляньте психологічні, структурні, інституційні, інфраструктурні та культурні чинники. Опишіть, як ці бар'єри взаємодіють між собою та формують комплексну проблему. Запропонуйте власне бачення моделі, яка могла б поступово зменшувати вплив цих бар'єрів.

Завдання 5. Концепція соціального підприємства для інклюзивної зайнятості

Розробіть концепцію соціального підприємства, яке сприятиме зайнятості однієї з груп (ветеранів, ВПО, людей з інвалідністю, молоді). У концепції опишіть соціальну місію; продукт або послугу; бізнес-модель; політику інклюзивної зайнятості; джерела фінансування (гранти, місцевий бюджет, донори, програми «єРобота»); очікуваний ефект для громади.

ТЕМА 8.
ФІНАНСОВА ІНКЛЮЗІЯ ТА ІНКЛЮЗИВНІ ІНВЕСТИЦІЇ

8.1. Фінансова інклюзія: поняття, інструменти, світові тренди.
8.2. Розвиток фінтех-сектору як драйвер інклюзії.
8.3. Impact-investing, green finance, social bonds.
8.4. Фінансова інклюзія в україні: можливості та обмеження.

8.1. Фінансова інклюзія: поняття, інструменти, світові тренди

Фінансова інклюзія у сучасній економіці розглядається як механізм забезпечення доступу людини до економічних можливостей. Її сутність полягає у створенні таких умов, за яких кожна особа – незалежно від доходу, місця проживання, віку, фізичних можливостей чи соціального статусу – може отримати необхідні фінансові послуги на справедливих, безбар'єрних і зрозумілих умовах. Це стосується не лише базових продуктів (рахунок, платіжна картка, депозит), а й доступу до кредитів, інвестицій, страхових послуг, цифрових платформ, фінансової освіти.

Інклюзивна економіка неможлива без інклюзивної фінансової системи, оскільки фінанси забезпечують мобілізацію ресурсів, стимулюють підприємництво, підвищують економічну автономію людей та створюють можливості для рівного старту. Саме тому фінансова інклюзія стала одним із фундаментальних елементів сталого розвитку (ЦСР 1, 5, 8, 9 і 10), а також драйвером інноваційної трансформації у світі.

> Під *фінансовою інклюзією* розуміють систему умов, у якій населення має реальний та рівний доступ до фінансових продуктів і послуг, що є необхідними для ведення економічної діяльності та підвищення добробуту.

У міжнародній практиці використовують кілька критеріїв фінансової інклюзії:

- доступність (наявність фінансових сервісів у фізичному або цифровому форматі);

- доступ до використання (спроможність людини реально користуватися продуктом – юридично і фактично);
- якість послуг (зрозумілість, безпечність, відсутність прихованих комісій);
- фінансова грамотність (здатність робити усвідомлений вибір);
- захищеність споживачів (правові механізми проти зловживань і дискримінації).

У наукових концепціях інклюзії наголошується, що без фінансової інклюзії інші форми залучення (цифрова, освітня, соціальна) не дають повного ефекту, оскільки людині все одно бракує інструментів для економічної участі.

У світовій та українській практиці застосовується широкий спектр інструментів, які покликані знизити фінансові бар'єри для населення та бізнесу.

Інструменти фінансової інклюзії:

1. Банківські інструменти –включають можливість відкриття рахунків, доступ до онлайн-банкінгу, кредитування, депозити, мобільні додатки. Особливо важливим є розвиток простих продуктів: «базовий банківський рахунок», мікрокредитування, мікродепозити.

2. Мобільні фінанси та цифрові гаманці – ці сервіси дозволяють користуватися фінансовими продуктами без традиційної банківської інфраструктури. Наприклад в Африці революцію здійснила система M-Pesa, у Південній Азії – Paytm, у Європі – Revolut.

3. Мікрофінансування та мікрокредитування – інструменти, що допомагають малим підприємцям і вразливим групам (жінки, ВПО, ветерани) отримати стартовий капітал. У багатьох країнах вони стали драйверами жіночого підприємництва та локального бізнесу.

4. Фінансова освіта. Без знань користуватися фінансовими інструментами неможливо. Тому більшість країн запускають програми навчання: від шкільних курсів до платформ для дорослих (наприклад, OECD Financial Literacy Framework).

5. Інклюзивні фінансові технології (FinTech). – це інноваційні рішення, які здатні зменшувати бар'єри доступу до фінансів:

- онлайн-кредити з прозорими умовами,
- peer-to-peer платформи,
- краудфандинг,
- мобільні страхові сервіси,
- цифрова ідентифікація (eID).

Сучасна фінансова інклюзія розвивається в умовах цифрової трансформації, що визначає *нові тенденції*:

Масштабна цифровізація фінансових послуг. У найбільш інклюзивних економіках світу (Кенія, Індія, Естонія) навіть базові фінансові послуги доступні у смартфоні. Завдяки цьому мільйони людей, які раніше були виключеними, отримали доступ до фінансової системи.

Впровадження цифрової ідентифікації. Індія з її системою Aadhaar досягла одного з найвищих рівнів фінансової інклюзії у світі. Цифрова ідентифікація дозволяє спростити відкриття рахунків, оформлення соцвиплат, отримання мікрокредитів.

Розвиток open banking та open finance. Банки у багатьох країнах відкривають свої дані для інших фінансових постачальників, що збільшує конкуренцію та зменшує вартість послуг.

Інклюзивні фінтех-екосистеми. Сервіси BNPL (buy now – pay later), онлайн-страхування, моделі «плати скільки можеш», краудфандингові платформи дозволяють людям із низькими доходами брати участь у фінансовому житті.

Фінансова інклюзія як стратегія державної політики. Більшість урядів вбачають у ній спосіб боротися з нерівністю. Розвиваються:

- програми доступного кредитування для малого бізнесу,
- інвестиції у фінансову грамотність,
- державні цифрові платформи,
- спеціальні програми для жінок, молоді, людей з інвалідністю.

Українська фінансова система вже кілька років рухається у бік інклюзії. Важливими кроками у цьому напрямку стали:

- ✓ розвиток «Дії» та цифрового банкінгу (Україна входить до ТОП-5 країн Європи за часткою онлайн-банкінгу);
- ✓ запуск програм доступного кредитування малого бізнесу («єРобота», «5–7–9»);
- ✓ програми НБУ з фінансової грамотності населення;
- ✓ розвиток інклюзивних платформ для виплат соцдопомоги;
- ✓ активне зростання фінтех-сектору (біля 200 компаній до 2024 року).

Водночас залишаються такі виклики, як: нерівний доступ до фінансових сервісів у сільських громадах, низький рівень фінансової грамотності частини населення, ризики фінансових шахрайств, нестача адаптованих продуктів для ветеранів і людей з інвалідністю.

Отже, фінансова інклюзія – це не просто доступ до банкінгу, а основа економічної демократії, що визначає, хто може брати участь у розвитку економіки, а хто вимушено залишається «на узбіччі». Наявність або відсутність доступу до фінансових послуг формує можливості людини у працевлаштуванні, підприємництві, освіті, інвестиціях та соціальному захисті. У глобальному світі, де фінансові технології швидко трансформують економіку, країни, які забезпечують високий рівень фінансової інклюзії, отримують суттєві переваги у стійкості, інноваційності та рівності можливостей.

8.2. Розвиток фінтех-сектору як драйвер інклюзії

Фінансові технології стали одним із найдинамічніших елементів сучасної економіки, і їх вплив на інклюзію виявився значно сильнішим, ніж традиційні реформи банківського сектору. Якщо класичні фінансові установи десятиліттями залишалися закритими для значної частини населення – через складні процедури, високі вимоги та фізичну недоступність – то фінтех пропонує зовсім іншу логіку: максимально простий, швидкий і дешевий доступ до фінансових послуг через цифрові інструменти.

Саме тому фінтех сьогодні вважається глобальним драйвером фінансової інклюзії: він знижує бар’єри входу, розширює вибір

користувачів, пропонує інноваційні продукти людям і бізнесам, які раніше були виключені, та відкриває нові економічні можливості навіть у найменших громадах.

Для мільйонів людей традиційний банківський сектор виявився недоступним через географічні, соціальні чи економічні обмеження. Фінтех-сервіси частково знімають ці бар'єри – і саме завдяки цифровим моделям.

Фінтех як інструмент подолання традиційних бар'єрів:

По-перше, фізична присутність перестає бути обов'язковою. Людині не потрібно йти до банку, чекати в черзі чи подавати складні пакети документів. Фінтех-платформи працюють через смартфон, ідентифікація проходить онлайн, а відкриття рахунку займає кілька хвилин.

По-друге, фінансові послуги стають дешевшими. Комісії менші, адже немає витрат на відділення, персонал чи інфраструктуру. Це робить фінансові продукти доступнішими для тих, хто має обмежений дохід.

По-третє, процеси спрощуються: мікрокредити, перекази, страхування чи інвестиції стають зрозумілими навіть для користувачів з базовою фінансовою грамотністю.

Цифровізація – це основа інклюзивності: саме вона робить фінансові послуги «безбар'єрними».

Фінтех не просто копіює банківські сервіси – він створює нові моделі, яких раніше не існувало. Саме ці моделі найбільше впливають на інклюзію.

Іноваційні моделі, що розширюють доступ до фінансових послуг:

✓ *Мобільні гаманці та цифрові рахунки.* Послуги на кшталт M-Pesa (Кенія), Paytm (Індія) або Revolut стали прикладами революції: людина може здійснювати платежі, отримувати зарплату, зберігати кошти без жодного банківського відділення.

✓ *Онлайн-кредитування та мікропозики.* Фінтех-компанії оцінюють кредитоспроможність за альтернативними даними

(поведінка, транзакції, цифровий слід), що відкриває доступ до фінансування людям без кредитної історії.

✓ *Краудфандинг та краудінвестинг.* Ці моделі стали джерелом стартового капіталу для малого бізнесу, соціальних підприємств, ветеранів та ВПО, які не можуть отримати традиційний кредит.

✓ *FinTech-страхування (InsurTech).* Мікрострахування, дистанційне врегулювання збитків і страхові поліси «на вимогу» дозволяють людям з низькими доходами отримати базовий захист.

✓ *Open banking та персональні фінансові асистенти.* Використання даних створює персоналізовані фінансові продукти, підсилює захист прав споживачів і дає людям більше контролю над своїми коштами.

Усі ці інструменти роблять фінансову систему більш гнучкою, швидкою і доступною, тобто – інклюзивною.

Фінтех-сектор в Україні: між викликами та проривом. Україна входить до групи країн із найвищим рівнем цифровізації фінансового сектору у Європі. Вищезавантажений вами документ також наголошує на важливості цифрового середовища «Дія», онлайн-банкінгу та нових фінансових платформ.

Особливостями українського фінтех-ландшафту є:

- високий рівень проникнення смартфонів;
- онлайн-банки нового покоління (Monobank, Sportbank, Izibank);
- розвинений сектор електронних платежів;
- державні цифрові сервіси («Дія», е-підпис, е-гаманець);
- зростання фінтех-компаній (до 200 активних гравців);
- міжнародне визнання України як країни-інноватора в регіоні.

Під час війни фінтех став особливо важливим для забезпечення соціальної допомоги, виплат військовим, донатів, швидкої фінансової взаємодії між громадянами, бізнесами та державою.

Фінтех формує інфраструктуру інклюзії для вразливих груп. Фінтех-технології особливо важливі для тих, хто традиційно стикався з бар’єрами:

- ВПО можуть відкривати рахунки онлайн і отримувати соцвиплати навіть без місцевої реєстрації;
- ветерани користуються адаптованими цифровими сервісами для грантів, мікрокредитів, реабілітації;
- люди з інвалідністю отримують доступні мобільні рішення, голосові інтерфейси, адаптовані додатки;
- малі підприємці мають можливість працювати без складного бухгалтерського обліку – за допомогою цифрових POS, QR-оплат, онлайн-інвойсів.

Таким чином, фінтех відкриває не лише фінансову, а й економічну та соціальну інклюзію, підсилюючи можливості участі в ринку праці, підприємництві, громадській діяльності.

Сьогодні фінтех рухається в напрямі ще більшої інклюзивності. *Глобальними трендами фінтех-інклюзії стали:*

- цифрові ідентифікації на основі біометрії;
- глобальні системи миттєвих платежів;
- платформи для віддаленого кредитування фермерів;
- алгоритми, що попереджають фінансові шахрайства серед літніх людей;
- інтегровані фінансові сервіси у месенджерах;
- «вбудовані фінанси» (embedded finance), коли фінансова функція інтегрується у будь-який сервіс.

Впровадження таких технологій показує, що інклюзія стає не окремою політикою, а стандартом фінансової екосистеми.

На сьогодні фінтех-сектор не просто підтримує фінансову інклюзію – він її формує. Саме завдяки цифровим технологіям фінансові послуги перестають бути привілеєм і стають універсальним правом. Фінтех створює умови, за яких доступ до грошей, кредитів, інвестицій і страхування не залежить від місця проживання, статусу чи рівня доходів. У цьому сенсі розвиток фінтеху – одна з найпотужніших трансформацій, що формує інклюзивну економіку XXI століття.

8.3. Інклюзивні інвестиції та фінансування вразливих груп

Інклюзивні інвестиції – це відносно новий, але надзвичайно важливий напрям розвитку інклюзивної економіки. Його ідея полягає в тому, щоб фінансові ресурси – від державних програм до приватного капіталу – спрямовувалися не лише на отримання прибутку, а й на створення соціальної цінності: підтримку вразливих груп, розвиток громад, формування місцевого підприємництва та усунення соціально-економічних бар'єрів.

Відповдіно сучасним підходам до інклюзивних фінансів важливо, щоб інвестиції розглядалися як інструмент «вирівнювання можливостей», а не тільки фінансування проєктів.

> У широкому розумінні *інклюзивні інвестиції* – це капітал, спрямований на проєкти, які одночасно забезпечують економічний ефект і створюють соціальний вплив, зокрема розширюють доступ до ресурсів для тих груп, які традиційно стикаються з обмеженнями.

Інклюзивні інвестиції відрізняються від традиційних тим, що оцінюють успіх не лише за фінансовими показниками (ROI, IRR), а й за соціальними індикаторами:

- створені робочі місця для ветеранів чи ВПО,
- підвищення доходів домогосподарств у селах,
- доступність кредитів для жінок-підприємниць,
- кількість людей, виведених із зони бідності,
- розвиток місцевих сервісів, інфраструктури чи МСБ.

Існує кілька моделей фінансування, які особливо ефективні у роботі з вразливими групами.

Фінансові інструменти інклюзивних інвестицій:

Імпакт-інвестиції (impact investing). Інвестор вкладає кошти у проєкт, який має соціальний ефект. Наприклад, навчальні центри для ВПО, соціальні підприємства, інклюзивні коворкінги, виробництва, що працевлаштовують людей з інвалідністю.

Мікрофінансування та мікрокредитування дозволяють людям без застави та кредитної історії розпочати бізнес чи розширити самозайнятість. Сьогодні мікрокредити активно підтримують жінок, молодь, ветеранів.

Соціальні облігації (social bonds) – це боргові інструменти, кошти від яких спрямовуються на соціальні програми. Світовими лідерами є ЄС, Японія та Південна Корея. В Україні НБУ та Мінфін розглядають можливість використання таких інструментів у повоєнний період.

Грантові програми, такі як українська програма «єРобота», гранти на соціальні бізнеси, гранти для переробки, підтримки ветеранів чи ВПО.

Краудфандинг та краудінвестинг – спосіб залучення коштів від широкої аудиторії. Українські приклади: «Спільнокошт» на ВДНГ, «RazomStarter», донорські платформи для ветеранських проєктів.

Усі ці інструменти роблять інвестиції доступнішими для тих, кому традиційні банки відмовляють або створюють високі вимоги.

Інклюзивні інвестиції розширюють економічні можливості, адже Інвестиційна підтримка працює як мультиплікатор економічних можливостей. Вона:

- відкриває шлях до підприємництва для людей, які раніше не могли отримати кредит чи стартовий капітал;
- дозволяє створювати нові робочі місця у громадах, де приватні інвестори неохоче заходять;
- підтримує соціальні бізнеси, які працевлаштовують ветеранів, ВПО, людей з інвалідністю;
- знижує фінансову вразливість домогосподарств;
- сприяє економічній активності жінок та осіб старшого віку.

Інклюзивна економіка має враховувати різні стартові позиції населення – саме інклюзивні інвестиції є інструментом вирівнювання цього «старту».

В Україні зростає кількість програм, які можна віднести до сектора інклюзивних інвестицій:

- гранти «єРобота»: десятки тисяч людей, серед них ВПО та ветерани, вже відкрили бізнес;
- міжнародні програми для бізнесу у громадах (EIB, USAID, UNDP, GIZ), включаючи підтримку соціальних підприємств;
- грантові конкурси для ініціатив ветеранів, жінок-підприємниць та молодіжних бізнесів;
- інвестиції у цифрові фінансові платформи, що роблять фінанси доступнішими.

Післявоєнна відбудова відкриває ще більше можливостей. Аналітики прогнозують розвиток соціальних інвестиційних фондів, публічно-приватних партнерств, інвестицій у відбудову інклюзивної інфраструктури, спеціальних кредитних ліній для підприємців у громадах, венчурних фондів для соціальних технологій, зокрема у сфері реабілітації, дистанційної освіти, адаптивних сервісів.

Україна може стати одним із лідерів інклюзивних інвестицій у Центрально-Східній Європі, оскільки її економіка наразі «перепрошивається» з урахуванням нових соціальних викликів.

Отже, інклюзивні інвестиції – це стратегічний ресурс, який поєднує фінансові, соціальні та інноваційні механізми. Вони формують не просто фінансування окремих людей чи бізнесів, а архітектуру рівних можливостей. Саме завдяки таким інвестиціям відбувається економічна інтеграція вразливих груп, зростає місцеве підприємництво, активізуються громади та створюється стійка, адаптивна і людиноцентрична економіка.

8.4. Фінансова інклюзія в Україні: можливості та обмеження

Фінансова інклюзія в Україні переживає одночасно період стрімкого розвитку й складних структурних випробувань. З одного боку, країна демонструє один із найвищих рівнів цифровізації фінансових послуг у Східній Європі; з іншого – глибока нерівність доступу, війна та економічна нестабільність створюють складне середовище, у якому інклюзія стає не лише бажаною, а й життєво необхідною умовою функціонування економіки.

Українські умови є унікальними тим, що розвиток фінансової інклюзії відбувається паралельно з воєнними викликами: масштабними переміщеннями населення, втратою роботи, зростанням потреби у соціальній підтримці й швидких фінансових операціях. У таких умовах доступ до фінансових послуг – не абстракція, а фактор виживання, особливо для ВПО, ветеранів, людей з інвалідністю та жінок.

Можливості фінансової інклюзії в Україні:

Цифровізація як головний ресурс. Україна стала однією з найбільш цифрово розвинених країн регіону. Сервіси онлайн-банкінгу, електронні гаманці, миттєві платежі, цифрова ідентифікація через «Дію» роблять фінансові послуги доступними практично з будь-якої точки країни – навіть у громадах, де немає банківських відділень. Багато людей відкрили банківські рахунки вперше саме під час війни: для отримання соціальних виплат, переказів або донатів. Цифрові інструменти спростили доступ до базових фінансових продуктів і дали можливість для фінансової автономії.

Фінтех-екосистема. Україна має потужний фінтех-сектор, який пропонує мобільні гаманці, онлайн-кредити з мінімальною бюрократією, сервіси оплати комунальних послуг, адаптовані застосунки для людей з інвалідністю, цифрові інструменти для працівників малого бізнесу та самозайнятих. Це розширює вибір для користувачів і стимулює конкуренцію між постачальниками послуг.

Доступні програми фінансування підприємництва. Грантові програми «єРобота», мікрокредитування через банки, програми підтримки ветеранів і ВПО створили можливість відкривати власну справу навіть без застави чи кредитної історії. Це особливо важливо для тих, хто пережив переміщення або демобілізацію.

Регуляторні ініціативи НБУ. Національний банк активно розвиває програми фінансової грамотності, захист прав споживачів, стандарти відкритих даних (open banking), цифрову ідентифікацію та електронні гроші. що створює інституційні рамки, у яких інклюзія розвивається системно.

Обмеження та виклики фінансової інклюзії в Україні:

Нерівність цифрового доступу. Попри високий рівень цифровізації, значна частина населення – особливо у сільських громадах – все ще має обмежений доступ до стабільного інтернету або сучасних гаджетів. Люди старшого віку часто не можуть користуватися онлайн-банкінгом через низьку цифрову грамотність.

Війна як фактор фінансової нестабільності. Військові дії призвели до втрати документів, відсутності можливості підтвердити доходи, знищення підприємств і обмеження зайнятості, необхідності швидкого доступу до допомоги та виплат. Це ускладнює доступ до кредитів, страхування та інвестиційних продуктів для мільйонів громадян.

Низька фінансова грамотність. Попри прогрес, рівень фінансової грамотності залишається низьким, що збільшує ризик потрапляння на шахрайські схеми, неконтрольованого боргового навантаження, неправильного використання фінансових продуктів.

Люди не завжди розуміють різницю між кредитними інструментами, не можуть оцінити ризики довгострокових зобов’язань.

Обмежений доступ до кредитних ресурсів. Хоча цифрові кредити стали масовими, доступ до повноцінного бізнес-кредитування залишається складним через високі ставки, вимоги застави, нестачу кредитної історії у молоді та ВПО, створючи проблему для тих, хто хоче розвивати підприємництво.

Слабка інфраструктура у громадах. Не всі громади мають відділення банків, банкомати або пункти обслуговування. Для людей старшого віку, які не можуть перейти на цифрові сервіси це створює додаткові бар’єри.

Фінансова інклюзія в Україні – це не лінійний процес, а баланс між технологічними досягненнями та соціально-економічними обмеженнями. Можливості, які створює цифровізація, можуть нівелюватися нерівністю доступу, низькою грамотністю чи відсутністю локальної інфраструктури.

Реальний рівень інклюзії залежить не тільки від фінтеху чи політик НБУ, а й від рівня розвитку громад, освітніх програм, соціального захисту, економічної стабільності, участі бізнесу в підтримці вразливих груп. Від системного поєднання доступності, якості й здатності користуватися фінансовими інструментами.

Фінансова інклюзія має величезний потенціал у повоєнній відбудові. Україна може стати одним із лідерів інклюзивних фінансових рішень у регіоні завдяки:

- розвиненому цифровому середовищу,
- активному фінтеху,
- міжнародним інвестиціям,
- програмам підтримки МСБ та самозайнятості,
- соціальним інвестиціям для ветеранів і ВПО.

Але для цього потрібне одночасне усунення обмежень: розвиток інфраструктури, цифрової грамотності, інструментів захисту споживачів та адаптованих фінансових продуктів для різних груп населення.

Загалом, фінансова інклюзія в Україні – це сфера високих темпів розвитку, але й високих ризиків нерівності. Технології відкривають безпрецедентні можливості, але їхній ефект буде повним лише тоді, коли доступність цифрових сервісів поєднається з грамотністю, безпекою, адаптованими продуктами та сильною інституційною базою.

Інклюзивна фінансова політика – це не лише економічний інструмент, а й шлях до соціальної справедливості, стійкого розвитку та економічної активності кожної людини.

Питання для перевірки знань

1. У чому полягає відмінність між фінансовою інклюзією та традиційним доступом до фінансових послуг?
2. Як цифровізація впливає на розширення фінансової інклюзії для різних груп населення?

3. Яким чином фінтех-сектор змінює роль традиційних банків у забезпеченні інклюзії?
4. Чому інклюзивні інвестиції вважаються інструментом вирівнювання економічних можливостей?
5. Які фінансові продукти та сервіси найбільше сприяють залученню малого бізнесу до економічної активності?
6. Які ризики супроводжують розвиток онлайн-кредитування як інструменту інклюзії?
7. У чому полягають ключові обмеження фінансової інклюзії в Україні під час війни та соціально-економічної кризи?
8. Як фінансова грамотність впливає на реальний рівень інклюзії навіть у країнах з високою цифровізацією?
9. Чому грантові програми для підприємців (наприклад, «єРобота») розглядаються як елемент фінансової інклюзії?
10. Які регуляторні заходи НБУ можуть підвищити якість та безпеку фінансових послуг для вразливих груп?

Тестові завдання

1. Який критерій найточніше відображає рівень фінансової інклюзії?

A. Частка населення, яке фактично користується фінансовими послугами

B. Частка готівкових операцій у ВВП

C. Кількість банківських відділень на 10 тис. населення

D. Кількість банків у країні

2. Яка характеристика фінтех-сервісів найбільше сприяє інклюзії?

A. Висока швидкість платежів

B. Можливість використовувати криптовалюту

C. Зниження бар’єрів входу та спрощення доступу до фінансових продуктів

D. Конкуренція з традиційними банками

3. Чому мобільні гаманці вважаються інклюзивним інструментом?

A. Дозволяють придбати криптовалюту

B. Забезпечують фінансовий доступ без необхідності мати банківський рахунок

C. Мають нижчі комісії за міжнародні перекази

D. Працюють лише у містах

4. Яка особливість інклюзивних інвестицій відрізняє їх від традиційних?

A. Потреба у державній підтримці

B. Обов'язкове партнерство з банками

C. Орієнтація на одночасний фінансовий і соціальний ефект

D. Зосередженість на великих підприємствах

5. Чому онлайн-кредитування може виступати як інклюзивний, але ризикований інструмент?

A. Не потребує фінансової грамотності

B. Завжди має нижчі ставки, ніж у банку

C. Дає доступ групам без кредитної історії, але може створювати боргові пастки

D. Надається тільки за наявності застави

6. Який із факторів найбільше стримує фінансову інклюзію у сільських громадах України?

A. Брак банківських відділень

B. Високі процентні ставки

C. Обмежений доступ до стабільного інтернету та цифрових пристроїв

D. Відсутність програм фінансової освіти

7. Чому інклюзія ветеранів у фінансову систему часто потребує окремих програм?

A. Ветерани не можуть користуватися цифровими сервісами

B. Військовий досвід не формує кредитної історії, що ускладнює доступ до фінансування

C. Ветерани не відкривають рахунки

D. Більшість ветеранів мають високий дохід

8. Який інструмент найадекватніший для фінансування соціальних підприємств, створених ВПО?

A. Криптовалютні облігації

B. Стандартні споживчі кредити

C. Краудфандинг або мікрокредитування

D. Іпотечні кредити

9. Чому open banking вважається фактором інклюзії?

A. Збільшує кількість банків

B. Забезпечує анонімні платежі

C. Дає можливість стороннім фінтех-сервісам створювати альтернативні та дешевші фінансові продукти

D. Скорочує кількість мобільних додатків

10. Який бар'єр найбільше обмежує доступ людей старшого віку до фінансових технологій?

A. Нестача доходу

B. Обмежена цифрова грамотність і складність інтерфейсів

C. Відсутність банківських продуктів

D. Брак регуляцій

11. Чому гранти для підприємців є частиною фінансової інклюзії?

A. Вони підтримують тільки великі компанії

B. Вимагають застави

C. Дають доступ до стартового капіталу тим, хто не може отримати кредит

D. Підвищують конкурентність банків

12. Що є ключовим ризиком швидкої цифровізації фінансових послуг?

A. Надто низькі комісії

B. Збільшення кількості відділень банків

C. Недоступність кредитів для бізнесу

D. Підвищення вразливості населення до фінансових шахрайств

13. Який інструмент найбільше сприяє інклюзії людей з інвалідністю?

A. Відкриття додаткових банківських кас

B. Адаптовані мобільні застосунки та спрощені цифрові інтерфейси

C. Пільги на іпотеку

D. Запровадження криптовалютних сервісів

14. Чому краудінвестинг може бути важливим для місцевих громад?

A. Дає можливість купувати державні облігації

B. Потребує великих вкладень

C. Дозволяє громадянам інвестувати у локальні бізнеси і посилює економічну автономію громади

D. Виключає участь малого бізнесу

15. Який фактор найбільше визначає реальний рівень фінансової інклюзії в Україні?

A. Кількість цифрових сервісів

B. Кількість банківських продуктів

C. Географічний розмір країни

D. Поєднання доступності сервісів, фінансової грамотності та здатності користувачів ефективно застосовувати фінансові інструменти

Міні-кейси

Міні-кейс 1. «ВПО та цифрові фінансові сервіси»

ВПО з Луганської області переїхала до маленького села, де немає банківських відділень і банкоматів. Інтернет є, але нестабільний. Жінка отримує допомогу від держави і хоче оформити мікрокредит для запуску невеликого бізнесу, але не знає, чи може довіряти онлайн-провайдерам.

Запитання: Які фінтех-інструменти можуть бути для неї доступними і безпечними? Які ризики потрібно врахувати?

Міні-кейс 2. «Ветеран хоче відкрити соціальне підприємство»

Ветеран планує створити майстерню з ремонту техніки, де працюватимуть ветерани з інвалідністю. Йому потрібен стартовий капітал, але банки відмовляють через нестачу застави та ризики.

Запитання: Які інклюзивні фінансові інструменти (гранти, імпакт-інвестиції, краудфандинг) можна запропонувати в цій ситуації? Як вибрати оптимальну модель фінансування?

Міні-кейс 3. «Людина старшого віку та онлайн-платежі»

Пенсіонерка хоче оплачувати комунальні послуги онлайн, але боїться зробити помилку або натрапити на шахраїв. Банківське відділення в її районі закрили через оптимізацію.

Запитання: Які інтерфейсні рішення, освітні інструменти або цифрові сервіси можуть допомогти їй безпечно перейти на онлайн-платежі?

Міні-кейс 4. «Банк і сільська громада»

Комерційний банк планує закрити два відділення у сільській місцевості, мотивуючи це низькою рентабельністю. Місцева влада побоюється, що це призведе до фінансової ізоляції людей старшого віку й малого бізнесу.

Запитання: Які альтернативні моделі фінансової інклюзії (мобільні банківські пункти, цифрові хаби, партнерство банк–громада) можна застосувати, щоб уникнути втрати доступу до послуг?

Міні-кейс 5. «Жінка-підприємиця і доступ до інвестицій»

Молода жінка з Миколаївщини створила невеликий соціальний бізнес – виготовлення екологічних сувенірів. Продукція добре продається онлайн, але для масштабування потрібно профінансувати обладнання. Банк пропонує кредит під високий відсоток.

Запитання: Які інклюзивні інвестиційні механізми можуть допомогти їй розвинути бізнес? Які критерії слід враховувати, обираючи між грантом, соціальною облігацією та краудінвестингом?

Письмові завдання

Завдання 1. Поясніть, як розвиток фінансової інклюзії впливає на економічну активність вразливих груп населення – ветеранів, ВПО, людей з інвалідністю та молоді. Опишіть механізми, через які доступ до фінансових послуг змінює економічну поведінку людини: від можливості відкривати власну справу до здатності накопичувати, інвестувати або стабільно оплачувати базові потреби. Проаналізуйте, чому в українських умовах цей процес має стратегічне значення.

Завдання 2. Проаналізуйте, як фінтех-сектор трансформує фінансовий ринок України. Розкрийте, у чому полягає принципова відмінність між фінтех-моделями та традиційними банківськими сервісами. Поясніть, як ці відмінності знижують бар'єри доступу для людей із різним рівнем доходу, мобільності та цифрової грамотності. Наведіть кілька прикладів фінтех-рішень, що стали ключовими драйверами інклюзії.

Завдання 3. Розкрийте зміст концепції інклюзивних інвестицій та поясніть, як вона може бути інтегрована у післявоєнну відбудову України. Опишіть, які проєкти (соціальні підприємства, регіональні ініціативи, бізнеси ветеранів або ВПО) можуть стати об'єктами таких інвестицій. Визначте, чому інклюзивні інвестиції здатні поєднувати економічний ефект і соціальну цінність.

Завдання 4. Оцініть потенціал і можливі обмеження фінансової інклюзії в сучасній Україні. Зверніть увагу на нерівність цифрового доступу, рівень фінансової грамотності, інституційні бар'єри, ризики шахрайства та вплив війни на фінансову поведінку населення. Опишіть, які умови необхідні для того, щоб фінансова інклюзія стала не лише технологічним трендом, а й реальним механізмом соціально-економічного вирівнювання.

Завдання 5. Проаналізуйте можливості інклюзивного фінансування для малого та мікропідприємництва. Опишіть роль грантів, мікрокредитування, краудфандингу та соціальних інвестицій у підтримці бізнесів, які створюють робочі місця у громадах чи працюють із вразливими групами. Запропонуйте власну концепцію підтримки підприємця, який має ідею соціально значущого бізнесу, але обмежений у доступі до традиційних фінансових ресурсів.

ТЕМА 9.
ІНКЛЮЗИВНЕ ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

9.1. Соціально-економічні виклики війни.
9.2. Інклюзивні підходи до регіонального та локального відновлення.
9.3. Міграція, демографічні зміни та інклюзивність.
9.4. Глобалізація та міжнародна інтеграція як можливості для інклюзивного відновлення.

9.1. Соціально-економічні виклики війни

Повномасштабна війна стала для України не лише військовим, а й масштабним соціально-економічним потрясінням, яке змінило структуру зайнятості, економічні пріоритети, моделі споживання, мобільність населення та можливості для розвитку людського капіталу. На відміну від класичних економічних криз, що зазвичай обмежені певною сферою чи циклом, війна впливає на всю систему одночасно, створюючи багаторівневі виклики, які накладаються один на одного і формують ситуацію довготривалої нестабільності.

Насамперед війна зумовила *різке скорочення економічної активності* у тих регіонах, що зазнали прямих руйнувань. Підприємства були вимушені переміщувати виробництво, переходити на дистанційні формати роботи або повністю припиняти діяльність. Це спричинило масштабний розрив ланцюгів постачання, втрату ринків, зниження експорту й падіння податкових надходжень. У багатьох громадах зруйнування інфраструктури – енергетичної, транспортної, житлової – зробило економічну діяльність тимчасово неможливою.

Другим серйозним викликом стало *масове переміщення населення*. У внутрішньо переміщених осіб порушилася логіка економічної поведінки: вони втратили роботу, доступ до соціальних послуг, професійні мережі та життєві опори. Водночас ті громади, що прийняли велику кількість ВПО, зіткнулися з тиском на локальний ринок праці, систему освіти, транспорт та житло. Такі зміни створили

нові лінії нерівності між регіонами, які традиційна регіональна політика не була готова компенсувати.

Не менш важливим є *вплив війни на людський капітал*. Мільйони українців опинилися у стані психологічного виснаження, тривоги, втрати продуктивності. Частина людей отримала поранення або інвалідність; тисячі повернулися з бойових дій із посттравматичним досвідом. Це формує нові вимоги до ринку праці: необхідність психологічної підтримки, адаптаційних програм, навчання, реабілітації. Війна також спричинила відтік висококваліфікованих кадрів за кордон, що посилює дефіцит фахівців у стратегічних галузях.

Суттєвим викликом є *тінізація економічної діяльності*, яка посилилася через нестабільність, втрату контролю на окремих територіях, падіння доходів населення й обмежений доступ малого бізнесу до фінансових ресурсів. У таких умовах багато підприємців переходять у неформальний сектор, що зменшує можливості для інклюзивного розвитку, послаблює соціальний захист працівників і підриває довгострокову стійкість економіки.

Важливою стала і проблема *нерівності доступу до фінансових, цифрових та освітніх ресурсів*. Війна різко розширила розрив між тими, хто має можливість працювати дистанційно, володіє цифровими навичками та стабільним інтернетом, і тими, хто опинився в громадах зі слабкою інфраструктурою або не має необхідної техніки. Такі нерівності відображаються у можливостях працевлаштування, створення бізнесу та отримання соціальних послуг.

Серйозним викликом для держави стала *зміна структури бюджетних видатків*, де оборонні потреби закономірно постали пріоритетом. Це обмежує можливості фінансувати соціальні, освітні, інвестиційні та інклюзивні програми, що є критично важливими для післявоєнної відбудови.

Окремо варто зазначити *класичні макроекономічні виклики*: інфляцію, падіння ВВП, зростання боргового навантаження, ризики для валютного ринку та інвестиційного клімату. Війна створює умови,

у яких прогнозування та планування різко ускладнюються, а інвестори зменшують активність через високий рівень ризику.

Комплексність цих викликів означає, що післявоєнне відновлення не може ґрунтуватися лише на інфраструктурних проєктах чи збільшенні інвестицій. Воно має включати *інклюзивний компонент* – відновлення людського капіталу, інтеграцію вразливих груп, розвиток соціального підприємництва, модернізацію ринку праці, цифровізацію послуг та зміцнення фінансової стійкості домогосподарств. Саме такий підхід дозволяє не просто відновити економіку, а й зробити її більш стійкою та справедливою.

9.2. Інклюзивні підходи до регіонального та локального відновлення

Післявоєнне відновлення України не може бути зведене лише до реконструкції зруйнованих будівель чи інфраструктури – його зміст набагато ширший. Це процес переформатування соціально-економічних систем, у яких кожна громада має «повернутися до життя» не просто технічно, а функціонально: з новими можливостями для зайнятості, освіти, підприємництва, формування людського капіталу та соціальної згуртованості. Саме тому інклюзивність стає основним принципом відновлення: вона визначає, хто матиме доступ до нових ресурсів, які групи будуть інтегровані в розвиток і чи буде відновлення справедливим та стійким.

Як зазначають К. Крамаренко та Д. Іващенко, у повоєнних умовах інклюзивна економіка має розглядатися не як окремий соціальний напрям, а як комплексна концепція відновлення, що поєднує фінансову інклюзію, інклюзивні інвестиції та залучення всіх громадян до процесів економічної реконструкції й розвитку [15].

Інклюзивний підхід до відновлення виходить із ідеї, що регіони та громади суттєво різняться за масштабом руйнувань, наявними ресурсами, структурою економіки та демографічною ситуацією. Отже, відновлення не може бути однаковим для всіх. Воно потребує

диференційованих моделей, які враховують місцевий потенціал, локальні бар'єри та участь людей, які проживають на цих територіях.

У процесі повоєнного відновлення об'єднаних територіальних громад і районів відбувається переосмислення феномену інклюзивності, зміст і сутність якого розширюються за рахунок трактування включеності не лише як внутрішнього (ендогенного), а й як зовнішнього (екзогенного) процесу, що передбачає активну участь зовнішніх зацікавлених сторін у формуванні інклюзивного середовища [20].

Відбудова країни повинна охоплювати відновлення людського потенціалу, а не лише інфраструктури. Інклюзивні підходи передбачають, що першочерговим об'єктом відновлення є людина – її здатність працювати, навчатися, вести бізнес, жити в безпечному й передбачуваному середовищі.

У громадах, що прийняли велику кількість ВПО, або в регіонах, де багато ветеранів і людей з інвалідністю, питання відновлення неминуче пов'язане із соціальними аспектами: реабілітацією, перекваліфікацією, підтримкою малого бізнесу, доступом до освіти та медицини.

Тому інклюзивне відновлення ставить за мету повернути функціональність людського капіталу. Це означає, що відбудова мостів і доріг має відбуватися паралельно з відбудовою життєвих шляхів людей.

Принцип «залучення» має стати основою відновлення громад. Однією з характеристик інклюзивного відновлення є залучення громадян до планування та реалізації рішень. Громади, які самі визначають свої пріоритети та бачення розвитку, отримують стійкіші результати.

У практиці повоєнних країн доведено, що там, де мешканці включені у процес прийняття рішень, відновлення швидше адаптується до реальних потреб, а не до формальних показників. Такі підходи передбачають:

- публічні консультації;

- локальні робочі групи;
- співдію з громадськими організаціями;
- участь бізнесу та соціальних підприємств;
- врахування голосів вразливих груп – жінок, ВПО, ветеранів.

Українські громади вже демонструють такі практики, наприклад: розроблення планів відновлення через участь мешканців або створення центрів підтримки ветеранів, які формуються разом із самими ветеранами.

Інклюзивний розвиток місцевої економіки. Регіональне відновлення неможливе без відновлення економічної діяльності. Інклюзивний підхід передбачає розвиток тих секторів, які можуть створювати широкий доступ до зайнятості та підтримувати населення з різними рівнями навичок шляхом:

- розвитку малого й середнього підприємництва, яке швидко реагує на потреби ринку;
- інвестицій у сфери, де можна створити робочі місця для людей з різним досвідом (логістика, будівництво, переробка, послуги);
- підтримки соціального підприємництва та працевлаштування ветеранів, ВПО, людей з інвалідністю;
- розвитку локальних ланцюгів доданої вартості, що залишають прибуток у громаді.

У зруйнованих регіонах важливим стає «економічне перепрофілювання» – пошук нових моделей розвитку, які ґрунтуються не на довоєнній структурі, а на сьогоднішніх можливостях.

Інклюзивна інфраструктура забезпечує доступність і виступає критерієм якості відновлення. Інклюзивні підходи не дозволяють будувати інфраструктуру «для більшості». Будь-який об’єкт – школа, лікарня, ЦНАП, парк, транспортна зупинка – повинен враховувати потреби людей з інвалідністю, літніх, батьків з дітьми, ВПО, які можуть мати тимчасові обмеження.

Безбар’єрність перестає бути факультативним елементом і стає критерієм якості відновлення. У цьому сенсі важливими є не лише

фізичні споруди, а й цифрова інфраструктура – доступ до онлайн-сервісів, мобільного зв'язку, фінансових технологій.

Саме доступність визначає, чи зможе людина брати участь у відновленні економіки – чи залишиться «за межею» через технічні чи соціальні бар'єри.

У формуванні інклюзивних моделей відновлення важлива роль відводиться громадам. Децентралізація, яку Україна пройшла за останні роки, створила унікальні умови для інклюзивного відновлення. Громади отримали:

- власні бюджети,
- право управляти землею,
- інструменти стратегічного планування,
- можливість залучати інвестиції.

Надані можливості робилять саме місцевий рівень основним у побудові інклюзивної економіки після війни. Громади можуть самі створювати моделі підтримки, наприклад центри соціальних послуг, простори для роботи та навчання, програми розвитку підприємництва, партнерства з університетами й бізнесом, інклюзивні хаби для ветеранів та ВПО.

Інклюзивність тут означає не тільки залучення до програм, а й створення спільнот, які працюють над відновленням разом.

Інклюзивне відновлення є запорукою стійкості. Якщо до процесу включені люди, бізнес, громади, освітні установи, громадянське суспільство – відновлення отримує соціальну опору, довіру і сталість.

У протилежному випадку ризик полягає в тому, що ресурси будуть вкладені без урахування реальних потреб, що призведе до нерівності, відтоку населення, розмивання потенціалу людського капіталу.

Інклюзивне відновлення – це процес, у якому економічний розвиток і соціальна справедливість перетинаються, формуючи основу для майбутнього зростання.

9.3. Міграція, демографічні зміни та інклюзивність

Війна спричинила наймасштабніші демографічні зміни в Україні з часів Другої світової. Мільйони людей змінили місце проживання, сотні тисяч виїхали за кордон, значна частина населення опинилася у стані нестабільності – економічної, соціальної чи психологічної. Ці процеси радикально змінюють структуру людського капіталу, формують нові лінії нерівності та впливають на потенціал відновлення й економічного зростання. У такій ситуації інклюзивність стає необхідним принципом розроблення державної політики: без неї неможливо сформувати стійку демографічну модель і відновити економіку.

Міграційні потоки, спричинені війною, мають двовекторний характер: частина людей переміщується в межах країни (ВПО), а частина – за кордон. *Міграція як фактор трансформації ринку праці та людського капіталу створює кілька системних ефектів.*

По-перше, зміна територіального розподілу робочої сили. Регіони, які приймають ВПО, отримують додатковий трудовий потенціал, але одночасно стикаються з навантаженням на соціальну інфраструктуру, житло, транспорт та освіту. Регіони, що зазнали прямої агресії, втрачають робочу силу та податкову базу, що ускладнює їхнє відновлення.

По-друге, накопичення людського капіталу за межами країни. Українські мігранти інтегруються у ринки праці ЄС, набувають нових навичок, але далеко не всі повертаються. Водночас їхні доходи підтримують українські домогосподарства через грошові перекази, що створює ситуацію, коли людський капітал «працює» на економіку України лише частково.

По-третє, нерівний доступ до зайнятості. Не всі переселенці можуть швидко інтегруватися у нові громади. Відсутність професійних зв’язків, житла, документів або дитячих садків знижує їхні можливості працевлаштування. У цей момент інклюзивні підходи

(перекваліфікація, менторські програми, адаптаційні курси, локальні центри зайнятості) стають критично важливими.

Україна вже до війни входила до групи держав із високими темпами демографічного старіння. Війна лише посилила демографічне старіння та зменшення трудового потенціалу:

- значна частина молоді виїхала за кордон;
- народжуваність різко знизилася;
- смертність зросла через бойові дії, проблеми зі здоров'ям, складні умови життя;
- частина працездатного населення отримала інвалідність.

У таких умовах зменшення трудового потенціалу стає системним викликом для економіки. Інклюзивність при цьому означає максимальне залучення тих груп, які раніше були недопредставлені на ринку праці: людей старшого віку; жінок, які виховують малих дітей; людей з інвалідністю; ветеранів; осіб, що повернулися з-за кордону й потребують реінтеграції.

Залучення цих груп – не соціальна функція, а економічна необхідність, оскільки дефіцит кадрів ставатиме все більш критичним.

Демографічні зміни можуть або посилити нерівність, або стимулювати імплементацію інклюзивної політики. Інклюзивні підходи дозволяють:

- компенсувати втрати трудового потенціалу через залучення недореалізованих груп населення;
- створювати адаптовані робочі місця для людей з інвалідністю й ветеранів;
- підтримувати зайнятість жінок через доступні формати освіти й гнучкі графіки;
- залучати молодь через інноваційні програми, дуальну освіту, технологічні стартапи;
- формувати умови для повернення українців із-за кордону.

Без інклюзивності демографічні процеси можуть стати «демографічною пасткою»: менше людей, менше економічної

активності, менше підприємництва, менше податків – і, відповідно, менше можливостей для розвитку.

Міграційні процеси впливають не лише на економіку, а й на структуру спільнот. Переміщені особи інтегруються у громади по-різному, і саме від того, наскільки громади готові до інклюзивних практик, залежить рівень соціальної згуртованості.

Згідно з результатами опитування reSCORE 2024, по майже трьох роках повномасштабного вторгнення українське суспільство залишається об’єднаним і згуртованим, що передусім проявляється на горизонтальному рівні соціальної згуртованості [26].

Інклюзивні підходи передбачають:

- створення сервісів адаптації – мовних, психологічних, соціальних;
- підтримку міжкультурного діалогу у громадах;
- робочі простори, де ВПО можуть працювати разом із місцевими мешканцями;
- програми інтеграції ветеранів і людей з інвалідністю у спільнотне життя;
- механізми запобігання дискримінації на ринку праці.

Громади, де реалізовані такі практики, швидше відновлюються, а економічні процеси там набувають більшої стійкості.

Для України надзвичайно важливо створити умови, які сприятимуть поверненню громадян з-за кордону. Повернення мігрантів, як стратегічна мета, потребує:

- економічних стимулів (доступне кредитування бізнесу, інвестиційні програми);
- якісної освіти й медицини;
- безпечної інфраструктури;
- можливостей для самореалізації;
- прозорого ринку праці.

Інклюзивність при цьому відіграє центральну роль: люди повертаються туди, де відчувають можливості, а не бар’єри.

Отже, міграція та демографічні зміни – це не лише виклик, а й шанс переосмислити економічну модель розвитку України. Інклюзивні підходи дозволяють змінити цей виклик на перевагу: залучити недореалізований людський капітал, сформувати нові моделі зайнятості, посилити локальні економіки й відновити країну на принципах справедливості та стійкості.

Україна має унікальний потенціал побудувати модель відновлення, у центрі якої – людина, її потреби та можливості. Міграційні та демографічні процеси лише підкреслюють необхідність такої моделі.

9.4. Глобалізація та міжнародна інтеграція як можливості для інклюзивного відновлення

У XXI столітті глобалізація перестала бути процесом виключно економічної взаємодії між країнами. Вона стала середовищем, у якому формуються нові моделі включення, доступу до ресурсів, мобільності капіталу, людського потенціалу та знань. Для України, яка переживає тривалий період воєнних потрясінь і стоїть перед масштабним завданням повоєнної відбудови, глобалізація і міжнародна інтеграція відкривають не тільки нові ринки та інвестиційні можливості, але й створюють умови для інклюзивного розвитку – такого, що зменшує нерівності, зміцнює людський капітал і підтримує залучення вразливих груп до економічних процесів.

Головна особливість сучасної глобалізації полягає у тому, що вона поєднує фізичну та цифрову мобільність. Світові інституції – ЄС, ООН, OECD, Світовий банк – формують стандарти інклюзивності, які все більше інтегруються у міжнародні документи та економічні програми. Це означає, що інклюзивність перестає бути внутрішньою справою окремої країни; вона стає частиною глобальних правил гри. Для України це особливо важливо в контексті інтеграції до ЄС, де рівність доступу, соціальна справедливість, недискримінація та підтримка вразливих груп закріплені на нормативному рівні.

Однією з ключових можливостей міжнародної інтеграції є *доступ до фінансових та інституційних ресурсів*, спрямованих на відновлення. Європейський Союз, Світовий банк, ЄБРР та інші міжнародні партнери пропонують інструменти, які підтримують не лише інфраструктурні проєкти, а й розвиток людського капіталу, модернізацію ринку праці, цифровізацію послуг, розвиток підприємництва і відновлення постраждалих територій. Ці програми часто побудовані на принципах інклюзивності: вони націлені на регіони, де концентрація вразливих груп є найвищою, або ж передбачають обов'язковий компонент соціального впливу.

Глобалізація також відкриває можливості для *трансферу знань і технологій*. Українські громади, університети та підприємства можуть долучатися до міжнародних освітніх і дослідницьких програм, обмінів, стажувань, інноваційних кластерів. Це дає змогу отримувати доступ до найкращих практик інклюзивного управління, цифрових платформ, моделей реінтеграції ветеранів, підходів до роботи з ВПО, а також досвіду країн, що проходили через великі кризи – зокрема балканських, кавказьких або постконфліктних регіонів Африки. Такий обмін знаннями формує нові компетентності фахівців, які працюватимуть над відновленням країни.

Міжнародна інтеграція *відкриває перспективи для мобільності людського капіталу*, яка може бути як ризиком, так і ресурсом. Водночас як тимчасова міграція призводить до втрати частини трудового потенціалу, вона також може стати джерелом інвестицій та інновацій, якщо країна зможе створити умови для повернення фахівців. Глобальна українська діаспора, професійні мережі за кордоном, міжнародні бізнеси, які готові працювати з Україною, – все це може стати важливим інструментом інклюзивного відновлення.

Ще одна можливість полягає у *розвитку інклюзивних ринків через участь України у глобальних ланцюгах доданої вартості*. Це може створити нові формати зайнятості, включаючи дистанційну роботу, фріланс, участь у міжнародних проєктах, розвиток малого технологічного бізнесу, який не має територіальних обмежень. Такі

моделі особливо важливі для людей, які через війну втратили мобільність або можливість працювати в офлайні.

Однак міжнародна інтеграція не є автоматично інклюзивною. Вона містить ризики: конкуренцію на глобальних ринках праці, відтік кадрів, нерівність у доступі до міжнародних програм між регіонами. Саме тому важливо створювати національні механізми, які забезпечують рівність участі: освітні платформи, доступні гранти, цифрові сервіси, програми підтримки підприємництва, регіональні центри розвитку.

У підсумку глобалізація та міжнародна інтеграція стають не лише зовнішнім контекстом, а внутрішнім ресурсом відновлення. Вони надають Україні можливість побудувати економіку нового типу – відкриту, інноваційну, орієнтовану на людський капітал і здатну забезпечити широке включення населення у процес трансформації. Інклюзивність тут виступає не окремим компонентом, а логікою, за якою ці процеси мають бути організовані.

Питання для перевірки знань

1. Як війна змінила структуру людського капіталу в Україні та які наслідки це має для інклюзивного відновлення?
2. Чому відбудова інфраструктури без відновлення людського потенціалу не може забезпечити довгострокове економічне зростання?
3. Які інклюзивні механізми можуть допомогти громадам інтегрувати внутрішньо переміщених осіб у локальні ринки праці?
4. У чому полягає специфіка демографічних викликів України у порівнянні з іншими повоєнними економіками?
5. Як інклюзивні підходи до планування можуть підвищити ефективність регіонального відновлення?
6. Чому соціальне підприємництво може відігравати ключову роль у регіонах, що зазнали значних руйнувань?

7. Які демографічні групи найбільше ризикують залишитися поза процесами відновлення без цілеспрямованої інклюзивної політики?
8. Як міжнародна інтеграція та участь у програмах ЄС можуть сприяти інклюзивному розвитку українських регіонів?
9. Яким чином міграційні процеси можуть як посилювати, так і зменшувати нерівність у поствоєнній економіці?
10. Чому врахування потреб ветеранів, ВПО та людей з інвалідністю є не тільки соціальним обов'язком, а й економічною умовою стійкого зростання?

Тестові завдання

1. Який фактор найсильніше впливає на здатність регіону відновити економіку після деокупації?

A. Наявність людського капіталу, який готовий повернутися або інтегруватися у місцевий ринок праці

B. Рівень середньої заробітної плати

C. Кількість підприємств, що працювали до війни

D. Обсяг сплачених податків у попередні роки

2. Чому масова внутрішня міграція може одночасно посилювати й зменшувати нерівність?

A. Через різницю у кліматичних умовах регіонів

B. Через різні підходи громад до надання гуманітарної допомоги

C. Тому що одні громади отримують надлишок робочої сили, а інші – критичний дефіцит

D. Тому що мігранти здебільшого працюють у державному секторі

3. Який із наведених чинників найбільше ускладнює повернення українців із-за кордону?

A. Висока вартість оренди житла в Україні

B. Відсутність прогнозованості та стабільності на ринку праці

C. Недостатній рівень розвитку цифрових сервісів

D. Обмежений доступ до транспортної інфраструктури

4. Чому відбудова інфраструктури не гарантує економічного зростання?

A. Будівельні проєкти надто дорогі

B. Без відновлення людського капіталу й зайнятості інфраструктура не створює економічної активності

C. Міжнародні партнери не фінансують великі об’єкти

D. Регіони не готові використовувати нові технології

5. Який із нижченаведених процесів найбільше впливає на структуру зайнятості у приймаючих громадах?

A. Обсяг державних субсидій

B. Наявність великих торговельних центрів

C. Рівень місцевого самоврядування

D. Притік ВПО з іншими професійними характеристиками, ніж у місцевого населення

6. Чому демографічне старіння стає критичним фактором для поствоєнної економіки?

A. Тому що зростають витрати на медицину

B. Тому що старші люди менш мобільні

C. Тому що скорочується база працездатного населення, яке формує економічний розвиток

D. Тому що падає попит на сучасні технології

7. Яка інклюзивна політика є найефективнішою для регіонів з великим відтоком молоді?

A. Підвищення тарифів на комунальні послуги

B. Розвиток аграрного сектору

C. Створення можливостей для освіти, інноваційного підприємництва та дистанційної зайнятості

D. Збільшення кількості адміністративних посад у громадах

8. Чому громади з низьким рівнем соціальної згуртованості відновлюються повільніше?

A. Тому що мають менші бюджети

B. Тому що там більше ВПО

C. Тому що низький рівень довіри ускладнює спільне планування й реалізацію проєктів

D. Тому що там недостатньо волонтерів

9. Чим може бути небезпечний дисбаланс між відбудовою інфраструктури та розвитком людського капіталу?

A. Ризиком перебудови застарілих об’єктів

B. Ризиком зменшення міграції

C. Формуванням “порожніх” територій – із новими об’єктами, але без робочої сили

D. Підвищенням вартості нерухомості

10. Який сектор найчастіше стає “точкою входу” для економічної інтеграції ВПО у нових громадах?

A. Аграрний бізнес

B. Високотехнологічні компанії

C. Малі послуги та локальний сервісний бізнес

D. Державне управління

11. Який ризик глобалізації є найбільш значущим для інклюзивного відновлення України?

A. Зростання попиту на енергоресурси

B. Поява нових логістичних маршрутів

C. Збільшення кількості студентів, які навчаються за кордоном

D. Конкуренція за кадри між країнами та відтік висококваліфікованих фахівців

12. Чому інклюзивні рішення в громадах сприяють пришвидшенню відновлення економіки?

A. Тому що отримують більше міжнародної допомоги

B. Тому що включають до процесів відновлення ширше коло мешканців, зменшуючи соціальну напругу та підвищуючи економічну активність

C. Тому що громади стають привабливішими для туристів

D. Тому що зменшуються витрати на соціальну сферу

13. Який механізм найбільш ефективний для повернення кваліфікованих мігрантів?

A. Створення можливостей для професійної реалізації, інноваційних проєктів та підприємництва

B. Будівництво нових торгових центрів

C. Підвищення податків

D. Посилення прикордонного контролю

14. Який елемент є критичним для інклюзивного регіонального планування в умовах демографічної кризи?

A. Збільшення кількості адміністративних будівель

B. Оптимізація бюджетних витрат

C. Аналіз демографічних груп, які можуть стати драйверами відновлення

D. Підвищення вартості орендної плати

15. Чому міжнародна інтеграція важлива для відновлення українських регіонів?

A. Дає змогу збільшити імпорт товарів

B. Полегшує виїзд населення за кордон

C. Стимулює зростання курсу гривні

D. Забезпечує доступ до інвестицій, сучасних технологій та інклюзивних стандартів розвитку

Міні-кейси

Мінікейс 1. «Громада після деокупації»

Громада звільнена пів року тому. Інфраструктура частково відновлена, але більшість молоді виїхала. Основне населення – люди старшого віку та декілька сотень ВПО, які повернулися не до своїх домівок, а у тимчасове житло. Підприємці не поспішають відновлювати бізнес через нестачу працівників.

Запитання: Які інклюзивні рішення можуть зробити громаду економічно життєздатною, враховуючи демографічну структуру?

Мінікейс 2. «Переміщений університет»

Університет евакуювався з прифронтової зони й тимчасово працює у західному регіоні. Частина студентів залишилась за кордоном, значна частина викладачів виїхала. Місцева громада хоче, щоб університет став центром відновлення регіону.

Запитання: Як навчальний заклад може інтегруватися у локальну економіку й водночас забезпечити інклюзивність для студентів і викладачів, які розкидані по різних країнах?

Мінікейс 3. «Повернення мігрантів»

Громада запускає програму «Повернись і створюй», щоб залучити фахівців, які працюють у країнах ЄС. Програмою передбачено часткову компенсацію оренди та бізнес-гранти, але заявки майже не надходять.

Запитання: Які нематеріальні та довгострокові фактори стримують повернення мігрантів і як їх можна врахувати в інклюзивній стратегії громади?

Мінікейс 4. «Ветерани і місцевий ринок праці»

У громаді демобілізували понад 400 ветеранів. Частина з них має інвалідність, частина – високий рівень стресу, багато хто не хоче повертатися до довоєнних професій. Бізнес готовий наймати, але не знає, як організувати робочі місця і навчання.

Запитання: Які інклюзивні механізми допоможуть одночасно підтримати ветеранів і подолати кадровий дефіцит у громаді?

Мінікейс 5. «Місто-хаб для ВПО»

Місто стало місцем проживання понад 40 тисяч ВПО. Вони займають різні ніші на ринку праці: від високотехнологічної роботи до малого сервісного бізнесу. Проте між місцевими жителями й переселенцями зростає соціальна напруга, викликана конкуренцією за робочі місця та ресурси громади.

Запитання: Як інклюзивне планування та діалогові практики можуть зменшити напругу та перетворити міграційний потік на розвитковий ресурс?

Письмові завдання

Завдання 1.

Опишіть, як війна змінила демографічну карту України, і проаналізуйте, чому ці зміни є критичними для повоєнного відновлення. У своїй відповіді поясніть, які групи населення стали найбільш мобільними, які – найбільш вразливими, і чому інклюзивні рішення мають відігравати центральну роль у регіональній політиці.

Завдання 2.

Проаналізуйте вплив внутрішньої та зовнішньої міграції на ринок праці в окремій громаді (на ваш вибір). Поясніть, як змінився баланс між попитом і пропозицією робочої сили, які групи отримали нові можливості, а які – зіткнулися з бар'єрами. Запропонуйте власну модель інклюзивної інтеграції ВПО чи мігрантів у місцеву економіку.

Завдання 3.

Поясніть, як інклюзивні підходи можуть прискорити відновлення територій, що зазнали руйнувань. У своїй відповіді проаналізуйте взаємодію між фізичною інфраструктурою та людським капіталом, а також опишіть, чому саме врахування потреб ветеранів, ВПО та людей з інвалідністю є обов'язковим для формування стійкої моделі відновлення.

Завдання 4.

Розкрийте роль міжнародної інтеграції у формуванні інклюзивних стратегій розвитку України. Сформулюйте, які можливості відкриваються через участь у програмах ЄС, міжнародних фондах і глобальних партнерствах, і поясніть, чому доступ до міжнародних стандартів та фінансування може пом'якшити демографічні та соціальні ризики, спричинені війною.

Завдання 5.

Проаналізуйте, які соціальні групи в Україні можуть опинитися поза процесами відновлення без цілеспрямованої державної та місцевої політики інклюзії. Опишіть, чому саме ці групи є найбільш уразливими до економічних потрясінь, і запропонуйте концепцію інклюзивної моделі, яка дозволила б забезпечити їхню участь у повоєнному розвитку.

ТЕМА 10.
СТРАТЕГІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО ТА РЕЗИЛЬЄНТНОГО РОЗВИТКУ

10.1. Моделі інклюзивного відновлення: міжнародні практики.
10.2. Інклюзивні стратегії громад і регіонів.
10.3. Комплексні політики соціальної, економічної та цифрової інклюзії.
10.4. Стратегічне планування інклюзивного та резильєнтного розвитку

10.1. Моделі інклюзивного відновлення: міжнародні практики

Після воєн, природних катастроф або глибоких соціальних криз різні країни стикалися з однаковою проблемою: як відбудувати економіку так, щоб не поглибити нерівність, а навпаки – створити передумови для ширшої участі населення у розвитку. Тому в міжнародній практиці сформувалися моделі інклюзивного відновлення, які об’єднують економічні, соціальні, ідентифікаційні та управлінські підходи.

Головна ідея цих моделей полягає в тому, що відбудова не може бути технократичним процесом. Вона повинна включати людей – з їхніми потребами, досвідом, бар’єрами та потенціалом. Успішні кейси демонструють: чим більше населення бере участь у відновленні, тим стійкішим стає розвиток після кризи.

Модель «людиноцентричного відновлення» вперше була використана у Японії після землетрусу та аварії на Фукусімі, а також у Новій Зеландії після землетрусів у Крайстчерчі.

Центральний елемент моделі – відновлення людського капіталу як пріоритет. Інфраструктура будується не «як було», а відповідно до потреб людей, які проживатимуть у відновлених громадах.

Основні риси цієї моделі:

– активне залучення місцевих жителів до визначення пріоритетів;

- надання психологічної, соціальної, медичної підтримки паралельно з фізичною реконструкцією;
- створення освітніх та інноваційних просторів, які стимулюють економічну активність;
- акцент на безбар'єрності та доступності.

Модель людиноцентричного відновлення показує, що відновлення стає стійким лише тоді, коли перш за все відбудовується життєздатність людини, а не тільки будівлі.

Модель «економічної інклюзії через локальний розвиток». Після балканських воєн та у постконфліктних регіонах Колумбії широко застосовували модель, яка ставить у центр місцеву економіку.

Її логіка проста: громада відновиться лише тоді, коли:

- люди матимуть роботу,
- місцевий бізнес отримає підтримку,
- створяться умови для підприємництва,
- з'являться послуги, які потрібні мешканцям.

У цій моделі важливо, що відновлення спрямовується не на великі інфраструктурні проєкти, а на розвиток локальних ринків: переробки, ремісництва, малого виробництва, сервісів. Це забезпечує швидку появу доходів і зменшує економічну нерівність у регіонах після кризи.

Модель «соціальної згуртованості». Південна Африка, Руанда та Боснія використовували підхід, який акцентує увагу не лише на економіці, а й на соціальній інтеграції груп, які пережили конфлікт.

Такі країни зіткнулися з глибокими лініями соціального розколу – етнічного, політичного чи територіального. Тому відновлення будувалося навколо механізмів діалогу в громадах, програм примирення, підтримки найбільш вразливих груп (ветеранів, жінок, осіб з інвалідністю), спільних економічних проєктів для різних груп населення.

Суть моделі: економіка не відновиться без відновлення довіри та співпраці між людьми.

Модель «цифрової інклюзії та смарт-відбудови». Південна Корея, Естонія та Сінгапур демонструють, що цифрова трансформація може стати двигуном інклюзивного відновлення.

Підхід ґрунтується на:

- широкому використанні цифрових державних послуг;
- впровадженні електронної ідентифікації;
- розвитку цифрових навичок населення;
- підтримці технологічних стартапів;
- підключенні громад до глобальних ринків через цифрову інфраструктуру.

Модель цифрової інклюзії та смарт-відбудови створює нові можливості для зайнятості там, де традиційна економіка втратила потенціал, і забезпечує інклюзію людей, які не можуть бути мобільними (людей з інвалідністю, літніх, ВПО).

Модель «партнерства громади, держави та міжнародних інституцій». У Ліберії, Сьєрра-Леоне, Афганістані та Грузії після конфліктів активно використовувалася модель багаторівневих партнерств. Її суть – жоден рівень влади не в змозі забезпечити відновлення самостійно. Необхідна взаємодія:

- громад, які формують потреби;
- держави, яка створює інституційні умови;
- міжнародних інституцій, які забезпечують фінансування та експертизу.

Така модель особливо важлива для територій із масштабними руйнуваннями, де ресурси місцевих бюджетів обмежені.

Міжнародні практики показують спільний висновок: інклюзія – це не соціальний компонент, а архітектурний принцип відбудови.

Для України можуть бути найбільш корисними:

- людиноцентричні підходи для регіонів, де багато ветеранів та людей з інвалідністю;
- локально-економічні моделі для громад, які потребують швидкого запуску зайнятості;

- соціальні моделі для регіонів із високою концентрацією ВПО;
- цифрові моделі для забезпечення рівного доступу до послуг у територіях з обмеженою мобільністю;
- партнерські моделі для масштабних відбудовчих проєктів.

Відбудова України може стати прикладом для Європи, якщо ці підходи будуть інтегровані у стратегії на національному та локальному рівнях.

10.2. Інклюзивні стратегії громад і регіонів

Інклюзивні стратегії розвитку – це не просто соціальна політика, а спосіб побудови локальної економіки, у якій кожна група населення бере участь у житті громади та має доступ до можливостей. У післявоєнних умовах такі стратегії стають основою відновлення, тому що дозволяють громадам працювати не лише з фізичними руйнуваннями, а й з глибшими, менш помітними втратами – втратою людського капіталу, довіри, підприємницької активності та соціальної згуртованості.

Сучасні інклюзивні стратегії створюються на перетині трьох площин: економічної, соціальної та інституційної. Успішна громада – це не та, яка просто відбудувала дороги чи школи, а та, яка створила умови для діяльності людей, підприємців, сімей, ветеранів, молоді, людей з інвалідністю та всіх, хто повертається після переміщення. Інклюзія в цьому контексті означає здатність бачити неоднорідність громади і працювати з нею не як із проблемою, а як із ресурсом.

У науковій праці О. П. Кириленко та С. В. Кириленка *інклюзивний розвиток територіальних громад* розглядається як комплексний процес посилення фінансової, інституційної та соціальної спроможності місцевого самоврядування в умовах воєнних і післявоєнних викликів, спрямований на забезпечення економічної, соціальної та територіальної інклюзії [12].

Стратегія громади стає інклюзивною тоді, коли вона не просто описує «проєкти розвитку», а відповідає на питання: **хто** отримає вигоду від цього розвитку і яким чином. Європейська практика

регіонального планування показує, що інклюзивні стратегії будуються через глибоке дослідження локальної структури населення: вікової, професійної, міграційної, соціальної.

У такому підході:

- ВПО розглядаються не як «тимчасове навантаження», а як додатковий людський ресурс і можливість для розвитку нових ринкових ніш.
- Ветерани – як група з особливими потребами, але й із високим потенціалом підприємництва, лідерства та формування нових сервісів.
- Люди старшого віку – як активна частина громади, для якої можна створити форми зайнятості, освіти й соціальної участі.
- Молодь – як стратегічний актив, здатний привнести інновації, технологічні ініціативи та нові форми мобільності.

Стратегія, яка не враховує потреб різних груп, приречена підсилювати соціальну нерівність і втрачати потенціал людського капіталу.

Економічний вимір інклюзивних стратегій. Економічно інклюзивна громада – це та, де створені умови для доступу різних груп населення до ринку праці, підприємництва, фінансових інструментів, інновацій та освіти.

Одним із ефективних міжнародних підходів є стратегія «місцевих економічних екосистем», коли громада формує не окремі проєкти, а цілісний простір для розвитку – бізнес-хаби, інклюзивні коворкінги, навчальні центри, інкубатори, технічні майстерні, суспільні простори, що дає змогу:

- зменшувати бар’єри для підприємництва;
- сприяти самозайнятості та сімейному бізнесу;
- створювати адаптовані робочі місця для ветеранів і людей з інвалідністю;
- інтегрувати ВПО у локальні ланцюги доданої вартості;
- формувати культуру співпраці та взаємодопомоги.

Регіони, які застосовують цей підхід, демонструють швидше зростання зайнятості й нижчий рівень соціальної напруги.

Соціальний вимір інклюзивних стратегій. Соціальна інклюзія – це здатність громади підтримувати участь усіх мешканців у суспільному житті. Після війни особливо важливими стають програми реінтеграції ветеранів, підтримки ВПО, безбар'єрності міського середовища, психологічної допомоги, сімейної підтримки, інклюзивної освіти.

У практиці Канади та Німеччини такі стратегії реалізуються через створення локальних центрів інклюзії – місць, де люди можуть отримати консультації, навчання, знайти роботу, отримати допомогу в адаптації.

Для України актуальною є модель, у якій один центр громади працює як багатофункціональна інституція – частково як ЦНАП, частково як освітній майданчик, частково як простір соціальної інтеграції.

Жодна стратегія не стане інклюзивною, якщо процес її розроблення і впровадження залишиться закритим.

Інклюзивне управління передбачає:

- участь громадян у прийнятті рішень;
- прозорість процесів планування;
- партнерства між громадою, бізнесом, освітою та громадськими організаціями;
- механізми підзвітності;
- моделі співуправління.

Саме такі практики працюють у країнах Балтії, Ісландії, Нідерландах, де стратегічні документи формуються через широкі консультації з населенням.

Для України це особливо важливо, тому що відновлення відбувається в умовах високої недовіри та соціальної напруги. Інклюзивні стратегії допомагають перетворити мешканців із пасивних отримувачів послуг на активних учасників трансформації.

Інклюзивні стратегії є особливо важливими для повоєнного відновлення України. По-перше, вони дозволяють працювати з

нерівностями, які війна лише загострила. По-друге, такі стратегії максимально мобілізують людський капітал – а це найдефіцитніший ресурс. По-третє, вони роблять громади більш стійкими до майбутніх криз, оскільки формують системи підтримки, які працюють незалежно від зовнішніх факторів. І нарешті – інклюзивні стратегії є необхідною умовою інтеграції України до Європейського Союзу, де рівний доступ, безбар'єрність, соціальна згуртованість та участь громадян є невід'ємними принципами розвитку.

10.3. Комплексні політики соціальної, економічної та цифрової інклюзії

У сучасних умовах відновлення та трансформації економіки України три напрями інклюзії – соціальна, економічна та цифрова – вже неможливо розглядати окремо. Вони формують єдину рамку, яка визначає, чи матиме людина реальний доступ до можливостей, а громада – достатній потенціал для стійкого розвитку.

Вимушене внутрішнє переміщення населення в Україні має глибокі соціально-економічні наслідки, що проявляються у зростанні ризиків бідності, втраті житла та роботи, зниженні рівня зайнятості й підвищенні навантаження на соціальні фонди, що суттєво ускладнює реалізацію інклюзивних політик і потребує комплексних рішень у сфері зайнятості, житлової політики та соціального захисту [16].

Інклюзивною політикою має вважатися така державна політика, яка слугує усілякому долучанню осіб до громадянського суспільства. Причому це відбувається добровільно, застосовуються рівні підходи, без обмежень у правах. За таких умов людина може у повній мірі проявити свій потенціал та удосконалювати своє життя [17].

Комплексні політики інклюзії виникають там, де рішення розробляються не за секторами, а навколо потреб людини, її життєвих ситуацій та можливостей участі у суспільному житті.

Соціальна інклюзія як основа безпеки та згуртованості громади. Соціальна інклюзія зосереджена на створенні умов, за яких кожна людина, незалежно від статусу, досвіду чи обмежень, може брати

участь у житті громади. У післявоєнній Україні це особливо важливо через підвищену кількість вразливих груп – ветеранів, людей з інвалідністю, ВПО, сімей, що пережили втрату, молоді та літніх людей, які втратили соціальні зв'язки.

Комплексна соціальна політика включає:

- доступ до медицини, реабілітації та психологічної підтримки;
- програми інтеграції ветеранів та їхніх сімей;
- розвиток безбар'єрного середовища;
- освітні та адаптаційні послуги для ВПО;
- підтримку сімей із низьким доходом;
- залучення громадськості до прийняття рішень.

Суть соціальної інклюзії не в тому, щоб «допомагати слабким», а в тому, щоб зменшувати бар'єри, що обмежують участь людини. Соціальна підтримка виступає не витратною статтею, а інвестицією у людський капітал.

Економічна інклюзія як механізм розвитку та мобілізації потенціалу населення. Економічна інклюзія стосується залучення людей до продуктивної діяльності – зайнятості, підприємництва, самозайнятості, локальної економічної активності. У післявоєнних громадах вона стає ключовою умовою відновлення, тому що без роботи, доходу та можливості розвиватися люди виїжджають або залишаються соціально залежними.

Економічна політика забезпечення інклюзії включає:

- програми перекваліфікації та навчання, орієнтовані на потреби нової економіки;
- підтримку малого та соціального підприємництва;
- гранти та мікрокредити для ветеранів, ВПО, молоді та жінок;
- партнерства між громадами та бізнесом;
- розвиток інклюзивних ринків праці, де створюються робочі місця для людей з різним рівнем навичок.

У міжнародній практиці економічна інклюзія працює за принципом «порогового доступу»: навіть мінімальне залучення до

економічної активності зменшує ризик бідності та стимулює розвиток локальних ринків.

Цифрова інклюзія як умова рівного доступу до послуг, освіти та економіки. Цифрова трансформація відкриває можливості для тих груп, які раніше не були активними у традиційній економіці. Проте вона також створює ризики цифрової нерівності. Тому цифрова інклюзія стає невід'ємною частиною комплексних політик, адже без цифрових навичок людина фактично втрачає доступ до багатьох сфер сучасного життя.

Комплексна цифрова політика передбачає:

- розвиток цифрової грамотності – від базових навичок до спеціалізованих;
- доступ до інтернету у громадах із низькою інфраструктурою;
- цифрову доступність державних послуг та онлайн-освіти;
- модернізацію публічної інфраструктури (бібліотеки, хаби, соціальні центри);
- адаптацію цифрових платформ для людей з інвалідністю.

Особливої актуальності цифрова інклюзія набуває у сільських громадах та прифронтових зонах, де фізичні послуги обмежені, а цифрові – можуть забезпечити мобільність та доступ до ринку праці.

Соціальна, економічна та цифрова інклюзія тісно пов'язані. Соціальна підтримка створює базові умови для участі, економічні можливості роблять цю участь реалістичною, а цифрові інструменти забезпечують доступ до сервісів і знань.

Якщо один із компонентів випадає, модель перестає працювати людина може отримати підтримку, але без цифрових навичок не зможе працевлаштуватися. Може пройти навчання, але без соціальної підтримки не витримає навантаження чи стрес. Може мати доступ до інтернету, але без роботи та доходу цифрова мобільність нічого не змінює.

Саме тому комплексні політики інклюзії будуються за принципом єдиного простору можливостей, а не окремих програм.

Комплексні інклюзивні політики в умовах України. Україна має особливі умови: війна створила безпрецедентну кількість людей, які потребують підтримки, але водночас надає унікальний шанс переосмислити систему управління розвитком.

Тому комплексні інклюзивні політики в Україні мають зосереджуватися на:

- підтримці ветеранів та їхніх сімей;
- інтеграції ВПО у громади на правах рівноправних учасників;
- зменшенні цифрових розривів між регіонами;
- розвитку економічних можливостей для молоді та жінок;
- відновленні людського капіталу у постраждалих регіонах;
- формуванні нових інклюзивних сервісів у громадах;
- партнерстві між державою, бізнесом та громадянським суспільством.

Комплексна інклюзія – це не набір заходів, а модель розвитку, у якій кожна людина має інституційно підтверджене право на участь.

Комплексні політики соціальної, економічної та цифрової інклюзії формують інфраструктуру людського потенціалу. Саме вони забезпечують здатність громад і регіонів не лише оговтатися від наслідків війни, а й перейти до моделі стійкого, справедливого та інноваційного розвитку.

Ефективне відновлення економіки України буде можливим виключно на новій технологічній основі. А це неминуче означатиме масштабну реструктуризацію економіки – з відповідним згортанням сфери праці для низки традиційних професій і швидким розширенням для професій «нової економіки» [24].

10.4. Стратегічне планування інклюзивного та резильєнтного розвитку

Стратегічне планування у громадах і регіонах завжди було інструментом координації ресурсів, визначення пріоритетів і побудови бачення майбутнього. Проте після війни його зміст суттєво змінюється. Воно перестає бути процедурним документом і перетворюється на механізм управління невизначеністю, підтримки людського капіталу, мобілізації місцевих ресурсів і формування стійких економічних моделей. За таких умов стратегія не може бути ефективною, якщо не враховує принципи інклюзії та резильєнтності – здатності громади адаптуватися, протистояти кризам і швидко відновлюватися після шоків.

У традиційних стратегіях розвиток громад визначався через фіксовані проєкти: будівництво об'єктів, модернізацію інфраструктури, покращення благоустрою. Проте інклюзивні стратегії починаються з іншого питання: хто саме отримає доступ до цих можливостей?

Інклюзія в стратегічному плануванні означає:

- врахування потреб різних соціальних груп під час формування цілей;
- ідентифікацію бар'єрів та нерівностей, які можуть завадити участі населення;
- залучення вразливих груп до процесу розроблення рішення;
- оцінку впливу кожної стратегічної дії на різні категорії мешканців;
- створення механізмів доступності – фізичної, економічної, цифрової.

У країнах ЄС така методологія закріплена у концепції «leave no one behind», яка прямо інтегрується у місцеві стратегії. Для України цей принцип є ключовим, оскільки повоєнна структура населення буде надзвичайно неоднорідною.

Резильєнтність у стратегічному плануванні – це здатність громади працювати у середовищі постійних змін: міграційних потоків, економічних шоків, перебоїв інфраструктури, нових соціальних викликів.

Тому стратегія розвитку має:

- містити сценарні моделі розвитку – оптимістичний, базовий та кризовий;
- передбачати гнучкі інструменти управління ресурсами;
- мати механізми швидкого реагування на зміни в ринку праці;
- створювати резервні можливості для бізнесу, послуг і критичної інфраструктури;
- забезпечувати інституційну сталість навіть у разі політичних чи економічних змін.

Резильєнтна громада – це не та, яка уникає проблем, а та, яка має механізми адаптації, здатні пом'якшити наслідки потрясінь і перетворити кризу на розвиткову можливість.

Інклюзія посилює резильєнтність, тому що широка участь населення, розподіл відповідальності та залучення різних груп створюють базу довіри та взаємної підтримки. Водночас резильєнтність забезпечує стабільність інклюзивних рішень навіть у нестабільному середовищі. Вони працюють як система зворотного зв'язку (рис. 10.1).

Рис. 10.1. *Взаємозвязок резильєнтності та інклюзії*

Так формується громадська стійкість – властивість, яка визначає успішність повоєнної модернізації.

У комплексних стратегіях розвитку використовують різноманітні інструменти, але в інклюзивному плануванні вони набувають специфічного змісту.

Інструменти стратегічного планування у контексті інклюзивного відновлення:

- SWOT І PESTEL-аналіз не лише оцінюють економічні параметри, а й враховують соціальні вразливості, демографічні тенденції, цифрові розриви;
- аналіз зацікавлених сторін охоплює ветеранів, впо, людей з інвалідністю, молодь, жінок, місцевий бізнес, освітні інституції – з розумінням їхніх взаємних впливів;
- сценарне моделювання дозволяє передбачити вплив міграційних потоків, повернення українців із-за кордону, зміни в попиті на професії та ризик нових загроз;
- індикативне планування включає систему інклюзивних показників – доступність послуг, задоволеність населення, рівень зайнятості серед вразливих груп;
- партнерські моделі управління інтегрують міжнародні інституції, громадські організації, бізнес і місцеві органи влади.

Інструменти стратегічного планування створюють основу для того, щоб стратегія громади була не «паперовим документом», а реальною програмою змін.

На сьогодні Українські громади зіткнуться з кількома системними труднощами:

- нестабільністю законодавчого та фінансового середовища;
- значною диференціацією регіонів за масштабом руйнувань і ресурсів;
- конкуренцією за людський капітал;
- необхідністю інтеграції великої кількості ВПО та ветеранів;
- цифровими розривами між територіями.

Саме тому стратегічне планування має бути адаптивним і інклюзивним одночасно. Це дасть змогу отримати легітимність у громаді, залучити міжнародну підтримку та забезпечити відповідність європейським стандартам.

Інклюзивні та резильєнтні стратегії – це не дві різні парадигми, а єдиний підхід до управління майбутнім громад і регіонів. Вони дозволяють поєднати швидку реконструкцію з довгостроковими цілями розвитку, врахувати людські потреби, мобілізувати інноваційні ресурси та побудувати систему, здатну протистояти кризам.

Для України стратегічне планування на принципах інклюзії та резильєнтності є не опцією, а необхідністю – умовою створення конкурентоспроможної, згуртованої та стійкої країни після перемоги.

Питання для перевірки знань

1. У чому полягає ключова відмінність між традиційною моделлю відновлення та інклюзивною моделлю, орієнтованою на потреби різних груп населення?
2. Чому людиноцентричні підходи стали центральними в успішних міжнародних практиках інклюзивного відновлення?
3. Як локальна економіка може стати драйвером швидкого відновлення після кризи, і що робить цей процес інклюзивним?
4. Які ризики виникають, якщо стратегія розвитку громади не включає аналіз вразливих груп та їхніх потреб?
5. Які елементи роблять цифрову трансформацію важливим компонентом інклюзивного відновлення?
6. Чому соціальна згуртованість є критичною для резильєнтності громад у післявоєнний період?
7. Які інструменти стратегічного планування дозволяють громадам передбачати демографічні та економічні зміни?
8. Як міжнародні партнерства можуть змінити можливості громад у впровадженні інклюзивних стратегій розвитку?

9. Чому резильєнтність і інклюзія вважаються взаємодоповнювальними, а не окремими характеристиками в управлінні розвитком?
10. Яким чином комплексні політики інклюзії можуть мінімізувати нерівності, спричинені війною, і сприяти довгостроковому розвитку регіонів?

Тестові завдання

1. Що найбільше визначає інклюзивний характер стратегії розвитку громади?

A. Кількість запланованих інфраструктурних проєктів

B. Частка бюджету, спрямована на соціальний захист

C. Ступінь участі різних груп населення у формуванні рішень

D. Розмір території громади

2. Чому моделі локального відновлення, застосовані у Балканських країнах, вважаються інклюзивними?

A. Вони зосереджуються на великих інвестиційних проєктах

B. Вони стимулюють розвиток місцевої економіки та створення робочих місць для різних груп населення

C. Вони обмежують зовнішню участь

D. Вони роблять громади більш централізованими

3. Який компонент стратегії найбільше впливає на резильєнтність громади?

A. Збільшення кількості адміністративних посад

B. Оптимізація місцевої податкової системи

C. Наявність сценарного планування та готовність до різних типів ризиків

D. Підвищення вартості комунальних послуг

4. Чому цифрова трансформація вважається інклюзивним інструментом відновлення?

A. Вона зменшує потребу у фізичних приміщеннях

B. Дозволяє повністю автоматизувати соціальні послуги

C. Забезпечує доступ до сервісів тим групам, які фізично обмежені або перебувають у віддалених громадах

D. Підвищує конкурентність банківського сектору

5. У яких випадках стратегія може вважатися нерезильєнтною?

A. Якщо громада залучає приватних інвесторів

B. Якщо в регіоні відсутні міжнародні партнери

C. Якщо громада має низький рівень цифровізації

D. Якщо стратегія не враховує можливих змін у міграційних потоках і структурі населення

6. Чому підхід «людиноцентричного відновлення» в Японії показав високу ефективність?

A. Він передбачав сувору централізацію управління

B. Він поєднав фізичну відбудову з підтримкою психологічного та соціального благополуччя мешканців

C. Він орієнтувався лише на відновлення промисловості

D. Він уникав участі місцевих громад у плануванні

7. Який механізм найбільше сприяє інклюзивності під час стратегічного планування?

A. Проведення одноразових громадських слухань

B. Залучення тільки бізнесу як головного стейкхолдера

C. Інклюзивний аналіз зацікавлених сторін з урахуванням ветеранів, ВПО, людей з інвалідністю та молоді

D. Ухвалення стратегії без широкої дискусії для уникнення конфліктів

8. Чому соціальна згуртованість розглядається як економічний фактор резильєнтності?

A. Вона зменшує витрати на соціальну сферу

B. Сприяє рівномірному розподілу бюджету

C. Підсилює здатність громади швидко організовуватися та відновлювати економічну активність під час криз

D. Підвищує рівень місцевих податків

9. Який із підходів найбільш відповідає моделі «смарт-відновлення»?

A. Пріоритет виключно капітальних ремонтів

B. Зосередження на аграрному секторі

C. Максимальне скорочення бюджетних витрат

D. Використання цифрових сервісів, електронної ідентифікації та платформ для дистанційної участі громадян

10. Яка характеристика найбільше вказує на інклюзивність регіональної стратегії?

A. Акцент на експорті регіону

B. Орієнтація на модернізацію промисловості

C. Врахування різних демографічних груп як потенційних учасників розвитку

D. Концентрація ресурсів на двох-трьох великих підприємствах

11. Чому міжнародні партнерства є ключовими у відновленні постконфліктних територій?

A. Приносять інвестиції, експертизу та стандарти інклюзивності, які громади самотужки не можуть забезпечити

B. Зменшують потребу у місцевих фахівцях

C. Вони забезпечують постійний політичний контроль

D. Дозволяють відмовитися від місцевого стратегічного планування

12. Що свідчить про те, що громада має «інклюзивну економічну екосистему»?

A. Збільшення площі комерційних торговельних центрів

B. Створення умов для малого бізнесу, соціальних підприємств, навчання та доступних фінансових сервісів

C. Наявність великого промислового підприємства

D. Розширення адміністративного апарату громади

13. Який стратегічний ризик найбільш недооцінюють громади під час відбудови?

A. Перевищення бюджету будівництва

B. Довгі строки погодження проєктів

C. Зменшення або відтік населення, що робить нову інфраструктуру економічно неефективною

D. Можливість зміни місцевої влади

14. У чому сила партнерської моделі «громада – держава – міжнародні інституції»?

A. У поєднанні локального знання, державної координації та зовнішніх ресурсів

B. У можливості повністю перекласти відповідальність на донорів

C. У здатності уникнути конкуренції між громадами

D. У мінімізації участі бізнесу у відновленні

15. Чому інклюзивні стратегії вважаються більш стійкими у довгостроковій перспективі?

A. Вони дешевші у реалізації

B. Їх легше узгоджувати з міжнародними партнерами

C. Вони дозволяють скоротити кількість соціальних програм

D. Вони зменшують соціальну напругу, мобілізують людський капітал і створюють гнучку систему реагування на кризи

Міні-кейси

Мінікейс 1. «Стратегія без людей». Громада розробила нову стратегію на 2025–2030 роки. Документ якісно оформлений, містить інвестиційні наміри, розділи про цифровізацію та модернізацію інфраструктури. Проте під час громадських обговорень пролунала критика: у стратегії практично не враховані потреби ветеранів, ВПО, людей з інвалідністю та молоді. Місцева рада вважає, що «ці теми будуть прописані окремо».

Запитання: Чому такий підхід робить стратегію неінклюзивною, і які ризики він створює для розвитку громади?

Мінікейс 2. «Відновлення після руйнувань». У прифронтовій громаді повністю зруйновано школу, амбулаторію та декілька підприємств. Завдяки допомозі партнерів відбудову вдалося розпочати досить швидко. Але через масовий виїзд населення та невизначеність

із поверненням людей інвестори ставлять під сумнів економічну доцільність великих проєктів.

Запитання: Як стратегія резильєнтного розвитку може врахувати невизначеність демографічної ситуації, щоб інвестиції були ефективними?

Мінікейс 3. «ВПО як ресурс, а не тягар». У великому місті кількість ВПО перевищує 25% населення. Частина місцевих жителів висловлює невдоволення, вважаючи, що переселенці «займають робочі місця» і отримують «надмірну допомогу». Місцева влада шукає спосіб знизити напругу й одночасно активізувати економіку.

Запитання:Які інклюзивні інструменти в стратегії розвитку можуть перетворити ВПО на драйвер економічної активності та зменшити соціальне протистояння?

Мінікейс 4. «Цифрова нерівність у сільській громаді». Громада має амбіцію розвивати цифрові послуги, але половина її старшого населення не користується інтернетом, а в кількох селах інтернет-з'єднання назагал нестабільне. Молодь виїжджає, а люди похилого віку залишаються без доступу до онлайн-сервісів держави та медицини.

Запитання: Як стратегія може поєднати розвиток цифрової інфраструктури з інклюзивним навчанням і підтримкою, щоб цифровізація не створювала нових бар'єрів?

Мінікейс 5. «Партнерство заради відновлення». Регіон отримав значний грант на розвиток зелених технологій і створення інноваційного індустріального парку. Умовою донорів є обов'язкова інтеграція інклюзивних компонентів: залучення жінок у STEM-напрямки, створення адаптованих робочих місць, співпраця з університетами та громадськими організаціями.

Місцева влада підтримує проєкт, але бізнес побоюється додаткових витрат і хоче мінімізувати соціальні зобов'язання.

Запитання: Як стратегічне планування може знайти баланс між економічними інтересами бізнесу та вимогами інклюзивності, щоб проєкт був успішним і стійким?

Письмові завдання

Завдання 1. Опишіть, яким чином інклюзивність може впливати на ефективність стратегічного планування в громадах, що пережили значні руйнування. У своїй відповіді поясніть, чому участь різних соціальних груп у формуванні стратегічних пріоритетів змінює і саму логіку розвитку території.

Завдання 2. Проаналізуйте, як цифрова інклюзія може стати інструментом посилення резильєнтності громади. Поясніть, які соціальні групи отримують найбільші вигоди від доступності цифрових сервісів і як це впливає на довгострокову стійкість економіки та соціальної системи.

Завдання 3. Розгляньте ситуацію, у якій громада має високий рівень внутрішньої міграції та нерівномірний розподіл людського капіталу. Опишіть, які стратегічні рішення могли б допомогти збалансувати навантаження на ринок праці та забезпечити доступ до можливостей для всіх груп населення.

Завдання 4. Поясніть, чому у міжнародних практиках відновлення велика увага приділяється соціальній згуртованості. Розкрийте, як інтеграція вразливих груп у спільні проєкти, громадські ініціативи та процеси планування може збільшити стійкість громади до майбутніх шоків.

Завдання 5. Опишіть можливі конфлікти інтересів, які можуть виникати між місцевою владою, бізнесом та міжнародними партнерами під час впровадження інклюзивних стратегій. Запропонуйте власне бачення того, як стратегічне планування може забезпечити баланс цих інтересів, не втрачаючи соціальної спрямованості розвитку.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. Арутюнян О. Г. Розвиток інклюзивної економіки в умовах цифрової трансформації. *Business Inform*, 2024. №7. С. 86–92. URL: https://www.business-inform.net/article/?abstract=2024_7_0_86_92

2. Балджи, М. Д.. Використання індексу Джині для оцінки інклюзивного розвитку територій. Інклюзивна економіка, 2025. № 2 (08). С. 5-10. URL: https://journals.kpdi.in.ua/index.php/inclusive_economics/article/download/253/244

3. Баумейстер А., Хома В. Підхід спроможностей і його філософське коріння. *Sententiae*. 2022. Т. XLII, № 2. С. 155–161. ISSN 2075-6461. URL: https://sententiae.vntu.edu.ua/index.php/sententiae/article/download/633/538/791

4. Бела О. О. Інклюзія людей з інвалідністю та ВПО як напрям соціального відновлення в Україні. 2025. URL: http://btie.kart.edu.ua/article/view/330750

5. Бобух І. Україна у вимірах інклюзивності та соціально-економічної політики. *Економіка України*. 2022. No 5. С. 38-5. URL: https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/economyukr/article/view/2022-05-3

6. Бродовська О. Г. *Глобальна інклюзивна економіка в умовах новітніх трансформаційних викликів*. Західноукраїнський національний університет. 2023. URL: https://api.dspace.wunu.edu.ua/api/core/bitstreams/d309363a-2f25-422d-a20d-c08b0ba17466/content

7. Воробйова Н., Гаврилюк С., Литвинова Т. Деякі аспекти інклюзивного розвитку: теоретичний та практичний виміри. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2023. №1 (69). URL: https://snku.krok.edu.ua/index.php/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/download/568/589/1410

8. Гуторов, А. О., Центило, К. Л. Організаційно-економічне забезпечення інклюзивного розвитку сільських територій. *Ukrainian Journal of Applied Economics*. 2025. Том 10. № 3. С. 243-248. URL: https://ujae.org.ua/wp-content/uploads/2025/11/10-3-1-243-248.pdf

9. Давиденко Г. В. *Цифрова інклюзія та доступність: соціальна діджиталізація*. Університет «Україна». 2023. Вінниця: ТВОРИ, 2023. 240 с. URL: https://vsei.vn.ua/images/Doc/Nauka/Inclusivna_osvita/cifrova-inklyuziya-ta-dostupnist-socialna-didzhitalizaciya.pdf

10. Дуб А. Р., Нестор О. Ю. Управління регіональним і місцевим відновленням: демографічні, економічні та соціальні ризики війни. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2024. Вип. 3 (167). URL: https://ird.gov.ua/sep/sep20243(167)/sep20243(167)_017_NestorOYu,DubAR.pdf

11. Калашникова Т. (2024). Соціальна політика як чинник забезпечення життєстійкості держави. *Демографія та соціальна економіка*, 3, 92–104. https://jnas.nbuv.gov.ua/j-pdf/dse_2024_3_6.pdf

12. Кириленко О. П., Кириленко С. В. Інклюзивний розвиток територіальних громад в умовах новітніх викликів. Інклюзивна економіка. 2024. № 3 (05). С. 39-46. DOI: https://doi.org/10.32782/inclusive_economics.5-6

13. Колосок, А., Буднік, С. Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб. *Humanitas*. 2024. № 4. С. 97–105. doi:10.32782/humanitas/2024.4.13. URL: https://www.researchgate.net/publication/386069648_SOCIALNIJ_ZAHIST_VNUTRISNO_PEREMISENIH_OSIB ResearchGate

14. Кочемировська О. О. Міжнародні підходи та сучасні національні практики забезпечення інклюзивності і роль медіаконтенту. *Проблеми політичної психології*. 2024. Вип. 16(30). С. 347–360. DOI: https://doi.org/10.33120/ppp-Vol16-Year2024-181

15. Крамаренко К. М., Іващенко Д. І. Інклюзивна економіка як концепція повоєнного розвитку України. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 67. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-125

16. Малиновська О. М., Яценко, Л. Д. Соціальні наслідки вимушеного внутрішнього переміщення населення в Україні. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*, 2024. № 11. URL: https://doi.org/10.54929/2786-5738-2024-11-07-01

17. Мельнік М. А. Інклюзивна політика держави під час війни. *Вісник СНУ імені В. Даля*, 2022. №6. С. 74–80. URL: https://journals.snu.edu.ua/index.php/VisnikSNU/article/download/620/592/603

18. Носань Н., Борисенко О., Назаренко Т. Антикризове управління та стратегічний розвиток підприємств у період війни. *Економіка та суспільство*, 2024. № 68. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-68-18

19. Павлова І. О., Павлов О. І. Політичний контекст інклюзивного розвитку об'єднаних територіальних громад та районів України. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*, 2024, № 11. https://doi.org/10.54929/2786-5738-2024-11-03-08

20. Павлова І. Проблеми повоєнного відновлення об'єднаних територіальних громад та агломерацій на півдні України. *[Електронний науковий журнал]*. 2022. №77. URL: https://bses.in.ua/journals/2022/77_2022/21.pdf

21. Павлюк Т., Середницька Л. Соціальна підтримка та соціальні послуги для внутрішньо переміщених осіб в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2023. № 50. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/2370/2291

22. Пріоритети та виклики політики безбар'єрності: аналітичні матеріали до розробки Плану заходів на 2025-2026 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні. Київ: НІСД, 2024. 136 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2025-03/ad_bezbarernist_27032025.pdf

23. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15

24. Сіденко В. Інклюзивний розвиток у ракурсі глобальних економічних трендів: виклики та можливості для України. *Український соціум, 2024,* № 3-4 (90-91). С. 13–34. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2024/12/13_34-No-3-4-90-91_2024_ukr.pdf

25. Скрилик А. Механізми інтеграції інклюзивності в інвестиційні проєкти післявоєнної відбудови України. *Вісник економіки*. 2025. №4. С. 30–39. URL: https://visnykj.wunu.edu.ua/index.php/visnykj/article/download/1878/1960/3731

26. Соціальна згуртованість в Україні: тенденції за даними дослідження RESCORE 2024 в порівнянні з RESCORE 2023 та SCORE 2021 : аналіт. звіт. Київ : UNDP, USAID, SeeD, 2024. 52 с. URL: https://api.scoreforpeace.org/storage/pdfs/Social-Cohesion-in-Ukraine_ukr_2024.pdf

27. Степаненко С. В. Методичні домінанти становлення та розвитку інклюзивної економіки. *Бізнес-навігатор*. 2023. Вип. 73. С. хх–хх. DOI: https://doi.org/10.32782/business-navigator.73-16

28. Степанова Е. Р. Соціальне забезпечення внутрішньо переміщених осіб. Бізнес інформ: науковий журнал. Харків: ФОП Лібуркіна Л. М, 2023. №1. С. 101-107. URL: https://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/29213/1/%d0%a1%d1%82%d0%b5%d0%bf%d0%b0%d0%bd%d0%be%d0%b2%d0%b0_%d1%81%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%8f.pdf

29. Стуга Р. Соціальна інклюзія як чинник економічного розвитку: проблеми та перспективи для України. *Вчені записки Університету «КРОК»*, 2025. № (1(77). С. 147–154. URL: https://doi.org/10.31732/2663-2209-2025-77-147-154

30. Трохимець О., Томарева-Патлахова В., Семенов А. Цифрова економіка та трансформація традиційних індустрій: виклики та

можливості інституціоналізації цифрової економіки. *Економіка та суспільство*, 2024. № 59). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-168

31. Цимбалюк І. О., Колосок А. М. Теоретичні основи соціально-економічної реінтеграції ветеранів у цивільне суспільство. *Humanitas.* 2024. № 2. С. 140–148. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/24530/1/1750.pdf

32. Цимбалюк І. О., Павліха Н. В. *Інклюзивна економіка: шлях до соціальної рівності та економічного розвитку*. Вежа-Друк. 2023.

33. Цимбалюк І. О., Хомюк Н. В., Цимбалюк С. М. Інклюзивний розвиток ІТ-сфери в Україні як можливість залучення соціально вразливих груп до цифрової економіки. *Економіка та суспільство*. 2025. № 75. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/4403/4284

34. Цимбалюк І. Фіскальний простір інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації: теорія, методологія, практика: монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. ISBN 978-966-940-399-5 https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/21861

35. Цимбалюк, І. О. Оцінка інклюзивного розвитку регіонів України. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету,* 2019*4(24)*, 157–165.

36. Цимбалюк, І. О. (2019). Концептуальні засади інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації. *Інноваційна економіка, 5–6*, 125–133.

37. Цимбалюк, І. О. Інклюзивний розвиток регіону в умовах фінансової децентралізації: теорія, методологія, практика. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. 340 с.

38. Черенько Л. Націленість соціальних програм на вразливі групи населення: сталі тенденції та повоєнні перспективи. *Демографія та соціальна економіка*. 2023. № 1. С. 73-95. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001392249

39. Acemoglu D., Robinson J. A. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty. London : Profile Books, 2012.

40. Cocozzelli F. The role of social policy in post-conflict reconstruction. *Journal article*. 2006. URL: https://www.jstor.org/stable/48602981

41. Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Brussels. [Веб-сайт]. URL: https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:en:PDF

42. Inclusive growth. OECD: Better Policies for better lives. URL: https://web-archive-storage.oecd.org/aemint-web-archive-prod/web-archive/4e/4eb96580a4fb2c3406c83cbceaf43e1d4c7f36d952abdc9ff0016bdc955f56e8.pdf .

43. Inclusive growth for people and places: challenges and opportunities // Inclusive Growth Commission: [Веб-сайт]. RSA, London, 2017. URL: https://medium.com/@inclusivegrowth/inclusive-growth-for-people-and-places-challenges-and-opportunities-5ed09e1456e

44. International Labour Organization. Guidelines to Promote Local Economic Recovery (LER) in Post-Conflict and Crisis-Affected Communities. *ILO Publication*. 2003. URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/%40ed_emp/documents/instructionalmaterial/wcms_141270.pdf

45. Obrizan M. Poverty, Unemployment and Displacement in Ukraine: Three months into the war. *arXiv*. 2022. URL: https://arxiv.org/abs/2211.05628

46. OECD. Social policies for an inclusive recovery in Ukraine. *OECD Publishing*. 2022. URL: https://www.oecd.org/en/publications/social-policies-for-an-inclusive-recovery-in-ukraine_506fcefb-en.html

47. Rusu R., Oprean-Stan C. The impact of digitalisation and sustainability on inclusiveness: Inclusive Growth Determinants. *arXiv*. 2025. URL: https://arxiv.org/abs/2501.07880

48. Sørensen B. Women and Post-Conflict Reconstruction: Issues and Sources. *UNRISD Occasional Paper No. 3*. 1998. URL: https://www.econstor.eu/bitstream/10419/148841/1/863131158.pdf

49. UNDP. Post-Conflict Economic Recovery: Enabling Local Ingenuity. *UNDP Report*. 2008. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/publications/undp-cpr-post-conflict-economic-recovery-enable-local-ingenuity-report-2008.pdf

50. Zalievska-Shyshak A., Shyshak A. Social innovations and social entrepreneurship in the context of post-war recovery of Ukraine: conceptualisation and legal aspects. *Academic Journal of Economic and Environmental Studies*. 2024. Vol. 18(7). URL: https://ajee-journal.com/social-innovations-and-social-entrepreneurship-in-the-context-of-post-war-recovery-of-ukraine-conceptualisation-and-legal-aspects

51. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI (ред. від 30.05.2014). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text

52. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII (чинна редакція від 12.10.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text

53. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21.03.1991 № 875-XII (чинна редакція від 01.01.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text

54. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII (чинна редакція від 27.09.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text

55. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII (чинна редакція від 31.10.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text

56. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію людського розвитку» : Указ Президента України від 02.06.2021 № 225/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text

57. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII (чинна редакція від 18.12.2024). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text

58. Про електронні комунікації : Закон України від 16.12.2020 № 1089-IX (чинна редакція від 31.10.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text

59. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 67-р (ред. від 17.09.2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-p#Text

60. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII (чинна редакція від 04.04.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text

61. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII (чинна редакція від 23.10.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text

62. Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.11.2024 № 1209-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-p#Text

Навчальне видання

Цимбалюк Ірина Олександрівна

ІНКЛЮЗИВНА ЕКОНОМІКА

Посібник

Макетування І. О. Цимбалюк

Один електронний оптичний диск (CD-ROM). Об’єм даних 3,05 Мб.
Тираж 7 прим. Зам.12. Видавець і виготовлювач ФОП Косенко А.О. м. Луцьк,
вул. Гулака-Артемовського 25/79, тел. +38 (099) 513 2 356.
E-mail: anna0995132356@gmail.com
Свідоцтво Держ. Комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 8287 від 02.05.2025 р.